

VIRĐŽINIJA VULF

ORLANDO

Biografija

Naslov originala

VIRGINIA WOOLF: ORLANDO: A Biography, The Hogarth Press, 1928

Prevela Slavica Stojanović

Prevod objavljen u IP Svetovi / Novi Sad, 1991

z a
V. Sakvil — Vest

PREDGOVOR

Mnogo prijatelja mi je pomagalo u pisanju ove knjige. Neki su mrtvi i tako veliki da se jedva usuđujem da ih imenujem, ali niko ne može da čita ili piše a da neprestano ne duguje Defou, ser Tomasu Braunu, Sternu, ser Volteru Skotu, lordu Mekoliju, Emili Bronte, De Kvinsiju i Volteru Pejteru — da imenujem prve koji mi dolaze na pamet. Drugi su živi i zbog toga manje ulivaju strah iako su možda na svoj način isto tako veliki. Posebno dugujem g. C. P. Sengeru, bez čijeg poznavanja zakona o nekretninama ova knjiga nikada ne bi bila napisana. Široka i neobična erudicija g. Sidni-Tertera spasla me je, nadam se, nekih žalosnih pogrešaka. Imala sam tu prednost — samo ja mogu da procenim koliku — znanje kineskog jezika g. Artura Voulija. Madam Lopokova (g-đa J. M. Kejnza) bila mi je u pomoći da popravim svoj ruski. Besprimernoj simpatiji i imaginaciji g. Rodžera Fraja dugujem sve što od razumevanja umetnosti i slikarstva možda posedujem. Okoristila sam se, nadam se, u jednoj drugoj oblasti, o izrazito prodornu, pa makar i oštru kritiku mog sestrića g. Džulijena Bela. Na neumorna ali ne manje vatrena istraživanja u arhivima Herougejta i Čeltenama g-đica K. M. Snoudon može biti gorda. Drugi su mi prijatelji pomogli na isuviše različite načine da bi ovi bili specifikovani. Moram se zadovoljiti imenovanjem g. Engusa Dejvidsona, g-đe Kartrajt, g-đice Dženet Kejs, lorda Bernersa (čije se znanje elizabetanske muzike pokazalo neprocenjivo), g. Frensisa Birela, moga brata dr Edrijena Stivena, g. F. L. Lukasa, g. i g-đe Dezmonda Mekartija, najinspirativnijeg kritičara, moga zeta g. Klajva Bela, g. G. H. Rajlensa, ledi Koulfaks, g-đice Neli Boksol, g. J. M. Kejnza, g. Hju Volpola, g-đice Violete Dikinson; plem. Edvarda Sakvila Vesta, g. i g-đe Sent Džon Hačinsona, g. Dankana Grenta, g. i g-đe Stivena Tomlina, g. i ledi Otolin Morel, moje svekrve, g-đe Sidnija Vulfa, g. Ozberta Sitvela, madam Žak Ravera, pukovnika Kori Bela, g-đice Valeri Tejlor, g. J. T. Šeparda, g. i g-đe T. S. Eliota, g-đice Etel Sendz, g-đice Nen Hadzon, moga sestrića g. Kventina Bela (starog i vrednog saradnika na književnosti), g. Rejmonda Mortimera, ledi Džeralda Velislja, g. Litona Strejčija, vikontese Sesil, g-đice Houp Mirliz, g. E. M. Fostera, plem. Herolda Nikolsona i moje sestre Vanese Bel — ali lista preta da preterano naraste a već je isuviše odlična. Jer dok ona u meni budi najprijatnija sećanja, u čitaocu će neizbežno pobuditi očekivanja koja sama knjiga jedino može da izneveri. Stoga ću završiti zahvalnošću službenicima Britanskog muzeja i Arhiva na njihovoj uobičajenoj ljubaznosti, mojoj sestričini g-đici Anđeliki Bel za službu koju niko do ona nije mogao izvršiti, i mom mužu na strpljenju sa kojim je stalno pomagao moja istraživanja i na dubokom istorijskom znanju kome ove strane duguju onaj stepen tačnosti koji su možda postigle. Konačno, zahvalila bih, da nisam izgubila njegovo ime i adresu, jednom gospodinu u Americi koji je velikodušno i dobrovoljno ispravio interpunkciju, botaniku, entomologiju, geografiju i hronologiju ranijih mojih radova i koji, nadam se, neće žaliti truda u ovom slučaju.

POGLAVLJE I

On — jer nije moglo biti sumnje u njegov pol, iako je moda onog vremena radila na tome da to maskira — je baš odsecao glavu Mavra, koja se ljuljala sa krovne grede. Imala je boju stare fudbalske lopte i manje-više taj oblik, izuzev upalih obraza i jedno dva pramena hrapave, suve kose kao dlaka kokosovog oraha. Orlandov otac, ili možda njegov deda, skinuo ju je s ramena silnog paganina koji je iskrsnuo pod mesečinom na varvarskim borilištima Afrike; i sad se ona neprekidno lagano ljuljala na promaji koja nikada nije prestajala da duva u sobama u potkrovlju džinovske kuće lorda koji ga je ubio.

Orlandovi preci jahali su poljima zlatoglava, kamenim i poljima koja su napajale čudne reke i oborili su mnogo glava raznih boja sa mnogo ramena i doneli ih ovamo da vise na gredama. Tako će i on, zakleo se Orlando. Ali pošto je imao tek šesnaest godina, premlad da sa njima jaše u Afriku ili Francusku, iskrao bi se od majke i paunova u bašti i otišao u svoju sobu u potkrovlju i tamo bi zamahivao i zarivao i komadao vazduh svojom oštricom. Ponekad bi presecao konopac pa je lobanja tresnula o pod i morao je da je opet diže, kačeći je sa nekakvim viteštvom skoro izvan domašaja pa se neprijatelj trijumfalno cerio na njega kroz crne smežurane usne. Lobanja se ljuljala napred-nazad, jer je kuća, na čijem je on vrhu živeo, bila tako ogromna da je izgledalo da je u nju uhvaćen sam vetar koji je duvao tamo-amo zimi i leti. Fina zelena tapiserija sa lovcima neprestano se pomerala. Njegovi su preci bili plemeniti odvajkada. Došli su iz severnih maglina noseći plemićke krune na glavama. Nije li šipke mraka i žute bare koje su se ukrštale u sobi pravilo sunce padajući kroz šareno prozorsko staklo vitraža golemih oklopa. Orlando je sada stajao na sred žutog tela heraldičkog leoparda. Kad je stavio ruku na prozorsku dasku da otvori prozor, ruka se tog trenu obojila crveno, plavo i žuto kao leptirovo krilo. Tako da oni koji vole simbole i imaju smisla da ih dešifruju mogu da primete da iako su uobličene noge, lepo telo i dobro skrojena leđa bili ukrašeni raznim bojama heraldičkog svetla, Orlandovo lice, kada je širom otvorio prozor, osvetljavalo je samo sunce. Iskrenije mrgodno lice teško bi se moglo naći. Srećna majka koja ga rodi, još srećniji biograf koji beleži njegov život! Nikad ona ne mora da se ljuti, ni on da zove u pomoć romansijera ili pesnika. Od dela do dela, od slave do slave, iz službe u službu kroz koje ovaj mora da prođe, dok ne dostignu nekakvo mesto koje je vrhunac njihovih želja. Orlando je, kad se pogleda, bio srezan tačno za jednu takvu karijeru. Rumenilo obraza pokrivalo su breskove dlačice; dlačice nad usnom bile su tek malo deblje nego na obrazima. Same usne bile su kratke i lako povučene unazad nad zubima izuzetne bademaste beline. Ništa nije remetilo streloviti nos u njegovom kratkom, napetom letu; kosa je bila tamna, uši male i čvrsto priljubljene uz glavu. Ali, avaj, taj se katalog mladalačke lepote ne može okončati bez spominjanja čela i očiju. Avaj, vrlo retko se rađaju ljudi lišeni sve troje; da pogledamo pravo u

Orlando kako stoji kraj prozora, moramo priznati da je imao oči kao natopljene ljubičice, tako velike da je izgledalo kao da im je voda došla do ruba i raširila ih; a čelo kao ispupčenje mramorne kupole utisnuto između dva prazna medaljona, svojih hramova. Neposredno gledajući oči i čelo, mi pišemo hvalospev. Neposredno gledajući oči i čelo, moramo priznati hiljade nesaglasja a cilj svakog dobrog biografa je da to ignoriše. Uznemiravali su ga prizori, kao prizor njegove majke, veoma lepe gospe u zelenom koja je išetala da nahrani paunove sa Tvičet, svojom služavkom, u pratnji; ushićivali su ga prizori — ptice i drveće i zaljublivali ga do smrti — večernje nebo, vrane koje se vraćaju kući; i tako, uspinjući se spiralnim stepenicama u njegovu glavu — gde je bilo prostrano — svi ti prizori i zvuci iz bašte takođe, udarci čekića, cepanje drva, stvarali su onu gungulu i zbrku koje se gnuša svaki dobar biograf. Ali da nastavim — Orlando je polako uvukao glavu, seo za sto i, sa napola svesnim izrazom onih koji čine ono što čine svakog dana svog života u to vreme, izvadio je svesku obeleženu kao »Etelbert: Tragedija u pet činova« i staro umrljano guščije pero zamočio u mastilo.

Ubrzo je poezijom ispunio deset i više stranica. Bio je rečit, očito, ali je bio apstraktan. Porok, Zločin, Beda bili su junaci njegove drame; bilo je kraljeva i kraljica nemogućih teritorija; užasni zapleti su ih brkali; plemenita osećanja su ih prožimala; nikad ni reč nije rečena onako kako bi je on izgovorio, već je sve bilo izvrnuto blagolagoljivošću i slatkoćom koje su, uzmemo li u obzir njegovu dob — još mu nije bila sedamnaesta — i da je šesnaesti vek imao da pređe još mnogo godina, bile znatne. Konačno je ipak stigao do odmorišta. Opisivao je, kao što mladi pesnici oduvek opisuju, prirodu i da bi postigao tačnu senku zelenog, gledao je (i tu je pokazao više smelosti od mnogih) sam predmet, bio je to lovorov grm koji je rastao pod prozorom. Posle toga, naravno, više nije mogao da piše. Zeleno u prirodi je jedna stvar, zeleno u književnosti druga. Priroda i pisanje izgleda da poseduju prirodnu antipatiju; spoji ih i rastrgnuće se na komade. Senka zelenog mu je, sada je Orlando video, pokvarila rimu i preseklala metar. Štaviše, priroda ima sopstvene trikove. Kad jednom pogleda kroz prozor na pčele u cveću, psa kako zeva, zalazak sunca, kad jednom pomisli »koliko ću puta videti kako sunce zalazi«, itd., itd. (misao je isuviše poznata da bi bila vredna ispisivanja), čovek ispušta pero, uzima kaput, dugim korakom izlazi iz sobe i zapne za okovani sanduk kako to već ide. Jer Orlando je bio malčice nespretn.

Pažljivo je izbegavao da bilo koga sretne. Stabz, baštovan, je dolazio stazom. Sakrio se iza drveta dok on ne prođe. Kroz vratanca u baštenskom zidu iskrao se napolje. Zaobilazio je sve štale, štenare, pivare, drvodeljske radionice, praonice, mesta gde su se pravile lojane sveće, ubijali volovi, prikivale potkovice, šili kožni prsluci — jer kuća je bila grad okružen ljudima na poslu u svojim različitim zanatima — i stigao je do u paprat obrasle staze koja je neopažena vodila uzbrdo. Verovatno postoji srodstvo među osobinama, jedna povlači drugu, biograf mora ovde da skrene pažnju na činjenicu da je ta trapavost uvek spojena sa ljubavlju prema usamljenosti. Kao što se saplita o škrinju, Orlando je prirodno voleo usamljena mesta, široke vidike i da se oseti zauvek i zauvek i zauvek sam.

Tako, posle duge tišine, »Sam sam«, odahnuo je konačno, otvorivši usta prvi put u ovom zapisu. Hodao je vrlo brzo uzbrdo, kroz paprat i glogovo grmlje, iznenadivši jelena i divlje ptice, do mesta krunisanog jednim usamljenim hrastom. Ovaj je bio veoma visok, zapravo tako visok

da je devetnaest engleskih grofovija moglo sa njega da se vidi; a za jasnih dana trideset, ili četrdeset ako je vreme veoma lepo. Ponekad se mogao videti Engleski kanal, kako neprestano vraća talas za talasom. Mogle su se videti reke i čamci za zabavu kako klize po njima; i veliki jedrenjaci kako isplovljavaju na more; i armade sa oblacima dima iz kojih je dolazilo tupo gruvanje topova; i tvrđave na obali; i zamkovi među livadama; i tu osmatračnica; tamo utvrda; i opet jedna ogromna zgrada kao ona Orlandovog oca, koncentrisana, kao grad u dolini okružen zidovima. Na istoku su bile šiljate kule Londona i gradski dim; i možda na samoj liniji neba, kada je dim bio u pravoj četvrti, grubi vrh i nazubljene ivice samog Snoudona goleme su se pojavljivale među oblacima. Za trenutak je Orlando stao preračunavajući, zureći, prepoznajući. To je bila očeva kuća; ono stričeva. Tetka je imala one tri velike kule među drvećem. Njihove su bile pustara i šuma; fazan i jelen, lisica, jazavac i leptir.

Duboko je uzdahnuo, i bacio se — bilo je strasti u njegovim pokretima koje zaslužuju tu reč — na zemlju u podnožju hrasta. Voleo je da ispod sve te letnje kratkovečnosti oseti hrbat zemlje ispod sebe; jer je takvim držao hrast; ili, jer slika ide za slikom, bila su to leđa velikog konja koga je jahao; ili paluba broda koji bezglavo juri — bio je zapravo sve, sve dok je bio čvrst, jer on je osećao potrebu da za nešto zakači svoje plutajuće srce; srce koje je vuklo na svoju stranu; srce koje je izgledalo puno pikantnih i zaljubljenih oluja kad bi šetao svake večeri otprilike u to vreme. Za hrast ga je privezao i dok je tamo ležao, postepeno se lepršanje u njemu i oko njega umirilo; listići su se opustili, jelen je stao; bleđi letnji oblaci su se zaustavili; udovi su mu otežali na zemlji; i tako je mirno ležao da je jelen polako koraknuo bliže i vrane su se vrtele oko njega, a laste su se obarale i kružile, te proletali vilini konjici, kao da su plodnost i zaljubljenička delatnost letnje večeri bile poput paukove mreže spletene oko njegovog tela.

Kroz sat ili malo docnije — sunce je brzo tonulo i beli oblaci su pocrveneli, brda su bila ljubičasta, šume purpurne, doline crne — čula se truba. Orlando skoči na noge. Oštar zvuk je dolazio kroz dolinu. Dolazio je iz tamne tačke odozdo; tačke kompaktne i detaljno isplanirane; lavirint; grad, čak opasan zidinama; dolazio je iz srca njegove sopstvene velike kuće u dolini, koja je, pre toga tamna, još dok je gledao i dok se usamljena truba udvojila i učetvorostručila sa drugim oštrijim zvucima, izgubila svoju tamu i izrešetala se svetlima. Neka su bila mala užurbana svetla kao da su kroz hodnike jurile sluge da odgovore na pozive; druga su bila visoka i blistava svetla, kao da su gorela u praznim svećanim dvoranama spremnim da prime goste koji nisu stigli; a druga su ponirala i talasala se i tonula i dizala se, kao da su ih držale ruke čete slugu, koji su se povijali, klečali, dizali se, primali, čuvali, pratili unutra sa punim dostojanstvom veliku kneginju koja je sišla iz svoje kočije. Kola su se okretala i kotrljala po dvorištu. Konji sa perjanicama su se komešali. Kraljica je došla.

Orlando nije više gledao. Pojurio je nizbrdo. Prošao je kroz vratašca. Jurnuo kružnim stepenicama. Stigao do svoje sobe. Bacio je čarape na jednu stranu, prsluk na drugu. Zagnjurio je glavu. Istrljao ruke. Podrezao nokte. Na jednom jedinom pedlju ogledala i uz pomoć par starih sveća, navukao je grimizne pumperice, čipkanu kragnu, kaput od tafta i cipele sa mašnjama velikim kao dupla dalija i sve za manje od deset minuta po velikom satu. Bio je spreman. Bio je zajapuren. Bio je uzbuđen. Ali je strašno kasnio.

Poznatim prečicama krčio je sebi put kroz nepregledno mnoštvo soba i stepeništa do balske dvorane pet jutara dalje na drugoj strani kuće. Ali na pola puta, u zadnjim odajama gde su živele sluge, on stade. Vrata dnevne sobe gospođe Stjukli bila su otvorena — ona je, bez sumnje, otišla sa svim svojim ključevima da sačeka gospodaricu. A tamo je, za stolom služinčadi, sa kriglom i papirom ispred sebe, sedeo znatno gojazan, prilično ofucan čovek, sa visokim malo prljavim okovratnikom, u odelu od smeđeg sukna. Držao je pero u ruci ali nije pisao. Izgledalo je kao da po glavi kotrlja misao, gore-dole, tamo-amo, dok ova ne dobije oblik ili željeni zamah. Oči su mu, loptaste i tmurne kao neki zeleni kamen čudne teksture, bile fiksirane. Nije video Orlando. Pored sve žurbe, Orlando stade kao obamro. Je li to pesnik? Piše li poeziju? »Ispričajte mi«, hteo je da kaže, »sve na svetu« — jer on je imao najdivljije, najapsurdnije ekstravagantne ideje o pesnicima i poeziji — ali kako da govoriš sa čovekom koji te ne vidi? Koji vidi džinovske ljudoždere, satire ili možda morske dubine, a ne tebe? Orlando je tako stajao buljeći dok je čovek vrteo pero u ruci, ovamo i onamo; i zadubljeno buljio, a onda, veoma brzo, ispisa pola tuceta stihova i diže pogled. Na to Orlando pobeže, obuzet stidom, i stiže do balske dvorane upravo na vreme da se baci na kolena i da, pognuvši glavu u zabuni, ponudi zdelu ružine vode velikoj kraljici lično.

Toliko se stideo da je video samo njenu okićenu ruku u vodi, ali to je bilo dosta. To je bila nezaboravna ruka; tanka, sa dugačkim prstima, uvek zgrčenim kao oko kraljevske jabuke ili skiptra; nervozna, zlovoljna, nezdrava ruka; komandantska ruka isto tako; ruka koja je trebalo samo da se podigne pa da glava padne; ruka, nagađao je, vezana za jedno staro telo koje je smrdelo kako orman u kojem se čuvaju krzna u kamforu; telo koje je bilo još nakićeno svim vrstama brokata i dragulja; i držalo se veoma uspravno iako verovatno obolelo od išijasa; i nikada nije ustuknulo iako napeto hiljadom strahova; a kraljičine oči bile su svetlo žute. Sve je to on osetio dok je veliko prstenje blistalo u vodi a onda mu je nešto pritisnulo kosu — zbog čega, možda, nije video ništa ni nalik na ono što bi bilo od neke koristi istoričaru. A, uistinu, njegov je duh bio takva zbrka suprotnosti — noći i upaljenih sveća, odrpanog pesnika i velike kraljice, tihih polja i zamora slugu — da nije mogao ništa ni da vidi; ili samo ruku.

U tom istom prizoru kraljica je mogla da vidi samo glavu. Ali ako je moguće iz ruke izvesti telo, upoznati se sa svim osobinama velike kraljice, njenom zlovoljom, hrabrošću, slabošću i strahom, svakako glava može biti veoma bujna, iz državničke stolice odozgo kako je vidi jedna gospa čije su oči uvek bile, ako je verovati voštanim likovima u Opatiji, širom otvorene. Duga, kovrdžava kosa, tamna glava, tako puna poštovanja, pognuta tako nevino pred njom, povlačila je za sobom par najlepših nogu koje su ikada nosile jednog plemića; i ljubičaste oči; i zlatno srce; i odanost i muževnu čar — sve vrline koje je starica, što ih je manje imala, sve više volela. Jer je ostarila, istrošila se i pogurila pre vremena. Vazda je u ušima nosila odjeke topovske paljbe. Uvek je videla svetlucavu kap otrova i dugački bodež. Čim bi sela za sto, osluškiivala je; čula je puške na Kanalu; strašno se bojala — da li je to bila kletva, da li je to bio šapat? Nevinost, jednostavnost, bili su joj utoliko draži ukoliko ih je stavljala naspram tamne pozadine. I iste te noći, tako kaže predanje, kada je Orlando čvrsto spavao, ona je zvanično, stavljajući ruku i konačno pečat na pergament, veliku kraljevsku kuću, koja je pripadala nadbiskupu a zatim

kralju, podarila Orlandovom ocu.

Orlando je cele noći spavao u neznanju. Kraljica ga je poljubila, a on toga nije bio svestan. I možda su, jer žensko je srce zamršeno, njegovo neznanje i trzaj kad su ga njene usne dotakle, podmladile u njenom duhu sećanje na mladog rođaka (jer je u njima tekla zajednička krv). U svakom slučaju, nisu prošle ni dve godine ovog mirnog seoskog života, a ni Orlando nije napisao možda više od dvadeset tragedija, tuce pripovesti i podosta soneta kad stiže poruka da valja služiti kraljici u Vajtholu.

»Evo«, reče ona, posmatrajući ga kako joj prilazi dugom galerijom, »dolazi moje nevinašce!« (Uvek je bilo vedrine u njemu, što je imalo izgled nevinosti kada, tehnički, ta reč više nije bila upotrebljiva.)

»Dodi«, reče ona. Sedela je pored vatre prava kao strela. Zadržala ga na korak od sebe i pogleda od glave do pete. Da li je upoređivala svoje spekulacije od one noći sa istinom koja je sada bila očigledna? Da li je videla da su joj nagađanja tačna? Oči, usta, nos, grudi, bedra, ruke — preletela ih je; usne su joj se vidno trzale dok ga je gledala; ali kad mu vide noge, glasno se nasmeja. On je bio prava slika plemića. Ali iznutra? Suknu na njega svojim žutim sokolovim očima kao da će mu probosti dušu. Mladić je izdržao njen pogled pocrvenevši samo koliko ruža damastna. Snaga, ljupkost, romansa, ludost, poezija, mladost — čitala ga je kao knjigu. Tog trena strgnu sa svog prsta prsten (zglob je bio prilično otečen) i, stavljajući ga na njegov prst, imenova ga svojim Blagajnikom i Upraviteljem poseda; a onda mu okači službene kolajne, pa naredi da savije koleno i oko vitke noge priveza draguljima ukrašenu traku reda Podvezice. Ništa mu posle toga nije bilo određeno. Kad se vozila u svečanoj povorci, on je jahao uz vrata njene kočije. Poslala ga je u Škotsku u tužno poslanstvo nesrećnoj kraljici. Baš je trebalo da otplovi u poljske ratove kada ga je opozvala. Jer kako bi mogla da podnese misao o tom nežnom telu raskomadano i kako se ta kovrdžava glava kotrlja po prašini? Zadržala ga je uz sebe. Na vrhuncu njenog trijumfa kad su topovi grurali sa Tauera i kad je vazduh bio gust od baruta toliko da je čovek morao da kija i kada je klicanje naroda odjekivalo pod prozorima, povuče ga u jastuke gde su je njene žene polegale (bila je tako istrošena i stara) i natera ga da zagnjuri lice u taj zapanjujući materijal — nije promenila haljinu čitav mesec — koji je smrdeo upravo, mislio je, prizivajući dečačka sećanja, kao stari kućni orman gde su bila pohranjena majčina krzna. On se podiže, napola ugušen, iz zagrljaja. »Ovo je«, šapnula je, »moja pobeda!« — štaviše, kao da je raketa bila ispaljena u vazduh i obojila joj obraze grimizom.

Jer starica ga je volela. I kraljica, koja bi poznala muškarca čim ga ugleda, iako, kaže se, ne na uobičajeni način, iskovala je za njega sjajnu ambicioznu karijeru. Dala su mu zemlje, prepisane kuće. On je morao da bude sin njene starosti; ud njene slabosti; hrast na koji je oslanjala svoje opadanje. Zloslutno je iskazala ta obećanja i čudnu vlasnu nežnost (sad su bili u Ričmondu) sedeći pravo kao strela u krutim brokatima uz vatru koja nju, ma koliko je razbuktavala, nikada nije ugrejala.

U međuvremenu, vukli su se dugi zimski meseci. Svako drvo u parku bilo je obrubljeno mrazom. Retka je tekla tromo. Jednog dana kada je tlo bilo prekriveno snegom i tamne, drvenim kopcima zatvorene sobe bacale mnoštvo senki i jeleni rikali u parku, ona je u ogledalu, koje je u

strahu od uhoda uvek imala uza se, kroz vrata, koja je u strahu od ubica uvek držala otvorena, videla dečaka — da li je to mogao biti Orlando? — kako ljubi devojkicu — ko je, dođavola, bila drska namiguša? Posegnuvši za svojim mačem sa zlaćanim balčakom, udari žestoko u ogledalo. Staklo puče; dotrčaše ljudi; podigli su je i opet stavili u njenu stolicu; ali je posle toga bila žestoko potresena i mnogo je gundala, do konca svojih dana, o muškoj izdaji.

Možda je to bila Orlandova greška; ipak, posle svega, zar treba da krivimo Orlanda? Bilo je to elizabetansko doba, njihov moral nije naš moral, niti njihovi pesnici, ni njihova klima, čak ni njihovo povrće. Sve je bilo drugačije. Sama voda, vrelna i hladnoća leta i zime bile su, verujemo, sasvim drukčije žestine. Blistav dan pun ljubavnog žara bio je tako jasno odvojen od noći kao kopno od vode. Zalasci sunca bili su crveniji i snažniji, zore su bile belje i zorastije rumene. Oni nisu znali ništa od našeg sumračnog polusvetla i oklevajućih sutona. Plamtelo je sunce ili je bila tama. Prevodeći to po svom običaju u duhovne sfere, pesnici su divno pevali kako ruže venu i opadaju laticice. Trenutak je kratak, pevali su; trenutak se svršio; jedna duga noć najposle koju svi treba da odspavaju. A korišćenje staklenih bašti ili konzervacija, da bi se produžilo ili očuvalo to sveže rumenilo ruža, to nije bio njihov način. Uvela zamršenost i dvostrukost našeg mnogo slojevitijeg i sumnjičavijeg doba su njima bile nepoznate. Žestina je bila sve. Cvet je cvetao, pa uvenuio. Sunce je izlazilo. Ljubavnik je voleo i odlazio. A ono što su pesnici govorili u stihu, mladići su provodili u delo. Devojke su bile ruže, i njihov je vek bio kratak kao u cveća. Ubrane moraju biti pre nego što padne noć; jer dan je bio kratak, a dan je bio sve. Tako, ako se Orlando rukovodio klimom, pesnicima, samim dobom i ubrao svoj cvet na prozorskoj niši, čak pored snega i sa budnom kraljicom, u hodniku, teško možemo sebe naterati da ga krivimo. Bio je mlad; bio je još dečak; uradio je ono što je priroda od njega tražila. A što se devojke tiče, ne znamo, kao ni kraljica Elizabeta, kako se ova zvala. Mogla je biti Doris, Kloris, Delija ili Dajana, jer on im je svima redom ispevao stihove; podjednako je mogla biti dvorska dama ili neka sluškinja. Jer Orlandov je ukus bio širok; nije on voleo samo baštensko cveće, divlje cveće, čak i korov, za njega je imalo čari.

Mi zapravo ovde grubo ogoljujemo, kao što biograf može, jednu neobičnu crtu, da se ona ima u vidu, zbog činjenice, možda, da je izvesna njegova baba oblačila kecelju i nosila čabrice za mleko. Neke mrve kentske i sasekske zemlje bile su pomešane sa tankim, finim fluidom koji mu je došao iz Normandije. On je držao da je mešavina smeđe zemlje i plave krvi dobra mešavina. Izvesno je da mu se uvek sviđala niska družina, naročito pismenih ljudi s kojima ga je duh tako često skladno povezivao kao da im je ista krv određivala sklonosti. U tom životnom dobu, kad mu se glava prelivala rimama i nikad nije pošao da legne a da ne odseče u korenu neku zamisao, obraz krčmareve ćerke izgledao je svežiji, a duh lugarove bratanice brži od duha i obraza dama na dvoru. Otada je počeo noću često da zalazi u Stare stepenice u Vopingu i u pivnice, zavijen u sivi ogrtač da bi sakrio zvezdu o vratu i podvezicu ispod kolena. Tamo, sa vrčem pred sobom, među sivim uličicama i kuglanama, sa svom jednostavnom arhitekturom takvih mesta, slušao je mornarske priče o tegobi, strahoti i okrutnosti Španskog mora; kako su neki izgubili nožne prste, drugi noseve — jer usmeno pripovedanje nije nikada onako ugladeno ili najzad tako ulepšano kao u knjizi. Posebno je voleo da ih sluša kako grme svoje azorske pesme, dok su mali dugorepi

papagaji, koje su doneli iz onih krajeva, ključali njihove minđuše, ključali tvrdim gramzljivim kljunovima rubine na njihovim prstima i psovali isto onako ogavno kao i njihovi gospodari. Žene nisu bile manje bestidne u govoru i slobodnije u ponašanju od ptica. Čučale su mu na kolenu, vešale se o vrat, pogađajući da je nešto neobično sakriveno ispod njegovog čupavog ogrtača, isto tako žudele da dođu do istine stvari kao i sam Orlando.

A nije da nije bilo mogućnosti. Reka je od rana do kasna bila uskomešana barkama, skelama i brodovljem svih vrsta. Svakog dana je isplovljavao na more neki dobar brod spreman da krene za Indiju; katkada se drugi, pocrneo i zakrpljen, sa dlakavim nepoznatim ljudima na palubi, mučno vukao do sidrišta. Nikome nije nedostajao momak ili devojka za provod na vodi posle zalaska sunca; i niko ne bi digao obrvu ako bi ih ogovaranje zateklo kako čvrsto spavaju među vrećama blaga, bezbedni jedno drugom u naručju. Takva je zapravo bila avantura koja je snašla Orlanda, Saki i erla od Kamberlenda. Dan je bio vruć; njihove su ljubavi zavredele truda; zaspali su među rubinima. Kasnije te noći, erl, čije je bogatstvo zavisilo od španskih poduhvata, dođe sa lampom sam da proveru plen. Uperio je svetlost na jednu bačvu. Ustuknuo je s psokom. Sklupčane kod bureta, spavale su dve duše. Praznoveran po prirodi, a sa savešću opterećenom mnogim zločinima, onaj par — bili su umotani u crveni ogrtač, a Sakine grudi, skoro isto tako bele kao večni snegovi Orlandove poezije — učinio mu se kao fantom koji je iskočio iz grobova utopljenih mornara da ga kara. Prekrstio se. Zakleo se pokajnički. Red ubožnica koje još uvek stoje u ulici Šin, vidljiv su plod panike tog trenutka. Dvanaest sirotih starica iz parohije danju pije čaj a noću blagosilja njegovo plemstvo za krov nad glavom; takva je ta nezakonita ljubav u brodu s blagom — ali izostavljamo moral.

Uskoro se, međutim, Orlando umorio, ne samo od neudobnosti takvog načina života i od vašljivih ulica u susedstvu, već i od primitivnog vladanja tih ljudi. Jer treba zapamtiti da zločin i siromaštvo nisu imali za elizabetance onu privlačnost koju imaju za nas. Oni nisu imali ovaj naš stid naučen iz knjiga; nijedno od naših verovanja da je blagoslov roditi se kao mesarev sin i da je neznanje vrlina; nikakvu fantaziju da je ono što mi zovemo »životom« i »realnošću« nekako povezano sa neznanjem i brutalnošću; niti, zapravo, uopšte bilo kakav ekvivalent ovim rečima. Nije Orlando među njih išao da traži »život«, niti ih je zbog »realnosti« napustio. Ali kada je čuo sijaset puta kako je Džejs izgubio nos, a Saki svoju čast — a oni su zadivljujuće pričali priče — ponavljanje je počelo da ga malo opterećuje, jer nos može biti odsečen samo na jedan način, a devičanstvo izgubljeno na drugi — ili mu se tako činilo — dok umetnosti i nauke u sebi nose različitost koja je duboko uzbudivala njegovu radoznalost. Tako, sačuvavši ih zauvek u srećnoj uspomeni, on se ostavi čestog posećivanja pivnica i kuglana, okači svoj sivi kaput u garderobu, pusti zvezdu da mu zasija o vratu, a podvezicu da svetluca ispod kolena i pojavi se opet na dvoru kralja Džejsa. Bio je mlad, bio je bogat, bio je zgodan. Niko nije mogao biti primljen s većim odobravanjem od njega.

Izvesno je zaista da su mnoge dame bile spremne da mu iskažu naklonost. Bar tri imena bilo je spareno za venčanje sa njim — Klorinda, Favila, Eufrozina — tako ih je zvao u sonetima.

Uzmimo ih po redu; Klorinda je bila dosta otmena dama ljupkog ponašanja; — Orlando je bio njome zaista zanet šest i po meseci; ali imala je bele trepavice i nije podnosila prizor krvi.

Zbog zeca na ražnju za večerom kod svog oca pala je u nesvest. Bila je takođe mnogo pod uticajem sveštenika i zakidala je sebi na rublju da bi dala siromahu. Uzela je na sebe da obrati Orlando od njegovih grehova, što mu se smučilo, tako da se izvukao od venčanja i nije mnogo žalio kad je ona ubrzo umrla od malih boginja.

Favila, koja je došla posle nje, bila je potpuno drugačija. Ona je bila ćerka siromašnog somersetšajrskog džentlmena, koja je pukom istrajnošću i koristeći oči, prokrčila sebi put do dvora, gde su njeno držanje u sedlu, njeno fino stopalo i gracija u igri zadobili opšte divljenje. Jednom je međutim bila tako nerazborita da išiba španijela koji joj je pocepao svilenu čarapu (a pravde radi mora se reći da je Favila imala malo čarapa i to uglavnom vunelih) umalo da ga ne dotuče ispod Orlandovog prozora. Orlando, koji je bio strastven ljubitelj životinja, sada je primetio da su joj zubi krivi, a dva prednja okrenuta unutra, što je siguran znak, rekao je, izopačene i okrutne dispozicije kod žene, i tako te noći zauvek raskide veridbu.

Treća, Eufrozina, bila je daleko najozbiljnije njegovo zaljubljanje. Ona je po rođenju bila jedna od irskih Dezmonda i tako je njeno sopstveno porodično stablo bilo isto onoliko staro i duboko ukorenjeno kao i samo Orlandovo. Bila je plava, cvetna i pomalo flegmatična. Dobro je govorila italijanski, imala savršen niz zuba u gornjoj vilici, iako su oni na donjoj malo promenili boju. Uz nogu joj je uvek bio vipet ili španijel; hranila ih je belim hlebom iz svog tanjira; umilno je pevala uz virdžinal; i nikada se nije oblačila do podne, zbog krajnje brige koju je vodila o svojoj ličnosti. Ukratko, bila bi to savršena supruga za takvog plemića kakav je bio Orlando, i stvar je otišla tako daleko da su advokati na obe strane bili zaposleni ugovorima, udovičkim pravima, rentama, gospodarstvima, najmovima i svim što je potrebno pre nego što se jedno veliko bogatstvo udruži sa drugim kad je, iznenada i sa oštrinom, što je tada bilo obeležje engleske klime, došao Veliki mraz.

Veliki mraz je bio, istoričari nam kazuju, najoštrij koji je ikada posetio ova ostrva. Ptice su se smrzavale u vazduhu i kao kamenje padale na zemlju. U Noridžu je mlada seljanka, inače krepkog zdravlja, krenula preko ulice i na očigled ljudi pretvorila se u oblak prašine i bila nošena preko krovova sve dok je na uglu jedne ulice nije skolio ledeni vihor. Smrtnost kod ovaca i stoke bila je ogromna. Leševi su se smrzavali i nisu se mogli izvući iz čaršava. Nije bilo neobično naići na celo krdo smrznutih svinja, nepokretnih na putu. Polja su bila puna pastira, orača, konjskih zaprega i malih dečaka koji teraju ptice, svi u trenutku u pokretu ukočeni, jedan s prstom u nosu, drugi s flašom na usnama, treći s kamenom zamahnutim na gavrana koji sedi, kao da je punjen, na metar od njega. Mraz je bio tako izuzetno oštar da bi se od njega čovek ponekad skamenio; i obično se pretpostavlja da se veliki porast stena u nekim delovima Derbišajra nema zahvaliti nikakvoj erupciji, jer je nije ni bilo, već stvrdnjavanju nesrećnih putnika koji su doslovno bili pretvoreni u kamen tamo gde su stajali. Crkva je u ovoj stvari mogla malo da pomogne i, iako su neki zemljoposednici dali da se ovi relikti blagoslove, najveći broj je više voleo da ih koristi kao belege, mesta gde se ovce češu, ili, kada je oblik kamena dozvoljavao, kao korita za napajanje stoke, i u tu svrhu služe, većinom dostojni divljenja, do današnjih dana.

Ali dok je seoski narod patio od velike oskudice, a privreda zemije bila zakočena, London je uživao u karnevalu, do krajnosti blistavom. Dvor je bio u Griniču i novi kralj je prigrabio

moćnost koju mu je dalo krunisanje da se ulaguje građanima. Odredio je da se reka, koja je bila smrznuta do dubine od šest metara i više od deset ili dvanaest kilometara na obe strane, počisti, ukrasi i da se načini sasvim slična parku ili mestu za uživanje, sa senicama, lavirintima, alejama, sajmom, itd., o njegovom trošku. Za sebe i dvorane rezervisao je jedan prostor tačno naspram dvorske kapije, koji je, od publike ograđen samo svilenim konopcem, odmah postao središte najblistavijeg engleskog društva. Veliki državnici, sa bradama i visokim nabranim uštirkanim okovratnicima, žurno su obavljali državne poslove pod grimiznom šatrom kraljevske pagode. Vojnici su planirali porobljavanje Mavara i pad Turaka u ispruganim lavirintima natkriljenim nojevima perjem. Admirali su krupno koračali gore dole uskim stazama, s durbinom u ruci, preletajući horizont i pričajući priče o severozapadnom prolazu i španskoj armadi. Ljubavnici su se provodili na divanima zastrtim samurovinom. Smrznute ruže su padale u pljuskovima kad je kraljica išetala sa svojim damama. Šareni baloni lebdeli su nepomično u vazduhu. Ponegde su prštale ogromne iskre od kedra i hrasta, neštedimice posoljenih, tako da su vatre bile od zelenih, narandžastih i purpurnih plamenova. Ali koliko god žestoko da su goreli, vrelna nije bila dovoljna da otopi led koji je, iako jedinstvene prozirnosti, ipak bio čelično čvrst. Zaista je bio tako jasan da su se, na dublje od metar mogli videti tu pliskavica, tamo riba list. Jata jegulja ležala su nepomično u transu, ali, da li su bile u smrtnom stanju ili stanju smanjene životnosti, koju će toplota povratiti, bunilo je filozofe. Pored Londonskog mosta, gde se reka zamrzla do dubine od nekih dvadeset hvati, jasno se video jedan potopljeni čamac na vesla, kako leži u koritu reke, gde je potonuo prošle jeseni, pretovaren jabukama. Stara čamdžijka, koja je nosila voće na pijacu na sarijevskoj strani, sedela je tu u svojim kariranim pledovima i u suknjama na obručeve s krilom punim jabuka, baš kao da će da usluži kupca, iako je izvesno plavilo oko usana nagoveštavalo istinu. To beše prizor koji je kralj Džejms osobito voleo da posmatra i doveo bi čete dvorana da zure s njim. Ukratko, ništa nije moglo da nadmaši blistavost i veselost te scene po danu. Ali je karneval bio najrazdraganiji noću. Jer mraz se nastavljao bez prekida; noći su bile savršeno mirne. Mesec i zvezde blistali su sa tvrdom nepromenljivošću dijamanata, a dvorani su plesali na finu muziku flaute i trube.

Orlando, istina, nije bio jedan od onih koji je lako stupao po taktu korantoa i lavolte; bio je nespretn i pomalo rasejan. Više je voleo jednostavne igre svoje zemlje, koje je plesao kao dete nego ove fantastične strane plesove. Baš je sastavio noge oko šest popodne sedmog januara na kraju nekog takvog kadrila ili menueta kad spazi kako iz paviljona moskovskog poslanstva dolazi figura koja, dečaćka ili ženska, jer su široka tunika i pantalone po ruskoj modi služile da maskiraju pol, pobudi najveću njegovu radoznalost. Osoba, bez obzira na ime i pol, bila je srednje visine, vrlo vitko srezana i potpuno obučena u somot boje ostrige, optočen nekim nepoznatim krznom zelenkaste boje. Ali ti su detalji bili zamagljeni izuzetnom zavodljivošću koja je zračila iz cele osobe. Slike, najekstremnije i najekstravagantnije metafore prele su se i plele u njegovoj glavi. Nazvao ju je dinja, ananas, maslinovo drvo, smaragd i lisica u snegu, sve za tri sekunde; nije znao da li ju je čuo, okusio, video, ili sve troje zajedno. (Jer, iako ne smemo da stanemo ni na trenutak u naraciji, možemo ovde na brzinu da zabeležimo da su sve njegove slike u to vreme bile do krajnosti jednostavne da bi odgovarale njegovim čulima i bile su mahom

peuzete od stvari čiji je ukus voleo kao dečak. Ali ako su mu čula bila jednostavna, u isto vreme ona su bila krajnje jaka. Zato je izvan spora da se ovde valja zaustaviti i tražiti razloge stvarima.) ... Dinja, smaragd, lisica u snegu — tako je buncao, zurio. Kada je momak, jer, avaj, to mora, mora da je momak — nijedna žena ne može da kliže takvom brzinom i tako čilo — skoro na vrhovima prstiju jureći prošao pored njega, Orlando je bio spreman da čupa kosu od jada što je osoba bila njegovog rođenog pola, pa tako nikakvi zagrljaji nisu dolazili u obzir. Ali klizač priđe bliže. Noge, ruke, držanje, bili su momački, ali nikad neki momak nije imao takva usta; nijedan momak nije imao te grudi; nijedan momak nije imao oči koje su izgledale kao da su izronile sa morskog dna. Odlazeći ka odmorištu i sa krajnjom gracijom napravivši kniks kralju koji je gegajući se prošao o ruci nekog pretendenta na lordstvo, nepoznati klizač je stigao do odmorišta. Bila je na domak ruke. Bila je žena. Orlando je zurio, drhtao, ugrijao se, ohladio se, čeznuo da se vine kroz letnji vazduh; da mu pod nogama žirovi krckaju; da zabaci ruke s bukvama i hrastovima. U stvarnosti on razvuče usne iznad malih belih zuba, otvori ih možda pola prsta kao da će da ugrize; i zatvori kao da je ugrizao. Ledi Eufrozina mu se obesila o ruku.

Ime strankinje, otkrio je, bilo je princeza Maruška Stanilovska Dagmar Nataša Iliana Romanovič i ona je došla da prisustvuje krunisanju u pratnji moskovskog ambasadora, koji je možda bio njen stric, ili možda otac. Vrlo malo se znalo o Moskovljanima. S velikim bradama i krznenim kapama sedeli su skoro nemo; pijući neku crnu tečnost koju bi povremeno ispljunuli na led. Niko nije govorio engleski, a francuski, koji je nekima bio barem poznat, u to vreme se jedva govorio na engleskom dvoru.

Uz pomoć ove nezgode Orlando i princeza su se i upoznali. Sedeli su jedno preko puta drugog za velikim stolom nameštenim pod velikom šatrom za zabavu plemića. Princeza je bila smeštena između dva mlada lorda, lorda Frensisa Vere i drugog, mladog erla od Moreja. Bilo je smešno videti u kakav škripac ih je ona uskoro dovela, jer iako su obojica na svoj način bili fini momci, beba u stomaku je znala francuski jezik koliko i oni. Kada se na početku večere princeza okrenula erlu i rekla, sa ljupkošću koja je ushitila njegovo srce, »Je crois avoir fait la connaissance d'un gentilhomme qui vous était apparenté en Pologne l'été dernier«, ili »La beauté des dames de la cour d'Angleterre me met dans le ravissement. On ne peut voir une dame plus gracieuse que votre reine, ni une coiffure plus belle que la sienne«, i lord Frensis i erl su pokazali najveću zbunjenost. Jedan joj je obilno sipao sos od rena, drugi je zviznuo psu i naterao ga da šeni za šuplju kost. Na to princeza više nije mogla da zadrži smeh, a Orlando se, uhvativši njen pogled preko veprovih glava i punjenih paunova, nasmeja takođe. Smejao se, ali mu se smeh sledio na usnama u čudu. Koga je on voleo, šta je on voleo, pitao se u buri osećanja, do sada? Staricu, odgovorio je, samu kost i koža. Rumene prostitutke, previše njih da bi se pominjale. Cmizdravu kaluđericu. Žilavu avanturistkinju opakog jezika. Glupu masu čipke i ceremonije. Ljubav njemu ništa nije značila do prah i pepeo. Radosti koje je od nje imao bile su krajnje bljutave. Čudilo ga je kako je kroz to prošao a da nije zevao. Jer dok ju je gledao, gustina njegove krvi se talila; led se pretvarao u vino u njegovim venama; čuo je vode kako teku i ptice kako pevaju; izvor je potekao preko tvrdog zimskog pejzaža; njegova se muškost probudila; dograbio je mač u ruku; napao je mnogo drskijeg neprijatelja od Poljaka i Mavra; ronio je po

dubokoj vodi; video je cvet opasnosti kako raste iz pukotine; pružio je ruku — u stvari brbljao je jedan od svojih najstrastvenijih soneta, kad mu se princeza obratila, »Da li biste bili dobri da dodate so?«

Duboko je pocrveneo.

»S najvećim zadovoljstvom, madam«, odgovorio je, govoreći francuski sa savršenim akcentom. Jer, nebu hvala, govorio je taj jezik kao svoj; majčina devojka ga je naučila. Iako bi možda za njega bilo bolje da nije nikada naučio taj jezik; nikad odgovorio tom glasu; nikad sledio svetlost tih očiju.

Princeza je nastavljala. Ko su te prostačine, pitala ga je, koje sede pored nje, sa manirima štalskih momaka? Kakva je to odvratna smesa koju su joj sipali u tanjir? Jedu li psi za istim stolom sa ljudima u Engleskoj? Je li ona smešna figura na kraju stola sa kosom nacifranom kao Mejpoul (*comme une grande perche mal fagotée*) zaista kraljica? I da li kralj uvek tako balavi? I koji je od onih papagaja Žorž Vilije? Iako su ta pitanja u početku malo pomela Orlando, bila su postavljena sa takvom nestašnošću i dosetljivošću da nije mogao a da se ne nasmeje; i pošto je na praznim licima društva pročitao da niko ne razume ni reč, odgovorio joj je isto tako slobodno kako ga je pitala, govoreći, kao ona, savršen francuski.

Tako se između to dvoje nastavila prisnost koja je ubrzo izazvala dvorski skandal.

Ubrzo je primećeno da Orlando obraća pažnju na Moskovljanku više nego što to obična uljudnost nalaže. Retko se udaljavao od nje i njihov razgovor, iako nerazumljiv drugima, nastavljen sa ovakvom živošću, izazivao je takvo rumenjenje i smeh, da su i najgluplji mogli da shvate njegov predmet. Štaviše, promena u Orlando samom bila je izvanredna. Nikada ga nisu videli tako živahnog. Za jednu noć je odbacio dečačku trapavost; promenio se od mrgodnog momčića koji nije mogao da uđe u damsku sobu a da ne počisti pola ukrasa sa stola, u plemića, punog gracije i muževne pažnje. Videti ga kako pridržava Moskovljanku (kako su je zvali) kad ulazi u sanke, ili joj nudi ruku za ples, ili dohvata rupčić koji je ona pustila da padne, ili ispunjava bilo koju od mnogobrojnih dužnosti koje visoka dama traži, a koje ljubavnik hita da unapred pogodi, bio je prizor koji raspaljuje tupe staračke oči i hitri puls mladih ubrzava još više. Ali oblak se nadvio. Starci su slegali ramenima. Mladi su se prikriveno kikotali. Svi su znali da je Orlando veren sa drugom. Ledi Margaret O'Brajen O'Dear O'Rejli Tirkonel (jer to je bilo pravo ime Eufrozine iz soneta) nosila je prekrasni Orlandov safir na kažiprstu svoje leve ruke. Ona je imala vrhovno pravo na njegovu pažnju. Ipak, sad je mogla na ledu da ispusti sve maramice iz svoje garderobe (kojih je bio velik broj), Orlando se ne bi zaustavio nijednu da podigne. Mogla ga je čekati dvadeset minuta da je popne u sanke i da na kraju mora da se zadovolji uslugom svog crnca. Kad se klizala, što je delovalo dosta trapavo, niko je nije pridržavao da je ohrabri i, ako bi pala, a ona je znala i da tresne, niko je nije dizao na noge i otrešao sneg sa njenih kaputa. Mada je bila po prirodi flegmatična, teško se vređala i od većine bila najmanje sklona verovanju da je obična strankinja može istisnuti iz Orlandovih osećanja, ipak je čak i ledi Margareta konačno posumnjala da se nešto kuva protiv spokojstva njenog duha.

Zaista, kako su dani prolazili, Orlando se sve manje trudio da sakrije osećanja. Izgovarajući se ovim ili onim napuštao bi društvo odmah posle obeda ili se iskradao iz grupe klizača koji su se

spremali za kadril. Sledećeg trenutka primećeno je da nema ni Moskovljanke. Ali ono što je najviše razbesnelo dvor i žacnulo ga u najosetljivije mesto, a to je njegova taština, bilo je to što su par često viđali kako se provlači ispod svilenog konopca koji je ograđivao kraljevski od javnog dela reke i kako nestaje u gomili običnog sveta. Jer iznenada bi princeza lupnula nogom i povikala »Vodi me odavde. Ne dopada mi se tvoja engleska rulja«, što je značilo sam dvor. Nije ga više podnosila. Bio je pun baba, koje vrebaju, zure ti u lice i prostačkih mladića koji ti čepaju prste. Smrde. Psi su joj protrčavali kroz noge. To je kao da si u kavezu. Oni imaju u Rusiji reke široke deset milja po kojima može da se galopira sa šest konja uporedo po ceo dan, a da ne sretneš živu dušu. Osim toga, želi da vidi Tauer, Bifiters, glave na kolju Templu i draguljarske radnje u gradu. Tako je došlo do toga da ju je Orlando poveo u grad, pokazao joj Bifiters i ustaničke glave i kupio joj što god je izazvalo njenu maštu u kraljevskoj radnji. Ali to nije bilo dovoljno. Oboje su sve jače želeli da budu zajedno nasamo po ceo dan, tamo gde nije bilo nikoga da se čudi ili da bulji u njih. Umesto da krenu putem za London, oni zato krenuše okolnim putem i uskoro behu izvan gomile među smrznutim rukavcima Temze gde, osim morskih ptica i neke stare seljanke koja je cepala led uzaludno pokušavajući da izvuce vedro vode ili skupi grančice i suvo lišće koje je mogla da nađe za vatru, nije bilo žive duše da naiđe njihovim putem. Siromasi su se čvrsto držali svojih koliba, a oni bolje stojeći, koji su to mogli sebi da priušte, nakrcali su se zarad toplote i veselja u grad.

Otuda su Orlando i Saša kako ju je kraće zvao i jer je to bilo ime bele ruske lisice koju je imao kao dečak — stvora mekog kao sneg, ali sa čeličnim zubima, koja ga je tako divlje ugrizla da je njegov otac naredio da je ubiju — imali reku samo za sebe. Zagrejani klizanjem i ljubavlju, bacili bi se u neki samotni rukavac gde su žute vrbe rubile obalu i umotan u veliki krzneni ogrtač Orlando bi je uzeo u naručje i saznavao, prvi put, mrmļajući, ljubavna uživanja. Potom, kada bi zanos prošao i oni ležali uljuljkani u nesvestici na ledu, on bi joj pričao o drugim svojim ljubavima i kako su one, u poređenju sa njom, bile drvene, od kostreti i pepela. I smejući se njegovoj žestini, još jednom bi se okrenula u njegovom naručju i darovala mu, iz ljubavi, još jedan zagrljaj. A onda bi se čudili što se led nije otopio od njihove vreline i žalili sirotu staricu što nema tako prirodna sredstva za topljenje nego mora da led lomi oštricom hladnog čelika. A zatim, uvijeni u svoje prsluke, pričali bi o svemu pod suncem, o prizorima i putovanjima, o Mavrima i paganima, o bradi onog muškarca i koži ove žene; o pacovu koga je za stolom hranila iz ruke, o služinčadi koja se kod kuće uvek vrmala po holu, o nekom licu, nekom percu. Ništa nije bilo isuviše beznačajno za takav razgovor, ništa preveliko.

Onda bi Orlando iznenada pao u jedno od svojih melanholičnih raspoloženja; prizor starice kako hramlje po ledu možda je bio tome uzrok, a možda i nije bilo uzroka; bacio bi se licem prema ledu, gledao bi u smrznutu vodu i mislio o smrti. Jer u pravu je filozof koji kaže da samo oštrica noža deli sreću od melanholije i dalje ide u razmišljanju da je jedan čovek bliski brat drugome i izvlači otuda zaključak da su sva ekstremna osećanja u savezu sa ludilom; i tako od nas traži da se povučemo u istinitu crkvu (po njegovom viđenju anabaptističku) koja je jedino utočište, luka, sidrište itd., za one koje ovo more baca amo-tamo.

»Smrt je svemu kraj«, rekao bi Orlando, sedajući uspravno, lica naoblačenog

neraspoloženjem. (Jer to je bio način na koji je njegov mozak sada radio, na žestokoj klackalici života i smrti, ne zaustavljajući se ni na čemu između, tako da ni biograf ne može da stane, već mora što brže da leti i tako drži korak sa nepromišljenim, strašno budalastim gestovima i ekstravagantnim rečima u kojima je, ne može se poreći, Orlando u to vreme uživao.)

»Smrt je svemu kraj«, rekao bi Orlando, sedeći uspravno na ledu. Ali Saša, koja konačno nije imala ni kap engleske krvi već je došla iz Rusije gde su zalasci duži, zore manje iznenadne, a rečenice se često ostavljaju nezavršene u nedoumici kako da im se da najbolji kraj — Saša je buljila u njega, možda podsmešljivo, jer mora da joj je delovao detinjasto, i ništa nije rekla. Ali polako led je postajao sve hladniji pod njima, što ona nije volela, pa ga je vukući uspravljala opet na noge, pričala mu tako očaravajuće, tako duhovito, tako mudro (ali na žalost uvek na francuskom što, opšte je poznato, gubi aromu u prevodu) da je on zaboravljao smrznutu vodu ili noć koja dolazi ili staricu ili ma šta i pokušao bi da joj kaže — roneći i pljuskajući kroz hiljade slika koje su ostarile kao i žena koja ih je inspirisala — kakva je ona. Sneg, mramor, trešnje, alabaster, zlatna žica? Ništa od toga. Ona je bila kao lisica, ili maslinovo drvo; kao morski talasi kad na njih gledaš s nekog uzvišenja; kao smaragd; kao sunce na zelenom brdu, koje je još oblačno — ni nalik na ono što je video ili znao u Engleskoj. Kopao je po jeziku koliko je mogao, nedostajala mu je reč. Želeo je drugi pejzaž i drugi jezik. Engleski je bio isuviše iskren, isuviše naivan, isuviše meden jezik za Sašu. Jer u svemu što je ona rekla, koliko god izgledala otvorena i strastvena, bilo je nešto skriveno; i u svemu što je činila, ma koliko smelo, nešto se krilo. Tako je zeleni plamen izgledao skriven u smaragdu, ili sunce zarobljeno u brdu. Čistota je bila samo spoljašnja; unutra je lutao plamen. Nailazio je i odlazio; nikad nije zračila postojanim sjajem jedne Engleskinje — ovde, sećajući se leđi Margarete i njenih kaputa, Orlando je divlje jurio u svom zanosu i nosio ju je preko leda, brže, brže, zaklinjući se da će uhvatiti taj plamen, da će roniti za dragim kamenom, i tako dalje, i tako dalje, reči su nadolazile u soptanju njegovog daha sa strašću pesnika iz koga je poezija upola istisnuta bolom.

Ali Saša je ćutala. Kad joj je Orlando ispričao da je ona lisica, maslinovo drvo ili zeleni vrh brega i predočio joj celu istoriju svoje porodice; kako je njihova kuća jedna od najstarijih u Britaniji; kako su došli iz Rima sa cezarima i imali pravo da šetaju po Korzu (koji je glavna ulica u Rimu) pod palankinom s resama, što je, rekao je, privilegija pridržana samo za one carske krvi (jer bilo je neke ohole lakovernosti u njemu što je delovalo dosta prijatno), zastao bi i pitao nju. Gde je njena kuća? Šta je njen otac? Ima li braće? Zašto je ovde sama sa stricem? A onda, nekako, iako je ona odgovarala dosta spremno, neka neugodnost bi naišla među njih. Prvo je sumnjao da njen položaj možda nije tako visok kakav bi on želeo da jeste; ili da se ona stidi divljeg ponašanja svog naroda, jer je čuo da žene u Moskvi nose brade a da su muškarci obrasli dlakom od pojasa nadole; da se oba pola mažu lojem protiv hladnoće, kidaju meso prstima i žive u kolibama u kojima bi se engleski plemić ustručavao da drži stoku; zbog toga se on uzdržavao da je ne sili. Ali pošto je razmislio zaključio da njeno ćutanje nije proizašlo iz tog razloga, ona sama ophodila se bez dlake na jeziku, oblačila u somot i bisere, a njeni maniri svakako nisu bili maniri žene odrasle u toru.

Šta je ona onda skrivala od njega? Sumnja koja je podvlačila užasnu snagu njegovih osećanja

bila je kao živi pesak ispod spomenika koji kad se iznenada nakrivi, od toga se uzdrma cela zgrada. Agonija bi ga iznenada šćepala. I on bi naglo usplamteo takvim gnevom da nije znala kako da ga smiri. Možda nije ni želela da ga smiri; možda su je njegovi besovi zadovoljavali pa ih je namerno izazivala — takva je čudna izopačenost moskovskog temperamenta.

Da nastavimo priču, klizajući toga dana dalje nego što je bio njihov običaj, došli su do dela reke gde su brodovi bili ukotvljeni i zaleđeni u matici. Među njima se našao brod moskovskog poslanstva, na čijem se glavnom jarbolu vijorio dvoglavi crni orao sa koga su visile raznobojne ledenice dugačke nekoliko metara. Saša je bila ostavila neku svoju odeću na brodu i, pretpostavljajući da je on prazan, popeše se na palubu i dadoše u potragu za njom. Sećajući se nekih odlomaka sopstvene prošlosti, Orlando se ne bi čudio da su drugi građani pronašli ovo sklonište pre njih, što se tako i ispostavilo. Nisu daleko stigli kad jedan naočit mlad čovek, zatečen u svom poslu iza navoja konopaca i rekavši, očito, jer govorio je ruski, da je on jedan od posade i da će pomoći princezi da nađe ono što traži, upali lampu sa svećom i nestade s njom u donjim delovima broda.

Prolazilo je vreme i Orlando, zatočen sopstvenim snovima, mislio je jedino o zadovoljstvima života; o svom dragulju, o svojoj dragocenosti; šta da učini da ona postane neopozivo i neraskidivo njegova. Trebalo je savladati prepreke i teškoće. Ona je bila rešena da živi u Rusiji, gde postoje smrznute reke, divlji konji i ljudi, rekla je, koji kidišu nožem jedan na drugog. Njega zapravo nisu mamili pejzaži četinara i snega, običaji požude i prolivanja krvi. Niti je žurio da prekine svoje prijatne seoske razonode i pošumljavanje; da se odrekne svoje službe; da upropasti karijeru, da lovi irvase umesto zečeva, da pije votku umesto kanarinskog vina i da nosi nož u rukavu — radi čega, nije znao. Ipak bi sve to, i više od toga, učinio zbog nje. Što se tiče braka sa ledi Margaret, iako je bio zakazan za nedelju dana od danas, stvar je bila očigledno toliko besmislena da je jedva i pomišljao na nju. Njena će ga rodbina grđiti što je napustio veliku gospođu, prijatelji će ga ismevati što je napustio izvrsnu karijeru u svetu, zbog Kozakinje i snežne pustoši — to nije vredelo ni koliko slamka na terazijama sa samom Sašom. Prhnuće još prve tamne noći. Uzeće brod do Rusije. Tako je umovao; tako je smišljao šetajući gore-dole palubom.

Prenuo se, kad se okrenuo ka zapadu, na prizor sunca koje je prevremeno raslo kao pomorandža na krstu Sen Pola. Bilo je krvavo crveno i brzo je tonulo. Skoro je palo veče. Saša je otišla pre sat ili više. Naglo obuzet onim mračnim slutnjama koje su senčile čak i njegove najpoverljivije misli o njoj, sjurio se istim putem na kojem ih je video da ulaze u brodsko skladište, posrćući među sanducima i buradima u mraku, i shvatio po blagom svetlucanju u ćošku da oni tamo sede. Za tren su mu se prikazali; video je Sašu kako sedi u mornarevom krilu; video je kako se naginje prema njemu, video ih je kako se grle pre nego što se svetlo zamutilo crvenim oblakom njegovog besa. Ispustio je tako mučan jauk da je ceo brod odjeknuo. Saša se bacila među njih jer bi inače udavio mornara pre nego što bi ovaj stigao da izvuče nož. Orlando preplavi samrtna mučnina i morali su da ga pognu na pod i da mu daju rakiju da popije da bi ga oživel. A tada, kad se oporavio i sedeo na gomili džakova na palubi, Saša je lebdela nad njim, prolazeći pred njegovim vrtoglavim očima meko, vijugavo, kao lisica koja ga je ujela, sad ga

laskanjem obmanjujući, sad poričući, tako da je posumnjao u ono što je zaista video. Nije li sveća plavila, nisu li se senke micale? Kutija je bila teška, rekla je; čovek joj je pomagao da je prenese. Za trenutak joj je Orlando poverovao — jer ko može biti siguran da nije njegov bes naslikao ono što je najviše strahovao da će zateći? — sledećeg trenutka bio je jarnosno ljut na njenu prevaru. A onda sama Saša pobebe; lupnu nogom o palubu; reče da će otići te noći i pozva svoje bogove da je satru, ako je ona, Romanovičeva, legla u krilo običnog mornara. Zaista, gledajući ih zajedno (na šta se jedva primorao), Orlando se naljuti na glupost svoje uobrazilje koja je mogla da naslika tako krhko stvorenje u šapama ove dlakave morske nemani. Muškarac je bio ogroman; dosezao je skoro dva metra bez cipela; nosio je obične gvozdene alke u ušima i izgledao je kao konj za vuču na koga se neki carić ili crvendać spustio u letu. Tako se predao, poverovao joj je i zamolio ju je za oprostaj. Pa ipak, kad su se spuštali niz bok broda, ponovo u ljubavi, Saša zastade sa rukom na lestvicama i uzvratu tom čudovištu žute kože i širokih jagodica bujicu ruskih pozdrava, šala i milošta, od kojih Orlando nije mogao da razume ni reč. Ali je bilo nešto u njenom tonu (mora da je to bila greška ruskih suglasnika) što podseti Orlanda na scenu od pre nekoliko noći kad je naišao na nju kako u potaji glođe krajičak sveće u ćošku. Istina ružičastu, pozlaćenu, sa kraljevog stola, ali to je bila lojana sveća, a ona je to glodala. Nema li nešto, mislio je, pomažući joj da se spusti na led, nešto divlje, nešto začinjeno grubošću, nešto po rođenju seljačko? I zamisli je kao četrdesetogodišnju, kako postaje troma, iako je sada bila vitka kao trska, i letargična iako je sada vesela kao ševa. Ali se opet, dok su klizali ka Londonu, sumnja istopila u njegovim grudima i osetio se kao da ga je velika riba upecala udicom kroz nos i da nevoljno juri kroz vodu, iako uz sopstveni pristanak.

To je bilo veće zapanjujuće lepote. Dok je sunce tonulo, sve kupole, kule, tornjevi i šiljci Londona dizali su se kao mastilo crni naspram žestoko crvenih oblaka sunca na zalasku. Tamo je bio mrežasti krst na Čeringu, onamo kupola Sen Pola; masivni kvadrat zgrade Tauera; onde nešto kao šumarak drveća sa kog je opalo sve lišće a umesto čvorova na krajevima bile su glave na kopljima Templ Bara. Sada su prozori Opatije bili osvetljeni i goreli kao raznobojni nebeski pokrov (u Orlandovoj mašti); sada je ceo zapad ličio na zlatan prozor sa četama anđela (opet u Orlandovoj mašti) koji su neprestano išli gore dole nebeskim stepenicama. Sve vreme je izgledalo da kližu po bezdanoj dubini vazduha, tako je led postao plav; i bio je tako staklasto gladak da su oni jurili sve brže i brže u grad, sa belim galebovima koji su kružili oko njih presecajući krilima vazduh potpuno istom brzinom kojom su oni sekli led svojim klizaljka.

Saša, da bi ga razuverila, bila je nežnija nego obično i čak još čarobnija. Retko je pričala o svom prošlom životu, a sada mu je pripovedala kako je zimi u Rusiji slušala zavijanje vukova u stepi i triput je, da mu pokaže, zalajala kao vuk. Našta joj je on pričao o jelenima u snegu kod kuće i kako su zalazili u veliku dvoranu da se ogreju a jedan starac ih je hranio zobenom kašom iz vedra. A onda ga je ona hvalila; zbog ljubavi prema životinjama, zbog galantnosti, zbog njegovih nogu. Ushićen njenom hvalom i posramljen pomišlju da ju je oklevetao zamišljajući je na kolenima običnog mornara i debelu i letargičnu sa četrdeset godina, reče joj da ne može, da nema reči koje je mogu nahvaliti; ipak se u trenu doseti da je ona kao proleće i kao zelena trava i voda koja navire, i zgrabivši je čvršće nego ikad, skrenu je na sredinu reke, pa su i galebovi i

kormorani skrenuli za njima. I zaustavljajući se daleko, bez daha, ona reče, lagano dahćući, da je on kao božićna jelka sa milion sveća (onakva kakvu oni u Rusiji imaju), okićena žutim kuglama; užarena; može da osvetli celu ulicu; (tako se to može prevesti) jer je sa blistavim obrazima, tamnim kovrdžama, ogrtačem crnim i grimiznim, on izgledao kao da gori sopstvenim zrakama, od lampe zapaljene iznutra.

Sva je boja, osim crvenih Orlandovih obraza, ubrzo izbledela. Došla je noć. Kako je nestajalo narandžasto svetlo zalaska, za njim je sledio čudnovat bleđi sjaj baklji, iskri, plamenih svetiljki i drugih izuma koji su osvetljavali reku i došlo je do najčudnijeg preobražaja. Raznolike crkve i plemićki dvorci čija su pročelja bila od belog kamena, ukazali su se s prugama i zakrpama kao da lebde u vazduhu. Od Sen Pola, posebno, ništa nije ostalo osim mrežastog krsta. Opatija je izgledala kao sivi skelet lista. Sve je omršavilo i preobrazilo se. Kako su se približavali karnevalu, čuli su duboku notu kao udar u muzičku viljušku, koja je trešala sve jače dok se nije pretvorila u metež. Povremeno bi velika graja propratila raketu u vazduhu. Postepeno su mogli da razluče figurice koje su se probijale iz ogromne gomile i vrtele se tamo ovamo kao mušice po površini reke. Iznad i oko tog blistavog kruga kao kugla tame pritislo je tamno crnilo zimske noći. A onda su u tu tamu počele da se dižu, sa zastojima koji su podgrevali iščekivanje i otvorena usta, rascvetale rakete; kao polumesec; zmije; kruna. U jednom trenutku su se šume i daleka brda ukazali zeleno kao po letnjem danu; sledećeg trena sve je bilo zima i opet mrklina.

Do tada su Orlando i princeza stigli blizu kraljevske ograde i videli da im je put preprečila velika gomila običnog sveta, koja se tiskala što je bliže smela uz svileni konopac. Nesklon da napusti svoju privatnost i susretne oštre oči koje su motrile na njih, par je onde oklevao dok su ih muvali šegrti, krojači, ribarke, džambasi, lovci na kunice, izgladneli školarci, služavke u suknyama na obruče, oranžerke, konjušari, trezvenjaci, bestidni točioc i gomila malih musavaca koja stalno boravi na ivicama gomile vrišteći i provlačeći se narodu između nogu — sva svetina londonskih ulica sjatila se bila tamo, zezajući se i laktajući se, ovde bacajući kockice, proričući budućnost, gurajući se, golicajući, štipajući; gde gde budni, gde gde zlovoljni, neki su razjapili usta pola metra; drugi bez poštovanja kao čavke na krovu kuće; svi tako raznoliko opremljeni koliko je njihova kesa ili položaj dozvoljavao. Ovde u krznu i crnoj čoji, tamo u dronjcima čuvajući od mraza noge umotane samo u kuhinjske krpe. Jezgro mnoštva stajalo je naspram štanda ili pozornice, nešto kao naše lutkarske predstave, gde se odvijala neka vrsta pozorišta. Crni čovek je mahao rukama i galamio. Žena u belom ležala je na krevetu. Iako je inscenacija bila gruba, glumci jurili gore dole preko par stepenica i ponekad se saplitali, a gomila lupala nogama i zviždala, ili kad im je bilo dosadno bacila koru pomorandže da se oko nje otimaju psi, ipak je zapanjujuća, vijugava melodija reči dirnula Orlanda kao muzika. Izgovorene krajnjom brzinom i smelom okretnošću jezika, što ga je podsećalo na mornare koji pevaju u pivnicama u Vopingu, reči su čak i bez značenja za njega bile kao vino. Ali povremeno bi mu preko leđa dolazila poneka rečenica, koja je bila kao iščupana iz dubine njegovog srca. Mavrova mahovitost bila je kao njegova sopstvena, a kada je Mavar zadavio ženu u krevetu, to je on Sašu ubio sopstvenim rukama.

Konačno se komad završio. Sve se zamračilo. Suze su mu tekle niz lice. Kad je pogledao u

nebo, ni tamo nije bilo ničega osim crnila. Propadanje i smrt, pomislio je, pokrivaju sve. Ljudski život završava se u grobu. Crvi nas prožderu. Mnim da sad nailazi ogromno pomračenje sunca i meseca, i da će se prestrašena zemaljska kugla otvoriti. — Tek što to reče, nekakva bleđa zvezda uzdiže se u njegovom sećanju. Noć je bila tamna; crna kao katran; ali bila je to noć kakvu su čekali; u takvu noć su planirali da pobjegnu. Svega se setio. Kucnuo je čas. Sa provalom strasti on privuče k sebi Sašu i prošapta joj na uvo »Jour da ma vie«! To im je bio signal. U ponoć će se naći u krčmi blizu Blekfrajarsa. Tamo su čekali konji. Sve je bilo spremno za njihovo bekstvo. Tu su se razdvojili, ona u svoj šator, on u svoj. Trebalo je da prođe još jedan sat.

Davno pre ponoći Orlando je bio u stanju iščekivanja. Noć beše tako mastiljavom mračna da je čovek već natrčao na tebe a da ga nisi ni video i sve je to bilo dobro, ali je noć jednako svečana i tiha tako da se rzanje konja ili detinji plač mogao čuti na više od pola kilometra. Mnogo se puta Orlando, tumarajući malim dvorištem, uhvatio za srce na zvuk nekog jednoličnog konjskog koraka po kamenom pločniku, ili na šuštanje ženske haljine. Ali je putnik bio samo neki trgovac, koji se, okasnio, vraćao kući ili je to bila žena iz kvarta, čiji poslić nije bio baš sasvim nevin. Prošli su i ulica je bila još tiša nego ranije. Zatim su se svetla koja su gorela u prizemlju malih pretrpanih stanova gde je živela gradska sirotinja, preselila gore u spavaće sobe i onda su, jedno po jedno, utrnula. Ulične lampe su u ovom kraju bile uglavnom retke; a nemar noćnih čuvara ih je terao da često ishlape davno pre zore. Tama je tad postajala još dublja nego ranije. Orlando je pregledao fitilje svoje lampe, zagledao kolane, nabio pištolje; ispitao futrole i uradio sve to najmanje deset puta kad više nije imao čime da skrene pažnju. Ipak je još uvek nedostajalo nekih dvadeset minuta do ponoći, nije mogao da natera sebe da uđe u trpezariju krčme, gde je gazdarica još uvek služila sekt i neko jeftinije kanarinsko vino nekolicini pomoraca koji su bacali kockice i pričali svoje priče o Drejku, Hokinsu i Grenvilu dok se ne sruše sa klupa i pospani otkotrljaju na peščani pod. Noć je bila mnogo saosećajnija prema njegovom bujnom i žestokom srcu. Osluškiavao je svaki korak; nagađao po svakom zvuku. Povik svakog pijanca i svaki lelek nekog bednika koji je ležao u slami ili bio u nekakvoj drugoj nevolji, pogađali su ga pravo u srce, kao da su kobno predskazanje njegove avanture. Ipak, nije se plašio za Sašu. Njena hrabrost se nije obazirala na avanturu. Doći će sama, u ogrtaču i pantalonama, u čizmama kao muškarac. Koliko je njen korak lak, jedva da će se čuti, čak i u ovoj tišini.

Tako je čekao u tami. Iznenada ga nešto udari u lice, meko, iako teško, po obrazu. Toliko napet od iščekivanja, on se trže i stavi ruku na mač. Udarac se ponovio desetak puta po čelu i obrazu. Suvomrazica je trajala toliko dugo da mu je trebalo čitav minut da shvati da to padaju kišne kapi; udari su bili udari kiše. Prvo su padale lagano, polako, jedna po jedna. Ali uskoro je šest kapi postalo šezdeset, zatim šest stotina, onda su pojurile zajedno u neprekidnim vodenim mlazevima. Kao da se čvrsto i stopljeno nebo izlilo u jedno bujno vrelo. Za pet minuta Orlando je bio mokar do gole kože.

Žurno pokrivajući konje, tražio je skrovište pod dovratkom odakle je još uvek mogao da osmatra dvorište. Vazduh je sada bio gušći nego ikada i takva se para i šum dizaše od pljuska da se nikakav korak čoveka ili životinje nije mogao čuti pod njim. Putevi, izrešetani velikim rupama, biće pod vodom i verovatno neprohodni. Ali od kakvog će to dejstva biti na njihov beg,

o tome nije ni mislio. Sva čula su mu bila napeta. Gledao je netremice niz popločanu stazu, koja je svetlucala u svetlosti lampe, očekujući Sašin dolazak. Ponekad, u tami, učinilo mu se da je vidi zarobljenu naletima kiše. Ali je prikaza nestajala. Iznenada, sa groznim i zloslutnim glasom, glasom punim užasa i uzbune koji je izazivao svu teskobu u Orlandovoj duši, sa Sen Pola odbi prvi otkucaj ponoći. Odzvoni još četiri puta nemilosrdno. Sa prazneverjem ljubavnika Orlando odluči da će se ona pojaviti na šesti udarac. Ali šesti udarac je odjeknuo i došli su sedmi i osmi i njegovom osetljivom umu izgledalo je da prvo stavljaju znak a zatim objavljuju smrt i propast. Kada je udarilo dvanaest, znao je da je njegova kob zapečaćena. Uzalud je njegov racionalni deo mislio; možda je zakasnila; možda su je sprečili; možda je zalutala. Strastveno i osećajno Orlandovo srce znalo je istinu. Drugi satovi su otkucavali, zvekećući jedan po jedan. Izgledalo je da ceo svet odzvanja od novosti o njenoj prevari i njegovom ruglu. Stare sumnje, koje su podzemno radile u njemu, otvoreno pojuriše napolje iz skloništa. Ujedalo ga je klupče zmija, jedna otrovnija od druge. Stajao je u dovratku na užasnoj kiši ne mičući se. Kako su prolazili minuti, spustio se malo na kolena. Pljusak je i dalje lio. Činilo se da u njegovoj gustini gruvaju topovi. Čula se velika buka kao kad se cepaju i pucaju hrastovi. Bilo je i divljih vriskova i užasnog neljudskog stenjanja. Ali je Orlando tamo stajao nepokretno dok je zvono na Polu odbilo dva i tada, viknuvši glasno sa užasnom ironijom, da su mu se svi zubi videli, »Jour de ma vie«! tresnu lampu o pod, pope se na konja i odjuri ni sam nije znao kuda.

Neki slepi instinkt, jer je razmišljanje bilo prošlost, mora da ga je naveo da krene obalom reke prema moru. Jer kad je pukla zora, i to neobično naglo, nebo je postalo bledo žuto i kiša je skoro stala, on se nađe na obali Temze preko puta Vopinga. Tu njegove oči sretoše najneobičniji prizor. Gde je, više od tri meseca, bio tvrdi led tako debeo da je izgledao postojan kao kamen i ceo veseli grad stajao na njegovom pločniku, sada su se kovitlali brzaci žute vode. Reka se oslobodila tokom noći. Izgledalo je kao da se sumporni izvor (a ovom su gledištu naginjali mnogi filozofi) odozdo podigao iz vulkanskih predela i led razbio na komade takvom žestinom da su ogromni i masivni delovi besno pucali. Bio je dovoljan jedan pogled na vodu da se čovek raspameti. Sve se uzbunilo i zbrkalo. Reka je bila posuta santama. Neke su bile tako široke kao ledina za kuglanje i visoke kao kuća; druge ne veće od muškog šešira ali najfantastičnije izvrnute. Čas bi došao ceo konvoj ledenih blokova potapajući sve što mu se našlo na putu. Čas bi, vrtložeći se i uvijajući kao zmija u mukama, izgledalo kao da se reka bacala među ledeno kamenje i valjala ga od obale do obale pa se čulo kako se razbija o potpornje i stubove. Ali ono najgroznije, što je izazivalo strah u ljudima, bio je prizor ljudskih stvorova koji su bili uhvaćeni u zamku tokom noći i sada su hodali svojim dragocenim ostrvima koja su se krivila, u krajnjoj agoniji duha. Bilo da skoče u bujicu ili da ostanu na ledu, kob ih je stizala. Ponekad bi čitavi grozdovi ovih jadnih stvorova odlazili dole zajedno, neki na kolenima, drugi dojeći bebe. Činilo se da jedan starac čita naglas iz Svetog pisma. Drugi put bi neki usamljeni jadnik, a njegova je sudbina bila možda najstrašnija, dugim koracima premeravao svoj tesni stan sam. Dok su jurili ka moru, čulo se kako neki viču uzalud upomoć, dajući pomamna obećanja ako se njihov put popravi, ispovedajući grehe i zavetujući oltare i bogatstvo ako Bog usliši njihove molitve. Neki su bili tako ošamućeni strahom da su sedeli nepomično gledajući nemo pred sebe. Jedna posada

mlađih lađara ili pismonoša ako je suditi po njihovim livrejama, drala se i urlala neke raskalašne kafanske pesme, kao da prkose, sudarila se sa drvetom i potonula sa psovka na usnama. Jedan stari plemić, jer su to nagoveštavali njegov krzneni ogrtač i zlatan lanac — ode dole nedaleko od mesta gde je stajao Orlando, pozivajući na osvetu prema irskim pobunjenicima, koji su, vikao je poslednjim dahom, skovali ova đavolska posla. Mnogi su propadali prigrlivši nekakav srebrni pehar ili neko drugo blago na grudi; i barem nekoliko sirotih nesrećnika utopilo se iz sopstvene pohlepe, bacajući se sa obale u bujicu radije nego da im pobegne zlatni bokal ili da na njihove oči nestane neki krzneni ogrtač. Jer nameštaj, vrednosti, imovinu svake vrste odnosile su ledene sante. Među drugim čudnim prizorima mogla se videti mačka kako doji mladunce; raskošno postavljen sto za večeru za dvanaestoro; par u krevetu; pored ogromnog broja kuhinjskog posuđa.

Ošamućen i skamenjen, Orlando neko vreme nije mogao ništa da učini već je gledao strasnu navalu vode koja se bacala prolazeći pored njega. Konačno, kada se naizgled pribrao, on obode konja i u snažnom galopu ode obalom reke u pravcu mora. Obilazeći rečnu okuku on stiže nadohvat onog mesta naspram kojeg su pre nepuna dva dana ambadorski brodovi izgledali nepokretno zamrznuti. Žurno ih sve prebroja; francuski, španski, austrijski, turski. Svi su još uvek plutali, iako se francuski otrgao od vezova a turska lađa zadobila veliku pukotinu na boku i brzo se punila vodom. Ali od ruskog broda ni traga nigde nije video. Na trenutak Orlando pomisli da mora da je potonuo ali, ispravivši se u sedlu i zaklonivši oči koje su imale sokolov pogled, mogao je samo da razazna obris broda na horizontu. Crni orlovi su se vijorili na pramcu. Brod moskovskog poslanstva je isplovio.

Bacivši se s konja, delovalo je kao da će se u besu suprotstaviti bujici. Stojeći do kolena u vodi, bacio je na nevernu ženu sve uvrede koje su ikada sledovale njenom polu. Neverna, prevrtljiva, varljiva, zvao ju je; đavo, preljubnica, varalica; a kovitlaci vode nosili su njegove reči i izbacili mu pred noge olupan lonac i malo slame.

POGLAVLJE II

Biograf je sada suočen sa teškoćom koju je bolje možda da prizna nego da je zataška. Do ove tačke u pripovedanju Orlandovog života, dokumenti, i privatni i istorijski, omogućili su da ispuni prvu dužnost biografa, koja je da klipše, ne gledajući ni levo ni desno, neizbrisivim stopama istine; nezaveden cvećem; ne obazirući se na senku; samo metodično, sve dok s treskom ne padnemo u grob i ne napišemo finis na spomeniku iznad glave. Ali mi smo sada došli do epizode koja leži baš duž našeg puta, tako da nema ignorisanja. Iako je mračna, misteriozna i nedokumentovana; tako da za nju nema objašnjenja. Tomovi se mogu napisati tumačeći je; čitavi religijski sistemi zasnovati na njenom značenju. Naša je prosta dužnost da utvrdimo činjenice onoliko koliko su poznate i da pustimo čitaoca da od njih čini što god hoće.

U leto te katastrofalne godine koja je videla mraz, poplavu, smrt mnogo hiljada, i potpunu propast Orlandovih nada — jer je on bio proteran sa dvora; sa dubokim prezirom najmoćnijih plemića toga doba; irska kuća Dezmonda bila je s pravom gnevna; kralj je već imao dovoljno nevolja sa Ircima da bi mu ova dodatna prijala — tog leta se Orlando povukao u svoju veliku kuću na selu i tamo živeo u potpunoj osamljenosti. Jednog junskog jutra — bio je 18, subota — nije ustao kao obično, i kad je momak došao da ga zove, našao ga je kako čvrsto spava. I nije se mogao probuditi. Ležao je kao u transu, bezmalo ne dišući i mada su doveli pse da mu laju pod prozorom i udarali u cimbala, bubnjeve, kastanjete u njegovoj sobi, žbun kleke mu stavljali pod jastuk i oblozima od slačice previjali stopala, ipak se nije budio, primao hranu ili pokazivao bilo kakav znak života čitavih sedam dana. Sedmog se dana probudio u uobičajeno vreme (tačno četvrt do osam) i izbacio iz svoje sobe čitavu povorku narikača i seoskih gatara, što je bilo sasvim prirodno, ali je bilo čudno što nije pokazao nikakvu svest o onom transu, već se obuče i zatraži konja kao da se naprosto probudio iz noćnog dremeža. Ipak je neka promena, sumnjalo se, morala da se odigra u odajama njegovog mozga, jer iako je bio savršeno racionalan i izgledao ozbiljniji i staloženijeg držanja nego ikad, pokazalo se ipak da se nije savršeno sećao svog ranijeg života. Slušao bi dok ljudi govore o velikom mrazu ili o klizanju ili karnevalu, o tome kako im je i sam bio svedok, ali nije davao bilo kakav znak, osim što bi prelazio rukom preko čela kao da će da otare neki oblak. Kada se raspravljalo o događajima proteklih šest meseci, nije toliko izgledao potresen i zbunjen koliko je bio uznemiren zbrkanim sećanjem na neko davno prošlo vreme ili je pokušavao da se seti priča koje su mu drugi pričali. Primetili su da bi, ako bi se pomenula Rusija ili princeze ili brodovi, zapao u teško neraspoloženje, ustajao i gledao kroz prozor ili bi pozvao jednog od pasa ili uzeo nož i deljao parče kedrovog drveta. Ali teško da su doktori bili mudriji nego sada i pošto su mu prepisali odmor i vežbanje, izgladnjavanje i prehranu, društvo i samoću, da leži ceo dan u krevetu i da jaše četrdeset milja između ručka i

večere, zajedno sa uobičajenim sedativima i stimulatorima, obogaćujući to, kako bi ih mašta ponela, surutkom s pivom od pljuvačke daždevnjaka po buđenju i gutljajem paunove žuči pred spavanje, prepustili su ga samom sebi a kao svoje mišljenje dali da je on celu sedmicu prespavao.

Ali ako je to bio san, kakve je prirode, teško možemo da se uzdržimo a da ne pitamo, uspavanost nalik ovoj? Jesu li to popravne mere — transevi u kojima su najgorča sećanja, događaji koji su izgleda u stanju da osakate život zauvek, očetkani tamnim krilom koje otre njihovu rapavost i pozlati ih, čak i najružnije i najniže, sjajem, ozarenošću? Treba li prst smrti s vremena na vreme da se spusti na vrevu života kako nas ovaj ne bi rastrgao? Jesmo li tako stvoreni da nam valja uzimati smrt u malim dozama svakodnevno ili u protivnom ne možemo da nastavimo sa životnim poslovanjem? A onda, koje su to čudne moći koje provaljuju naše najskrivenije puteve i menjaju naše najdragocenije vlasništvo bez naše volje? Da li je Orlando, istrošen krajnostima svoje patnje, umro na nedelju dana, a onda se opet vratio u život? I ako je tako, koje je prirode smrt a koje prirode život? Pošto smo čekali dobrih pola sata odgovor na ova pitanja, a nijedan nije stigao, nastavimo priču.

Sada se Orlando predao životu u najvećoj osamljenosti. Poniženje na dvoru i žestina njegovog bola bili su delimično razlog tome, ali kako nije načinio nikakav napor da se odbrani, a retko je ikoga pozivao u posetu (iako je imao mnogo prijatelja koji bi rado došli), činilo se da je to što je sam u velikoj kući svojih očeva odgovaralo njegovoj čudi. Kako je provodio vreme, niko nije stvarno znao. Sluge, zadržao je čitavu svitu, iako je njihov posao uglavnom bio da brišu prašinu u praznim sobama i da zaglade prekrivače na krevetima u kojima on nije nikada spavao, gledale su, u tami večeri, dok su sedeli s kolačima i pivom, svetlost kako prolazi duž galerija, kroz balske dvorane, uz stepenice, u spavaće sobe i znali su da njihov gospodar ophodi kuću sam. Nijedan se nije usudio da ga prati, jer je kuća bila opsednuta najrazličitijim duhovima a u njenom prostranstvu je čovek mogao lako da se izgubi ili da padne niz neke skrivene stepenice ili da otvori vrata koja bi se, mogao bi vetar da ih zalupi, zatvorila za čovekom zauvek — nesrećni slučajevi koji nisu bili neobični, kao što su pokazivali često otkriveni kosturi ljudi i životinja u velikoj agoniji. Tada bi se svetlost potpuno izgubila i g-đa Grimsdič, domaćica, g. Diperu, kapelanu, izrazila nadu da njegovo gospodstvo nije zadesila neka nesreća. G. Diper bi držao da je njegovo gospodstvo na kolenima, bez sumnje, među grobovima svojih predaka u kapeli koja je bila u Bilijarskom dvorištu kilometar daleko na južnoj strani. Jer on je imao grehe na savesti, bojao se g. Diper; našta bi g-đa Grimsdič odvratila, dosta oštro, da ih skoro svi imamo; a g-đa Stjukli i g-đa Fild i stara dadilja Karpenter sve bi digle svoj glas u pohvalu njegovog gospodstva; a momci i snabdevači bi se kleli da je velika žalost videti tako finog plemića kako se vuče po kući tužan kad može da lovi lisicu ili da goni jelena; i čak su se male pralje i sudopere, Vere i Džudice, koje su delile krigle i kolače oglasile da svedoče o galantnosti njegovog gospodstva; jer nikada nije bilo ljubaznijeg džentlmena niti izdašnjeg sa srebrnim parama za koje možeš da kupiš smotuljak mašne ili da staviš venčić u kosu; dok nije čak i crnkinja, koju su zvali Grejs Robinson da bi od nje napravili hrišćanku, razumela o čemu oni to i složila se da je njihovo gospodstvo zgodan, prijatan i drag džentlmen, na jedini način na koji je mogla, to će reći pokazavši sve zube u širokom kezu. Ukratko, sve njegove sluge i sluškinje duboko su ga

poštovale i proklinjale su stranu princezu (a zvali su je mnogo pogrdnijim imenom nego mi) koja ga je dovela u ovo stanje.

Ali, iako je možda kukavičluk ili ljubav prema toplom pivu naveo g. Dipera da zamišlja kako je njegovo gospodstvo bezbedno među grobovima pa on ne treba da ide da ga traži, g. Diper je možda zaista bio u pravu. Orlanda je sada obuzelo čudno ushićenje u razmišljanju o smrti i propasti i pošto bi prešao duge galerije i balske dvorane sa svećicom u ruci, razgledajući sliku za slikom kao da traži sličnost sa nekim koga ne može da nađe, popeo bi se u porodičnu crkvenu klupu i satima sedeo gledajući gibanje barjaka i podrhtavanje mesečine dok su mu slepi miš i leptir mrtvačka glava pravili društvo. Čak mu ni to nije bilo dovoljno, već je morao da siđe u kriptu gde su ležali njegovi preci, nagomilavani kovčeg na kovčeg, deset generacija zajedno. Mesto je tako retko posećivano da su pacovi slobodno skakali po plombama, te bi mu se karlična kost kačila u prolazu za ogrtač ili je slomio lobanju nekog starog ser Maliza koja mu se otkotrljala kod noge. Atmosfera je bila sablasno grobna; kripta je iskopana duboko ispod temelja kuće kao da je prvi lord iz porodice, koji je došao iz Francuske sa Osvajačem, želeo da posvedoči kako je sva pompa bila izgrađena na korupciji; kako kosturi leže ispod plotskog mesa; kako mi koji igramo gore i pevamo moramo leći dole; kako se grimizni somot pretvara u prah; kako prsten (ovde bi Orlando, spustivši lampu, podigao zlatni ring kojem je nedostajao kamen jer se otkotrljao u ćošak) gubi svoj rubin i oko koje je bilo tako blistavo, više ne sija. »Ništa ne ostaje od svih ovih prinčeva«, Orlando bi rekao predajući se oprostivom preuveličavanju njihovog ranga, »osim jednog prsta« i uzeo bi skeletnu ruku u svoju i savijao bi zglobove tamo ovamo. »Čija je ovo bila ruka,« pitao bi dalje. »Desna ili leva? Ruka muškarca ili žene, stara ili mlada? Je li podsticala ratnog konja ili baratala iglom? Da li je otkinula ružu ili se mašila za hladni čelik? Je li —« ali ovde bi ga ili izdala mašta ili bi mu, što je verovatnije, pružila toliko primera šta sve ruka može da učini da je on ustuknuo po svom običaju, pred glavnim radom na kompoziciji, a to je isecanje, i on je stavi sa drugim kostima, razmišljajući o tome kako je postojao pisac po imenu Tomas Braun, doktor iz Noridža, čije je pisanje na ovu temu strašno ponelo njegovu maštu.

Tako, uzevši lampu, videći da su kosti u redu jer, iako romantičan, bio je jedinstveno metodičan i ništa nije mrzeo više od klupčeta konca na zemlji, a kamoli predačke lobanje, vratio se u ono čudno, neraspoločeno tumaranje galerijama, tražeći nešto među slikama, što je konačno bilo prekinuto istinskim grčevitim jecanjem na prizor holandske snežne scene od nepoznatog autora. Tada mu je izgledalo da dalji život nema smisla. Zaboravivši kosti predaka i kako život počiva na grobu, stajao je tamo potresan jecajima sve zbog želje za ženom u ruskim pantalonama, sa kosim očima, napućenim usnama i biserima o vratu. Otišla je. Ostavila ga je. Nikada je više neće videti. I jecao je tako. I tako je našao put da se vrati u svoje odaje; i g-đa Grimsdič, videvši svetlost u prozoru, skide kriglu sa usana i reče hvala Bogu, njegovo gospodstvo je opet bezbedno u svojoj sobi; jer ona je sve ovo vreme mislila da je on podlo ubijen.

Orlando sad privuče svoju stolicu stolu; otvori dela ser Tomasa Brauna i nastavi da ispituje delikatnu artikulaciju jednog od doktorovih najdužih i najgrčevitijih umovanja.

Jer iako to nisu stvari koje biograf može korisno da razvije, dosta su jasne onima koji u ulozi čitaoca sastavljaju od samih nagoveštaja posejanih tu i tamo ceo obris i obim žive ličnosti; u onom što samo šapnemo mogu da čuju živi glas; mogu da vide, često kad o tome ništa ne kažemo, tačno kako je izgledao; znaju bez reči da budu dovedeni do onoga što je mislio — i za takve mi čitaoce pišemo — jasno je onda takvom čitaocu da je Orlando bio čudno složen od mnogih raspoloženja — melanholije, nehaja, strasti, ljubavi za samoću i svim izvijanjsima i suptilnostima čudi koje su naznačene na prvoj strani kada se razmahivao oko glave mrtvog crnca; odsecao je; kačio je opet viteški izvan svog domašaja, a onda odlazio s knjigom do prozorskog udubljenja. Od malih nogu imao je sklonost prema knjigama. Kao dete su ga katkad nalazili u ponoć za knjigom. Oduzimali su mu svetiljku, a on je radi toga uzgajao svíce. Odneli su mu svíce, a on je od kresiva skoro spalio kuću. Da to sažmemo, ostavljajući romansijeru da izglača nabore na svili i sve implikacije, on je bio plemić zaražen ljubavlju prema književnosti. Mnogo ljudi toga doba, još više njegovog ranga, izbeglo je zaraze i tako bilo slobodno da juri ili jaše ili vodi ljubav po sopstvenoj slatkoj želji. Ali su neki rano bili zaraženi klicom za koju se kaže da se odgaja od polena zlatoglava i da je oduvana iz Grčke i Italije. Klica je delovala tako smrtnički da bi zadrhtala ruka izmahnuta da udari, zamaglilo se oko dok je tražilo plen, a jezik zamucalo dok je izjavljivao ljubav. Od neumitne prirode te bolesti privid je izgledao kao realnost, tako da je Orlando, kome je sudbina sve darovala — posuđe, posteljinu, kuće, sluge, tepihe, postelje u izobilju — imao samo da otvori knjigu i da celu tu ogromnu gomilu pretvori u maglu. Devet jutara kamena, a to je bila njegova kuća, čilelo je; sto pedeset kućnih slugu nestajalo; njegovih osamdeset jahaćih konja su postajali nevidljivi; predugo bi bilo nabrajati tepihe, sofe, ukrase, porcelan, posuđe, bočice, odljusnute sudove i druge pokretne stvari često od žeženog zlata koje bi ishlapile kao obilje morske pare pod ovim otrovom. Tako je bilo, i Orlando bi sedeo sam, čitajući, ogoljeni čovek.

Ta bolest bi ga ovako u samoći brzo savladavala: često je čitao do šest sati ujutru i kad bi mu došli po naređenja da se kolje stoka ili da se žanje žito, odgurnuo bi knjižurinu i gledao kao da ne zna šta mu to zbore. Bilo je to dosta loše i stezala su se srca sokolara Hola, momka Žila, domaćice g-đe Grimskič, kapelana g. Dipera. Tako fini gospodin, govorili su, ne treba knjiga. Neka ostavi knjige, govorili su, paralizovanima i smrtnicima. Ali je gore imalo tek da dođe. Jer kad se bolest čitanja jednom dokopa sistema, toliko ga oslabi da on postaje lak plen one druge pošasti koja obitava u mastionici i gnoji se u držalju. Jadnik počinje da piše. I dok je to prilično rđavo kod siromaha, čija su jedina imovina sto i stolica pod šupljim krovom — jer najzad on nema mnogo da izgubi, neprilika bogatog čoveka, koji ima kuće i stoku, sluškinje, magarce i posteljinu, a ipak piše knjige, za krajnje je žaljenje. Ukus svega se gubi; izrešetan je vrelim gvožđem; izujedan od gamadi. Dao bi i poslednju paru (takva je zloćudnost ove klice) da napiše jednu knjižicu i da se proslavi; a ipak sve zlato Perua ne može da mu kupi dragocenost jednog dobro skovanog stiha. Tako on pada u groznicu i oboljeva, mozak mu pregoreva; okreće lice zidu. Nema veze u kakvom ga stanju nađu. Prošao je kroz vrata Smrti i upoznao plamen Pakla.

Srećom, Orlando je bio snažne građe i bolest (iz razloga koji će uskoro biti izloženi) nikada ga nije slomila kao što je slomila mnoge njemu slične. Ali je bio njome strašno pogođen kao što

nastavak pokazuje. Jer kada je jedan sat ili oko sata čitao iz ser Tomasa Brauna, a rikanje jelena i uzvik noćnog čuvara pokazali da je gluvo doba noći i da sve bezbedno spava, prešao je preko sobe, uzeo iz džepa srebrni ključ i otključao vrata velikog kabineta s intarzijama koji je stajao u ćošku. Unutra je bilo nekih pedesetak fioke od kedrovine i u svakoj hartija sitno ispisana Orlandovom rukom. Zastao je, kao kolebajući se koju da otvori. Na jednoj je bilo napisano »Ajantova smrt«, na drugoj »Piramovo rođenje«, na sledećoj »Ifigenija u Aulidi«, na sledećoj »Hipolitova smrt«, na narednoj »Meleagar«, pa »Povratak Odiseja« — zapravo jedva da je bilo ijedne fioke na kojoj nije bilo ime neke mitološke ličnosti u nekoj životnoj krizi. U svakoj ladici ležao je spis znatne veličine, ceo ispisan Orlandovom rukom. Istina je da se Orlando godinama tako bolno opterećivao. Nema dečaka koji je toliko molio za jabuke koliko Orlando za hartiju; ni za slatkiše kao on za mastilo. Iskradao se iz razgovora i igre, krio iza zavesa, ili u ispovedaonici, ili u garderobi iza majčine spavaće sobe koja je imala veliku rupu u podu i užasno smrdela na čvorkov izmet, sa rogom punim mastila u jednoj ruci, perom u drugoj i svitkom hartije na kolenu. Tako su napisane, pre nego što je napunio dvadeset petu, nekih četrdeset sedam drama, pripovesti, romana, pesama; nekih u prozi, nekih u stihu; nekih na francuskom, nekih na talijanskom; sve romantične i sve dugačke. Jednu je dao da je štampa Džon Bol iz Pera i krune preko puta Krsta sv. Pavla, u Čipsajdu; ali, iako ga je pogled na nju ispunjavao čistim zadovoljstvom, nikada se nije usudio da je pokaže čak ni sopstvenoj majci, jer je pisanje, a još više objavljivanje, znao je, za plemiće neoprostiva sramota.

Međutim, pošto je sada bilo gluvo doba noći i bio je sam, uzeo je iz svoga skrovišta jedan debeli spis nazvan »Ksenofilija, tragedija« ili sa sličnim naslovom i jedan tanak koji se jednostavno zvao »Hrast« (to je bio jedini jednosložni naslov među mnogima), i onda privuče mastionicu od roga, prevrćući držalje, a načini i niz sličnih kretnji kojima oni odani ovom poroku započinju svoje rituale. Ali zastade.

Kako je ova pauza bila krajnje značajna u njegovoj istoriji, mnogo više, zaista, od mnogih činova koji bacaju čoveka na kolena i koji su kadri da zakrvave reku, dolično je da pitamo zašto je zastao; i da odgovorimo, posle dužnog razmišljanja, da je to bilo iz ovakvog nekog razloga. Priroda, koja izvodi toliko trikova sa nama, čineći nas tako neujednačenim, od blata i dijamanata, od duge i granita i stavlja to u korice, često najneprimerenije, jer pesnik ima kasapsko lice a kasapin pesničko; priroda koja očarava zbrkom i misterijom, tako da čak i sada (1. novembra 1927) ne znamo zašto se penjemo, ili pak zasto silazimo, najveći broj naših dnevnih pokreta su kao kretanje broda po nepoznatom moru, a mornari na glavnom jarbolu pitaju, uperivši durbine ka horizontu: Ima li kopna ili nema? našta, ako smo proroci, dajemo odgovor »Ima«; ako smo istinoljubivi odgovaramo »Nema«; priroda, koja ima tako mnogo da odgovori i pored možda nespretno dužine ove rečenice, dalje je iskomplikovala svoj zadatak i našoj zbrkanosti dodala unoseći u nas ne samo jednu vrsnu cigansku torbu sa svim i svačim — komad pantalona od nekog policajca obraz uz obraz sa venčanim šlajerom kraljice Aleksandre — već je smislila da će ceo asortiman biti prostim koncem lako sašiven zajedno. Memorija je švalja, i pri tom mušičava. Memorija vodi svoju iglu unutra napolje, gore dole, tamo amo. Ne znamo šta ide sledeće, ili šta dolazi posle toga. Tako, najprostiji pokret na svetu, kao što je sedanje za sto i privlačenje

mastionice, može da uzburka hiljadu čudnih, nepovezanih fragmenata, sad svetlih sad zamagljenih, koji su obešeni i klate se, tonu i lepršaju kao donji veš porodice od četrnaest članova na konopcu u oluji. Umesto da budu jednostavan, čestit, otresit rad koga nijedan čovek ne treba da se stidi, naša najobičnija dela započinju kroz lepršanje i oštre zamahe krila, dizanje i spuštanje svetiljki. Tako se dogodilo da je Orlando, umočivši pero u mastilo, video princezino narugano lice i trenutno postavio sebi milion pitanja koja su bila kao strele umočene u zuč. Gde je ona; i zašto ga je ostavila? Je li ambasador bio njen stric ili ljubavnik? Jesu li se oni zaverili? Da li je bila primorana? Je li bila udata? Je li mrtva? — i svako je otrov slilo u njega. Kao da negde da oduška svojoj agoniji, on zamoči držalje toliko duboko u rožnatu mastionicu da je mastilo štrcnulo po stolu, i taj čin je, da objasnimo kako je to moguće (a možda je nemoguće bilo kakvo objašnjenje — Memorija je neobjašnjiva), zamenio princezino lice jednim sasvim drugačijim licem. Ali čije je, pitao se? I morao je da čeka, možda pola minuta, gledajući u novu sliku koja je ležala povrhu stare, kao što se jedan zaklon lampe napola vidi kroz drugi, pre nego što je mogao sebi da kaže, »Ovo je lice podebelog, otrcanog, koji je sedeo u Tvičetinoj sobi pre toliko godina kada je stara kraljica Bes došla ovamo na večeru i ja sam ga video« nastavio je Orlando, hvatajući se za još jednu od tih malih šarenih tralja, »kako sedi za stolom, kad sam provirio silazeći, a on je imao strašno zbunjujuće oči«, rekao je Orlando, »više nego bilo čije oči, ali ko je dođavola bio on?« pitao je Orlando jer je ovde Memorija dodala čelu i očima, prvo grube umašćene nabore, zatim smeđi haljetak i konačno par debelih čizama kakve nose građani u Čipsajdu. »Nije plemić, nije jedan od nas«, rekao je Orlando (što nikada ne bi naglas rekao, jer je on bio najljubazniji džentlmen; ali to pokazuje kakav efekat plemenito rođenje ima na duh i uzgredno kako je teško plemiću da bude pisac), »pesnik, usuđujem se da kažem«. Po svim zakonima, Memorija, pošto ga je dovoljno uznemirila, sada bi potpuno zamazala celu stvar ili bi izbljuvala nešto tako idiotski i izvan reda — kao pas juri mačku ili starica briše nos u crvenu pamučnu maramicu — da bi, u očajanju da uhvati korak sa njenim mušicama, Orlando valjalo da se ozbiljno razmahne perom po hartiji. (Jer možemo, ako smo odlučni, da drsku Memoriju i sav njen ološ isteramo iz kuće.) Ali Orlando je zastao. Memorija je još uvek pred njim držala sliku ofucanog čoveka sa velikim, sjajnim očima. Još uvek je gledao, stajao je onako kako je zastao. To su ona zastajanja koja su naša propast. Tada buna otvara tvrđavu i naše trupe se dižu na ustanak. Jednom ranije je zastao i ljubav je sa svojom bučnom ruljom, svojim frulama, cimbalima i svojim kovrdžavim krvavim glavama otkinutim sa ramena uletela unutra. Od ljubavi je propatio prokletničke muke. Sada je, opet, zastao i u taj prekid skočile su Ambicija, baba zlica, i Poezija, veštica, i Žudnja za Slavom, drolja; držeći se za ruke i zaigraše mu po srcu kao na svojoj bini. Stojeći prav u osami svoje sobe, zakleo se da će biti prvi pesnik svoje rase i doneti besmrtni sjaj svom imenu. Rekao je (recitujući imena i junačka dela svojih predaka) da se ser Boris borio i ubijao neznabošce; ser Govin Turke, ser Majls Poljake; ser Endrju Franke, ser Ričard Austrijance, ser Džordan Francuze, a ser Herbert Špance. Ali šta je ostalo od sveg tog ubijanja i vojevanja, tog pića i ljubakanja, tog troška i lova, jahanja i jela? Jedna lobanja; jedan prst. Dok, reče, okrećući se stranicama ser Tomasa Brauna, koje su ležale otvorene na stolu — i opet stade. Kao čarolija da se diže iz svih delova sobe, od noćnog vetra i mesečine, valjala se

božanska melodija ovih reči koje ćemo, da ne bi prisilile ovu stranicu da obori pogled, ostaviti pokopane da leže gde jesu, ne mrtve, radije balzamovane, tako sveže boje, tako zvučnog disanja — i Orlando, poredeći to dostignuće sa onima svojih predaka, uzviknu da su oni i njihova dela bili prah i pepeo, a da su ovaj čovek i njegove reči besmrtni.

Uskoro je, međutim, primetio da bitke koje su vodili ser Majls i ostali protiv oklopljenih vitezova da zadobiju kraljevstvo, nisu ni upola bile tako žestoke kao ova koju je on sada preduzimao protiv engleskog jezika da stekne besmrtnost. Svakom ko je skromno upoznat sa neumoljivošću kompozicije ne treba ovo pričati u detalje; dok je pisao, izgledalo je dobro; čitao i izgledalo je traljavo; ispravljao i cepao; isecao; umetao; bio u zanosu; u očaju; imao dobre noći i loša jutra; posezao za idejama i gubio ih; video svoju punu knjigu ispred sebe i kako ona nestaje; igrao uloge svojih ljudi dok je jeo; udahnjivao im reči dok je šetao; sad je plakao; sad se smejao; kolebao se između ovog i onog stila; sad mu se više dopadao herojski i pompezan; sledeći put jednostavan i prost; sad doline Tempa; onda polja Kenta ili Kornvola; i nije mogao da reši da li je božanski genije ili najveća budala na svetu.

Da bi rešio ovo poslednje pitanje, odlučio je, posle mnogo meseci takvog grozničavog rada, da prekine višegodišnju samoću i počne da opšti sa spoljnim svetom. Imao je prijatelja u Londonu, jednog Džajlza Išama iz Norfolka, koji se, iako plemićkog porekla, poznavao sa piscima i bez sumnje je mogao da ga spoji s nekim članovima tog blagoslovenog, upravo svetog bratstva. Jer je po Orlando, u stanju u kome je sada bio, oko čoveka koji je napisao i štampao knjigu lebdela slava koja je sjala jače od sve slave krvi i položaja. Njegovoj mašti se činilo da su čak i tela, takvog instinkta, sa tako božanskim mislima, svakako preobražena. Mora da imaju oreol mesto kose, dah im je kao tamjan i mora da im ruže rastu među usnama — što svakako nije bio slučaj s njim ili s g. Diperom. Nije mogao zamisliti veću sreću od dozvole da sedi iza zavese i sluša ih kako pričaju. Čak i pomisao na taj smeli i raznovrsni razgovor kada se seti onoga o čemu su razgovarali on i njegovi prijatelji sa dvora — pas, konj, žena, partija karata — izgleda mu krajnje tupo. S ponosom se dosetio da su ga uvek zvali učešnjakom i izrugivali se njegovoj ljubavi prema samoći i knjigama. Nikad nije bio spretan sa lepim frazama. Stajao bi kao klada, crveneo, stupao kao grenadir u damski salon. Jednom je slomio lepezu ledi Vinčajlsi dok je kovao stih. Žudno se prisećajući tih i drugih trenutaka svoje neprilagođenosti za društveni život, spopadala ga je neizreciva nada da sva komešanja njegove mladosti, njegova nespretnost, rumenilo, duge šetnje i ljubav prema selu, dokazuju da i on sam više pripada svetoj rasi nego plemstvu — da je po rođenju pisac, pre nego aristokrata. Prvi put od noći velike poplave bio je srećan.

Sada je zamolio g. Išama iz Norfolka da uruči g. Nikolasu Grinu iz Klifords Ina spis koji je iznosio Orlando divljenje prema njegovim delima (jer je Nik Grin bio veoma čuven pisac u to vreme) i želju da se sa njim upozna; što se jedva usudio da zamoli, jer nije imao šta da ponudi zauzvrat; ali ako se g. Nikolas Grin udostoji da ga poseti, četvoropreg će biti na uglu Feter Lejna u koje god vreme g. Grin izabere sastanak i bezbedno će ga dovesti do Orlando kuće. Čovek može sam da nadopuni fraze koje su iza toga sledile; i da zamisli Orlando ushićenje kada je, nedugo zatim, g. Grin oglasio da prihvata poziv Plemenitog gospodstva; zauzeo svoje mesto u

kočiji i bio posednut u dvoranu južno od glavne zgrade tačno u sedam sati u ponedjeljak, dvadeset prvog aprila.

Mnogo kraljeva, kraljica i ambasadora je tu bilo primljeno; tu su stajale sudije u hermelinu. Najlepše dame zemlje dolazile su ovde i najmrgodniji ratnici. Visile su zastave koje su bile kod Flodena i Ažinkurta. Ovde su bila izložena platna na kojima su bile naslikane vojske sa svojim lavovima i leopardima i krunama. Tu su bili dugački stolovi na kojima je stajalo zlatno i srebrno posuđe; a tamo ogromni kamin od klesanog italijanskog mermerskog kamena u kom bi noću ceo hrast, sa kupom lišća i gnezdima vrana i carića, sagoreo u pepeo. Nikolas Grin, pesnik, stajao je sada tu, jednostavno obučen sa svojim klimavim šeširom i crnim haljetkom, noseći malu torbu u jednoj ruci.

Bilo je neizbežno da se Orlando, koji je požurio da ga pozdravi pomalo razočara. Pesnik nije bio viši od srednjeg rasta, bio je slabašne figure; mršav i nešto pogrbljen, a kad je na ulazu zapeo za mastifa, ovaj ga ujede. Štaviše, iz sveg svog znanja o ljudskom rodu Orlando se zbunio gde da ga smesti. Bilo je nešto u njemu što nije pripadalo ni sluzi, ni pažu ni plemiću. Glava sa oblim čelom i nos kao kljun bili su fini, ali se brada gubila. Oči su bile biistave, ali su usne visile labave i balave. Međutim, izraz lica u celini bio je uznemiravajući. Nije bilo nijedne otmene crte koje lica plemstva čine tako prijatnim za oko; niti je bilo išta od dostojanstvene servilnosti dobro obučenog domaćeg lica; to je lice bilo puno brazgotina, naborano i ispijeno u isti mah. Iako je bio pesnik, izgledalo je kao da je navikao više da grdi nego da laska; da se svađa nego da guče; da ide četvoronoške nego da jaše; da se bori nego da počiva; da mrzi nego da voli. To se, takođe, pokazivalo u brzini njegovih pokreta; i u nečem grozničavom i sumnjičavom u njegovom pogledu. Orlando je malo ustuknuo. Ali pođoše na večeru.

Ovde je Orlando, koji je to obično uzimao kao nešto sasvim normalno, bio prvi put neizmerno posramljen brojem svojih slugu i sjajem svoje trpeze. Još čudnije, setio se sa ponosom — jer je ta pomisao bila opšte mrska — one prababe Mol koja je muzla krave. Taman se spremao da nekako aludira na tu neznatnu ženu i njene vedrice s mlekom, kad ga pesnik preduhitri rekavši kako je to čudno, s obzirom kako je ime Grin obično, da je ta porodica došla sa Osvajačem i predstavljala najviše plemstvo u Francuskoj. Na nesreću, sišli su među svet i učinili su tek toliko da napuste kraljevsku lozu Griniča. Dalji govor te vrste, o izgubljenim zamkovima, vojničkim uniformama, rođacima koji su bili baroni na severu, brakovima među plemićkim porodicama na zapadu, kako se neki Grinovi pišu sa e na kraju, a neki bez, trajao je sve dok je srnetina bila na stolu. Onda je Orlando uspeo da kaže nešto o babi Mol i njenim kravama i malo je olakšao srce kad je pernata divljač stavljena pred njih. Ali tek kad je počela da se slobodno toči malvazija, usudio se Orlando da pomene ono o čemu nije mogao da se uzdrži a da ne misli kao o važnijem predmetu nego što su Grinovi i krave; to jest o svetoj temi poezije. Na prvi pomen te reči, iz pesnikovog oka sevnula je vatra; on odbaci otmeno džentlmensko ponašanje koga se držao; tresnu čašu o sto i baci se u jednu od najdužih, najzapatljanijih, najstrasnijih i najgorčih priča koje je Orlando ikada čuo, osim sa usana neke kokete, o jednoj svojoj drami; o jednom drugom pesniku; i o nekom kritičaru. O samoj prirodi poezije Orlando je jedino uhvatio to da je nju teže prodati nego prozu i da, iako su stihovi kraći, treba više vremena da se napišu.

Tako se nastavio beskrajno razgranat razgovor, dok se Orlando nije usudio da nabaci da je on sam tako nepromišljen da piše — ali tu pesnik skoči sa stolice. Miš je cijuknuo u zidu, reče. Stvar je u tome, objasnio je, da su mu živci u takvom stanju da ga cijuk miša uznemirava i po dve nedelje. Bez sumnje je kuća puna štetočina, ali ih Orlando ne čuje. Pesnik tada izloži Orlando celu istoriju svoga zdravlja za poslednjih deset godina ili tako nekako. Ono je bilo tako loše da je za divljenje što je još uvek živ. Imao je paralizu, kostobolju, oduzetost, vodenu bolest i tri vrste groznice zaredom; osim što ima prošireno srce, uvećanu slezinu i bolesnu jetru. Ali, povrh svega ima, reče on Orlando, senzacije u kičmi koje se ne daju opisati. Jedan pršljen, otprilike treći odozgo gori kao vatra; jedan otprilike drugi odozdo je hladan kao led. Ponekad se budi sa mozgom kao od olova, drugi put kao da je upaljeno hiljadu voštanih sveća i ljudi prave vatromet u njemu. Može da oseti ružinu laticu kroz dušek, reče; i zna put skoro kroz ceo London po dodiru kamenog pločnika. Sve u svemu on je mašinerija tako fino napravljena i tako čudno sklopljena (ovde kao nesvesno diže ruku i ona je zaista bila najfinijeg oblika koji se da zamisliti) da ga zaprepašćuje to što je prodao samo pet stotina kopija svoje pesme, ali je to najviše zbog zavere protiv njega. Sve što može da kaže, zaključio je, lupivši pesnicom o sto, je to da je umetnost poezije mrtva u Engleskoj.

Zar to važi i za Šekspira, Marloua, Bena Džonsona, Brauna, Dona, za one koji sada pišu ili one koji su već pisali, pitao se Orlando, nabrajajući imena svojih najdražih junaka.

Grin se zlobno smejao. Šekspir je, dodao je, napisao nekoliko scena koje su dosta dobre; ali ih je uglavnom uzeo od Marloua. Marlou je bio dobar momak, ali šta da se kaže o momku koji je umro ne napunivši tridesetu? A što se Brauna tiče, on je za pisanje poezije u prozi, a ljudi se brzo umore od takve zamisli. Don je bio šarlatan koji je nedostatak smisla umotao u teške reči. Glupaci su prevareni; ali će taj stil izići iz mode za godinu dana. A što se Bena Džonsona tiče — Ben Džonson je bio njegov prijatelj, a on o svojim prijateljima nikada ne govori ružno.

Ne, zaključio je, veliko doba književnosti je prošlo; elizabetansko doba je u svakom pogledu inferiorno u odnosu na Grke. U takvim dobima čovek gaji božansku ambiciju koju može nazvati La Gloire (izgovorio je glor, tako da u prvom trenutku Orlando nije shvatio značenje). Sad su svi mladi pisci na plati kod knjižara i prosipaju svako đubre koje se može prodati. Šekspir je za to bio glavni krivac i Šekspir već plaća kaznu. Njihovo sopstveno doba, rekao je, obeleženo je izveštačenim zamislama i divljim eksperimentima — što Grci ne bi trpeli ni časa. Iako ga to mnogo boli da kaže — jer književnost voli koliko i svoj život — ne može da vidi nikakvo dobro u sadašnjosti i nema nade u budućnost. Tu nali sebi još jednu čašu vina.

Orlando je bio šokiran tim doktrinama; iako nije mogao da se uzdrži a da ne primeti kako sam kritičar nije bio ni najmanje potišten. Naprotiv, što je više grdio sopstveno vreme, postajao je samodopadniji. Može da se seti, reče, noći u Petlovoj krčmi u Flit stritu kad su tamo bili Kit Marlou i neki drugi. Kit je leteo visoko, dosta pijan, što je njemu išlo od ruke i bio je raspoložen da priča gluposti. Može i sad da ga vidi kako vitla čašom na društvo i štuca »Grom me spalio, Bile« (to je bilo upućeno Šekspiru), »ide veliki talas i ti si na njegovom vrhu«, pri čemu je mislio, objasni Grin, da oni drhte na ivici velikog doba engleske književnosti, i da Šekspir treba da bude pesnik izvesnog značaja. Srećom po njega, ubili su ga dve noći kasnije u pijanoj svađi,

pa nije doživeo da vidi u šta se njegovo predskazanje izvrglo. »Jadni budalaš«, reče Grin, »da kaže tako nešto. Veliko doba zaista — elizabetansko veliko doba!«

»Tako, dragi moj lorde,« nastavi, nameštajući se udobno u stolici gladeći čašu prstima, »moramo iz toga izvući najbolje, da prigrlimo prošlost i da počastvujemo te pisce — ostalo ih je još uvek nekolicina — koji uzimaju antiku za model i ne pišu za platu već za Glor«. (Orlando je mogao da mu poželi bolji akcenat.) »Glor«, reče Grin, »je podsticaj plemenitom duhu. Kad bi mi davali penziju od trista funti godišnje i isplaćivali je tromesečno, ja bih živio samo za Glor. Ležao bih svakog jutra u krevetu čitajući Cicerona. Oponašao bih njegov stil tako da se ne bi mogla videti razlika. To ja zovem lepim pisanjem«, reče Grin; »to ja zovem Glor. Ali za to je neophodno da imaš penziju.«

Do tada je Orlando napustio svaku nadu da će razgovarati o svom delu sa pesnikom; ali to je bilo manje važno pošto se razgovor sada usmerio na život i karakter Šekspirov, Ben Džonsonov i ostalih koje je Grin sve znao intimno i o kojima je imao hiljade anegdota najzabavnije prirode. Orlando se nikad u životu nije toliko smejavao. To su, znači, bili njegovi bogovi! Pola ih je bilo pijanih i svi su bili zaljubljeni. Većinom su se svađali sa svojim ženama; nijedan nije izbegavao laži ili intrige najtričavije vrste. Pesme su žvrljali na poleđini računa iz praonice koje su na ulaznim vratima prosleđivali šefovima štamparskih šegrta. Tako je Hamlet otišao u štampu; tako Lir; tako Otelo. Nije ni čudo, reče Grin, što te drame imaju one greške. Ostalo vreme su provodili u pijančenju i gozbama po krčmama i u pivnicama, gde su se izgovarale reči koje su ulivale veru u duh i gde su se radile stvari prema kojima blede najveće ludorije dvorjana. Sve je to Grin pričao sa duhom koji je Orlando digao do najvišeg ushićenja. Imao je moć mimikrije koja je oživljavala mrtve i mogao je da kaže najlepše stvari o knjigama ako su bile napisane pre tri stotine godina.

Tako je to vreme prošlo i Orlando je prema svom gostu osetio čudnu mešavinu sviđanja i prezira, divljenja i sažaljenja kao i nešto isuviše neodređeno da bi se uopšte moglo imenovati, a u tome je bilo i malo straha i malo očaranosti. Neprestano je govorio o sebi, a ipak je bilo tako prijatno u njegovom društvu da je čovek večno mogao da sluša o njegovoj groznici. I bio je tako duhovit; i bio je tako bespoštedan; i tako slobodan u imenovanju Boga i Žene; i pun čudnih veština sa čudnom naukom u glavi; mogao je da napravi salatu na trista različitih načina, znao sve što se može znati o mešanju vina; svirao pola tuceta instrumenata i bio prva i možda poslednja osoba koja je pekla sir u velikom italijanskom kaminu. Što nije razlikovao zdravac od karanfila, hrast od bukve, mastifa od hrta, šilježe od ovce, pšenicu od ječma, pooranu zemlju od ugara; što ništa nije znao o prevrtanju letine; što je mislio da pomorandže rastu pod zemljom a repa na drveću; što je više voleo bilo kakav gradski pejzaž od seoskog — sve to i još mnogo šta drugo zgranulo je Orlando, koji nikada nije sreo čoveka od njegove sorte. Čak i devojke, koje su ga prezirale, kikotale su se na njegove šale, a sluge, iako su ga se gnušale, nakačile su se okolo da slušaju njegove priče. Zaista, kuća nikad nije bila tako živa kao sada kad je on bio tu — što je sve Orlando navelo da mnogo razmišlja i izazvalo ga da ovaj način života uporedi sa starim. Prisetio se kakve je razgovore vodio o srčanoj kapi španskog kralja ili o tome kako se oštenila kučka; podsetio se kako je dan prolazio između štala i garderobe; setio se kako su lordovi hrkali

nad svojim vinom i mrzeli svakoga ko bi ih probudio. Podsetio se kako su bili viteški u svojim telesnim aktivnostima; a kako lenjog i bojažljivog duha. Zabrinut zbog ovih misli i nesposoban da uspostavi ravnotežu, došao je do zaključka da je u svoju kuću uneo kužni duh nemira koji će mu remetiti čvrst san.

U istom trenutku Nik Grin dođe upravo do obrnutog zaključka. Izležavajući se na najmekšim jastucima, među najfinijim čaršavima i gledajući kroz svoj izbočeni prozor travnjak koji već tri veka nije video maslačak ni kiselicu, pomislio je da će se živ ugušiti, ako nekako ne uspe da pobjegne. Ustajući, slušajući golubije gukanje, oblačeći se, osluškujući žubor fontana, mislio je kako sve dok ne bude mogao da čuje grmljavinu pivarskih kola po kaldrmi Flit Strita, neće napisati nijedan novi stih. Ako se ovo produži, mislio je, slušajući kako lakej potpaljuje vatru i postavlja sto sa srebrnim posuđem u susednoj sobi, zaspacu (ovde je silno zevnuo) i umreću u snu.

Tako on potraži Orlanda u njegovoj sobi i objasni mu da cele noći nije mogao ni da trene okom zbog tišine. (Zaista, kuća je bila okružena parkom od petnaest milja unaokolo i zidom visokim tri metra.) Najviše od svega, reče, tišina kinji njegove živce. On bi da završi posetu, istog jutra s Orlandovim dopuštenjem. Orlando na to oseti neko olakšanje iako takođe vrlo nevoljan da gaпусти. Kuća će, mislio je, biti vrlo dosadna bez njega. Na odlasku (jer do sada nije želeo da pomene tu stvar), osmelio se da ugnjavi pesnika svojom dramom o Herkulovoj smrti i da zatraži njegovo mišljenje. Pesnik je uze; promrmlja nešto o Glor i Ciceronu, što Orlando kratko preseče obećavajući da će penziju isplaćivati tromesečno; našta Grin, uz mnogo protestovanja i prenemaganja, skoči u kola i ode.

Velika dvorana nikada nije izgledala tako ogromna, tako sjajna, ili tako prazna kad se kočija odvezla. Orlando je znao da nikada neće imati srca da opet peče sir u talijanskom kaminu; nikada neće imati duha da zbija šale s italijanskim slikama; nikada veštine da izmeša punč kako valja; hiljadu dosetki i hirova za njega će biti izgubljeno. Ipak kakvo olakšanje biti izvan dometa tog svađalačkog glasa, kakav luksuz biti ponovo sam, nije mogao da se uzdrži, a da ne pomisli na to, dok je oslobađao mastifa koji je bio vezan ovih šest nedelja, jer nikada nije propuštao da ujede pesnika.

Nik Grin se smestio na uglu Feter Lejna istog popodneva, i našao sve onako kako je ostavio. Gospođa Grin, valja reći, porađala se u jednoj sobi; Tom Flečer pio je džin u drugoj. Knjige su se vukle svuda po podu; večera — kakva takva — bila je na stolicu na kojem su deca pravila kolače od blata. Ali to je, osećao je Grin, atmosfera za pisanje; ovde on može da piše i pisao je. Tema je bila spremna. Plemeniti lord kod kuće. Poseta plemiću na selu — njegova nova pesma imaće takav neki naslov. Zgrabivši pero kojim je njegov sinčić škakljao mački uši i umočivši ga u ljusku od jajeta koja je služila kao mastionica, Grin odmah tu izruči veoma nadahnutu satiru. Bila je tako posuvraćena da je mladi lord izvrnut ruglu besumnje predstavljao Orlanda; njegove najprivatnije izreke i gestove, njegov entuzijizam i ludosti, do same boje njegove kose i čudnog načina kako je kotrljao r, bili su tu kao živi. I da ne bi bilo nikakve sumnje, Grin je stvar učvrstio unoseći, jedva sa malim prerušavanjima, delove iz aristokratske tragedije Herkulova smrt, koja je, po njemu, kao što je i očekivao, bila krajnje blagolagoljiva i bombastična.

Pamflet, koji je odmah otišao u nekoliko izdanja i isplatio troškove Grinove desetine, poslali su brižni prijatelji samom Orlandu. Kada ga je pročitao od početka do kraja, sa samrtničkim izrazom lica, pozvoni lakeju; dade mu spis vrhovima mašica; naredi mu da ga baci u ralje najprljavijeg, najpoganijeg đubrišta na imanju. Onda, kad se čovek okrete da ode, zaustavi ga, »Uzmi najbrže konje iz štale«, reče, »tako ti života, odjaši u Harvič. Tamo se ukrcaj na brod koji bude spreman za Norvešku. Kupi mi iz ličnih kraljevih štenara najbolje vipete kraljevske pasmine, mužjaka i ženku. Dovedi ih bez odlaganja. Jer«, mrmljao je jedva čujnije od daha, »završio sam s ljudima«.

Lakej, koji je bio savršeno obučen u svojim dužnostima, nakloni se i nestade. Tako uspešno je ispunio zadatak da se za tri nedelje vratio nazad, držeći u ruci povodac sa najboljim vipetima, dok je kuja iste te noći ispod trpezarijskog stola okotila osmoro lepe štenadi. Orlando je naredio da ih odnesu u njegovu spavaću sobu.

»Jer«, rekao je, »završio sam s ljudima«.

Ipak, penziju je isplaćivao tromesečno.

Tako je, u tridesetoj godini, ili tu negde, imao ne samo sva iskustva koja život može da pruži, već i uvid u svu njihovu uzaludnost. Ljubav i ambicija, žene i pesnici bili su podjednako tašti. Književnost je bila farsa. Te noći, kad je pročitao Grinovu Posetu plemiću na selu, spalio je na lomači pedeset sedam svojih poetskih dela, ostavljajući samo »Hrast«, koji je bio njegov dečaćki san i to vrlo kratko. Ostale su mu samo dve stvari kojima je poklonio nekakvo poverenje: psi i priroda; vipet i grm ruže. Svet, u svoj svojoj raznovrsnosti, život u svoj svojoj složenosti, suzio se na to. Psi i grm bilo je sve od sveta. Osećajući se tako spokojan od ogromne planine iluzije i sasvim go pritom, pozva pse k sebi i dugim koracima ode do na kraj parka.

Bio je tako dugo usamljen dok je pisao i čitao da je napola zaboravio draži prirode, koje mogu biti tako velike u junu. Kad stiže do brega odakle se za lepih dana mogu videti pola Engleske, i komad Velsa i Škotske pride, baci se pod noge svog omiljenog hrasta i oseti da do kraja života ne bi trebalo da progovori nijednu reč sa drugim muškarcem ili ženom; manj ako njegovi psi ne bi osvojili moć govora; nikada više da ne sretne nekog pesnika ili princezu, možda bi tek tada ostatak života proveo s podnošljivim zadovoljstvom.

I evo ga potom, dan za danom, nedelju za nedeljom, mesec za mesecom, godinu za godinom. Video je kako bukovo lišće zlati i kako se razlistava mlada paprat; video je mesečev srp i onda pun krug; video je — ali čitalac verovatno može da zamisli odeljak koji sledi i kako je svako drvo i biljka u okolini opisana prvo kao zelena, zatim zlatna; kako se mesec uspinje i sunce zalazi; kako iza zime dolazi proleće, a iza leta jesen; kako noć sledi dan i dan noć; kako prvo dolazi oluja a onda lepo vreme; kako stvari ostaju onakve kakve su skoro dvesta ili trista godina, osim malo prašine i nešto paučine koje bi starica mogla da počisti za pola sata; i zaključak bi se, čovek se ne može oteti osećanju, mogao doneti mnogo brže jednostavnom tvrdnjom da »Vreme prolazi« (ovde bi se tačna dužina mogla naznačiti u zgradama) i da se baš ništa nije dogodilo.

Ali Vreme, nažalost, iako od njega životinje i biljke cvetaju i venu sa zapanjujućom tačnošću, nema tako jednostavno dejstvo na ljudski um. Ljudski um, zauzvrat deluje neobično na telu vremena. Jedan sat, kada se jednom nastani u ljudskom duhu, može se razdenuti na pedeset

ili sto puta veću dužinu od one na časovniku; s druge strane, jedan sat može na časovniku vremena biti tačno predstavljen jednom sekundom. Ovaj izuzetni zazor između vremena na časovniku i vremena u umu manje je poznat nego što bi trebalo i zaslužuje da se do kraja ispita. Ali biograf, čija se interesovanja, kao što smo kazali, sažimaju, mora se ograničiti na jednu rečenicu; kad čovek dođe do tridesete godine, koliko Orlando ima sada i kad razmišlja, vreme mu je isuviše dugo; vreme dok dela postaje mu isuviše kratko. Tako je Orlando izdavao naređenja i sprovodio poslove svojih ogromnih poseda jednim zamahom; ali upravo kad je bio sam na brežuljku pod hrastom, sekunde su stale da se kovitlaju i pune kao da nikada neće proći. Štaviše, punile su se najčudnijim i najraznovrsnijim predmetima. Jer nije se samo on suočio sa problemima koji su zbunjivali najmudrije ljude, takvim pitanjima kao: Šta je ljubav? Šta je prijateljstvo? Šta je istina? Već je on upravo došao na to da misli o njima, o čitavoj svojoj prošlosti, to mu se činilo krajnje raznovrsno i dugotrajno, uleteo je u tren koji prolazi, naduval ga deset puta više od prirodne dužine, obojio ga hiljadama tonova i napunio ga svim otpacima u kosmosu.

U takvom razmišljanju (ili kojim već imenom to nazvali) proveo je mesece i godine života. Neće biti preterano ako se kaže da bi on izašao posle doručka kao čovek od trideset godina a na ručak došao kao čovek od bar pedeset pet. Neke su nedelje dodale jedan vek njegovim godinama, druge, ne više od tri sekunde u najboljem slučaju. Sve u svemu, zadatak procenjivanja dužine ljudskog života (o životinjskom se ne usuđujemo da govorimo) je izvan naših mogućnosti, jer kad direktno kažemo da nešto traje godinama, podsetimo se da je to kraće nego pad ružinog lista na zemlju. Od dve sile koje naizmenično i, što još više zbunjuje, istovremeno, vladaju našim nesrećnim tikvama — kratkoća i dugotrajnost — Orlando je nekad bio pod uticajem božanstva sa slonovskim nogama, a onda muve sa krilima obada. Život mu se činio kao da ima zapanjujuću dužinu. Pa ipak je proleteo kao blesak. Ali čak i kad se najviše rastegao i trenuci se najviše razdenuli i kad je izgledalo da luta samo po pustinjama silne večnosti, nije bilo vremena da se isprave i odgonetnu oni gusto ispisani svici koje je trideset godina između muškarca i žene čvrsto svilo u njegovom srcu i mozgu. Davno pre no što je završio razmišljanje o Ljubavi (hrast je isterao lišće i stresao ga na zemlju desetinu puta dok je to trajalo), častoljublje bi iz vidnog polja potisnulo ljubav, da je zameni Prijateljstvom ili Književnošću. I kako prvo pitanje nije bilo razrešeno — Šta je ljubav? — vraćalo bi se na najmanji izazov i skrenulo bi Knjige i Metafore ili Ono za što čovek živi, na margine da tamo čekaju dok ne vide svoju šansu da se opet u polje vrate. Proces se još više odužio zato što je ona bila preterano ilustrovana, ne samo slikama, nalik onoj kraljice Elizabete koja leži na svom izvezenom kauču od ružičastog brokata sa burmuticom od slonovače u ruci i sa mačem u zlatnim koricama pored sebe, već mirisima — ona je bila jako namirisana — i zvucima; jeleni su rikali u Ričmond parku tog zimskog dana. Tako bi misao na ljubav sva bila učilibarena snegom i zimom; sa zgorelim cepanicama; sa ruskim ženama, zlatnim mačevima i rikom jelena; sa balavljenjem starog kralja Džejmsa i vatrometom i džakovima blaga kojih su bili puni elizabetanski jedrenjaci. Video je da svaku stvar koju je jednom pokušao da pomeri sa njenog mesta u svom duhu ometaju tolike druge kao komad stakla koji je posle godinu dana na dnu mora obrastao kostima i vilinim

konjicima, novčićima i kosom utopljenih žena.

»Još jedna metafora, boga mu!« viknuo je (što će pokazati nesređen i zaobilazan način na koji je radio njegov mozak i objašnjava zašto je hrast cvetao i veo tako često pre nego što je on došao do bilo kakvog zaključka o Ljubavi). »I šta je tu poenta?« pitao bi se. »Zašto jednostavno ne reći sa toliko reči« i tada bi počeo pola sata da razmišlja — ili je to bilo dve i po godine? — kako jednostavno reći sa toliko reči šta je ljubav. »Takva figura je očito neistinita«, otvarao je raspravu, »jer nikakav vilin konjic, osim pod veoma izuzetnim okolnostima, ne bi mogao da živi na dnu mora. I ako književnost nije Nevesta i Drug u postelji Istine, šta je? Dodavola sve,« viknuo bi, »zašto se kaže Drug u postelji kad je već rečeno Nevesta? Zašto se naprosto ne kaže ono što se misli i završi s tim?«

Pa je on tako pokušao da kaže da je trava zelena i da je nebo plavo da bi ublažio strogi duh poezije kome još uvek, iako sa velike udaljenosti, nije mogao a da se ne klanja. »Nebo je plavo,« reče, »trava je zelena«. Gledajući gore, video je, naprotiv, da je nebo nalik na velove, koje kao da je hiljadu Madona pustilo da padnu sa njihove kose, a trava je brzala i pomračivala se kao let devojaka koje izmiču zagrljaju dlakavih satira iz začarane šume. »Na časnu reč«, rekao je (jer je stekao lošu naviku da govori naglas), »Ne vidim da je jedno istinitije od drugog. Oba su sasvim lažna.« I bio je očajan što je nemoćan da reši problem šta je poezija a šta istina i pade u duboku potištenost.

A ovde nam može koristiti da zastanemo nad njegovim solilokvijem da razmislimo kako je čudno bilo videti Orlanda tamo opruženog u junski dan kako se nalaktio i da razmislimo kako taj lepi momak sa svim svojim sposobnostima i zdravim telom, čemu su svedoci bili obrazi i udovi — čovek koji nikada nije dva puta promislilo kad preuzima vođstvo ili izlazi na dvoboj — može biti tako podređen letargiji misli i predan joj tako nežno da je kad se došlo do pitanja poezije, ili njegovog sopstvenog pozvanja da govori o njoj, bio stidljiv kao devojčica iza vrata majčine izbe. Po našem verovanju, Grinovo ismevanje njegove tragedije povredilo ga je koliko i princezino ismevanje njegove ljubavi. Al' da se vratimo —

Orlando je dalje mislio. I dalje je gledao u travu i u nebo i pokušavao da misli šta bi pravi pesnik, koji je stihove štampao u Londonu, rekao o njima. Memorija je međutim (čije su navike već opisane) čvrsto čuvala pred njegovim očima lice Nikolasa Grina, kao da je taj zlobni čovek labavih usana, izdajnik kakvim se pokazao, bio lično Muza i Orlando bio prinuđen da mu ukazuje poštovanje. Tako mu je Orlando, tog letnjeg jutra, ponudio različite fraze, neke jednostavne, neke sa figurama, a Nik Grin je i dalje tresao glavom i podsmevao se i mrmljao nešto o Glor i Ciceronu i o smrti poezije u naše vreme. Napokon, ustavši na noge (sada je bila zima i veoma hladno), Orlando položi jednu od najznačajnijih zakletvi u čitavom svom životu jer ga je ona obavezivala na služenje od kojeg nema strožijeg. »Proklet bio«, rekao je, »ako ikada više napišem još jednu reč ili pokušam da napišem i jednu reč, da zadovoljim Nika Grina ili Muzu. Loše, dobro ili ravnodušno, od danas pa nadalje, ja ću pisati da zadovoljim sebe«; i ovde učini kao da cepa ceo svežanj papira napola i da ih baca u lice podsmešljivom labavoustom čoveku. Našta je, kao što psina uzmiče ako se sagneš da na nju baciš kamen, Memorija izmakla svoju sliku Nika Grina sa vidika; i ničim je više nije zamenila.

Ali je Orlando, svejedno, nastavio da razmišlja. Imao je zaista o mnogo čemu da misli. Jer kad je pocepao pergament, precepio ga je jednim trzajem, kitnjasti, grbom ukrašen svitak koji je izradio kao sopstvenu povlasticu u samoći svoje sobe imenujući sebe, kao što kralj imenuje ambasadore, prvim pesnikom svoje rase, prvim piscem svoga doba, poveravajući večnu besmrtnost svojoj duši i darujući svome telu grob među laureatima i neopipljivim zastavama neprestanog narodnog obožavanja. Tako rečitog, on ga sad podera napola i baci u korpu za otpatke. »Slava je«, reče, kao (i pošto tu nije bilo Nika Grina da ga zaustavi, on nastavi da uživa u slikama od kojih ćemo izabrati samo jedno dve najmirnije) »gajtanom opšiven kaput koji sputava udove; ovoj od srebra koji preči srce; šareni štit kojim je pokriveno strašilo« itd., itd. Srž ovih fraza je da dok slava sprečava i stiska, anonimnost se ovija oko čoveka kao magla; anonimnost je tamna, komotna i slobodna; anonimnost dozvoljava duhu da ide neometano svojim putem. Preko anonimnog čoveka preliveno je milostivo rumenilo tame. Niko ne zna kuda on odlazi ili dolazi. On može da traži istinu i da je govori; on sam je slobodan; on sam je istinit; on sam je spokojan. I tako on utonu u mirno raspoloženje, pod hrastom čiji je tvrd koren, otkriven iznad zemlje, delovao udobnije nego inače.

Utonuo je zadugo u duboke misli o vrednosti anonimnosti i o divoti činjenice da nemaš ime, već da si kao talas koji se vraća dubokom morskom telu; misleći kako anonimnost oslobađa duh od dosade, zavisti i pakosti; kako ona brizga u vene slobodne veze darežljivosti i velikodušnosti; i dozvoljava davanje i primanje, bez nuđenja zahvalnosti i odavanja hvale, što mora da je bio put svih velikih pesnika, pretpostavljao je (iako njegovo znanje grčkog nije bilo dovoljno da to potvrdi) jer, mislio je, Šekspir je sigurno tako pisao i graditelji crkava su sigurno tako gradili, anonimno, nisu im bili potrebni zahvalnost i ime, već samo njihov rad danju i noću možda malo piva — »Kakav je to divan život«, mislio je rastežući udove ispod hrasta. »I zašto ga ne uživati baš ovog trenutka?« Misao ga pogodi kao tane. Ambicija pade kao olovo. Oslobođen plamena u srcu zbog odbačene ljubavi i zbog ukorene taštine i zbog svih uboda i povreda kojima ga je ožario red koprive života koji ima ambiciju da bude čuven, ali ne može više da nanese bol onome ko ne mari za slavu, on otvori oči, koje su bile širom otvorene sve vreme ali su videle samo misli i vide kako u udolini ispod njega leži njegov dom.

Ležao je tako na ranom prolećnom suncu. Više nalik na grad nego na kuću, ali grad sagrađen ne zbrda zdola, po volji ovog ili onog čoveka, već oprezno, rukom jednog arhitekta sa jednom idejom na umu. Dvorišta i zgrade, sive, crvene, plave kao šljiva, protezale su se uredno i simetrično; dvorišta su bila neka pravougaona neka kvadratna; u ovome vodoskok; u onom statua; zgrade su bile neke niske neke šiljate; ovde je bila kapela, onde zvonik; površine najzelenije trave ležale su među njima i skupovi kedrova i leje blistavog cveća sve je bilo obgrljeno — iako je bilo tako dobro isplanirano da je izgledalo kao da svaki deo ima dovoljno prostora da se pruži koliko mu treba — duž masivnog zida; dok se dim iz bezbrojnih odžaka neprestano vio u vazduhu. Ovu beskrajnu pa ipak uređenu zgradu, koja je mogla da primi hiljadu ljudi i možda dve hiljade konja, sagradili su, razmišljao je Orlando, radnici čija su imena nepoznata. Ovde su živele, više vekova nego što mogu da izračunam, nepoznate generacije moje sopstvene nepoznate porodice. Nijedan od tih Ričarda, Džonova, Ana i Elizabeta nije ostavio

znamen za sobom, pa ipak su svi, radeći zajedno svojim mačevima i iglama, vodeći ljubav i podižući decu, ostavili ovo.

Nikad ta kuća nije izgledala plemenitija i čovečnija.

Zašto je onda on hteo da se digne iznad njih? Jer činio se tašt i krajnje arogantan pokušaj da bude bolji od tog anonimnog stvaralačkog dela; rada tih iščezlih ruku. Bolje je bilo ići nepoznat i ostaviti za sobom luk, grnčarska skladišta, zid gde zru breskve, nego sagoreti kao meteor i ne ostaviti ni praha iza sebe. Jer, konačno, reče, razneženo gledajući dole veliku kuću na zelenom štitu, nepoznati lordovi i dame koji su ovde živeli nikada nisu zaboravili da odlože nešto za one koji dolaze posle njih, jer će krov prokišnjavati, jer će drvo pasti. Uvek je postojao topli kutak u kuhinji za starog pastira; uvek hrana za gladne; pehari su uvek bili uglačani, iako su oni bili bolesni; a prizori osvetljeni, iako su oni na samrti. Iako su oni bili lordovi, sa zadovoljstvom su sišli u anonimnost sa lovcima na krtice i klesarima. Nepoznati plemić, zaboravljeni graditelji — tako ih je oslovio sa toplinom koja je potpuno poricala one kritičare koji su ga zvali hladnim, ravnodušnim, lenjim (istina je da valjanost uvek leži na drugoj strani zida od one gde je mi tražimo) — tako je oslovio svoju kuću i rasu izrazima najdirljivije rečitosti; ali kad je došlo do završnice — a šta je rečitost bez završnice? — ušeptrljao se. Voleo bi da je završio kićenim izrazima radi dejstva koje bi sledilo njihove korake i dodao još jedan kamen njihovoj građevini. Kako je, međutim, građevina već pokrivala devet akri, izgledalo je suviše dodavati još jedan kamen. Može li se pomenuti nameštaj u svečanoj završnici? Može li se govoriti o stolicama i stolovima i prostirkama koje leže pored kreveta? Jer sve što je svečana završnica želela bilo je ono što je kući potrebno. Ostavljajući govor nezavršen za trenutak, on dugim koracima siđe niz brdo opet rešen da se od sada posveti opremanju kuće. Glas — da treba odmah da dođe do njega — zalio je suzama oči dobre stare g-đe Gmisdič, sada nešto ostarele. Zajedno su obišli kuću.

Vešalici za peškire u Kraljevoj spavaćoj sobi («a to je bio kralj Džejmi, gospodaru», kaza ona, natuknuvši da je prošlo mnogo dana od kad je kralj spavao pod njihovim krovom; ali mrski parlamentarni dani bili su svršeni i u Engleskoj više nije bilo Krune) nedostajala je noga; nije bilo držača za bokale u sobici koja je vodila u čekaonicu vojvodinog paža; g. Grin napravio je mrlju na tepihu od svoje odvratne lule, koju ona i Džudi i pored sveg trljanja nisu uspele da očiste. Zaista, kada je Orlando počeo da preračunava opremanje stolicama od ružinog drveta i kabinetima od kedrovine, srebrnim umivaonicima, kineskim bokalima i persijskim tepisima, svake od tri stotine šezdeset pet spavaćih soba koje je kuća imala, vide da to neće biti lako; iako je preostalo nekoliko hiljada funti u njegovom posedu, to bi bilo tek toliko da u nekoliko galerija okači tapiserije, da u trpezariju stavi fine stolice u duborezu i nabavi ogledala od teškog srebra i iste takve stolice (prema kojima je gajio naročitu strast) za opremanje kraljevskih spavaćih odaja.

On se sad žurno dade na posao što možemo bez sumnje dokazati ako pogledamo njegove poslovne knjige. Bacimo pogled na popis onoga što je u to vreme kupio, sa troškovima nanizanim na margini — ali njih izostavljamo.

»Za pedeset pari španske ćebadi, isto toliko zavesa od grimiznog i belog tafta; i odgovarajućih od belog satena oivičenih grimiznom i belom svilom ...

»Za sedamdeset žutih baštenskih stolica i šezdeset hoklica, sa odgovarajućim navlakama od

krutog platna za sve ...

»Za šezdeset sedam stolova od orahovine ...

»Za sedamnaest tuceta kutija, svako tuce sadrži pet tuceta venecijanskih čaša ...

»Za sto dve prostirke svaka duga dvadeset pet metara ...

»Za devedeset sedam jastuka od grimiznog damasta obrubljenih srebrnom čipkom i sa podnošcima od tkanine i odgovarajućim stolicama...

»Za dvadeset grana po dvadeset svetiljki...«

Već — to je dejstvo koje na nas imaju spiskovi — počinjemo da zevamo. I to što prestajemo, to je samo zato što je katalog dosadan, ne zato što je gotov. Ima toga još devedeset devet strana i ukupna isplaćena svota raste na mnogo hiljada — to će reći miliona u našem novcu. I kad je tako proveo dan, noću bi opet lord Orlando osvanuo kako računa koliko bi koštalo da se poravna milion krtičnjaka ako se čovek plati deset penija na sat; i, opet, koliko stotina kilograma eksera od 5,5 cola je potrebno da se popravi ograda oko parka čiji je obim bio deset kilometara. I tako dalje i tako dalje.

Priča je, kažemo, dosadna, jer je jedan orman kao i drugi i jedan krtičnjak se ne razlikuje mnogo od miliona drugih. To ga je stajalo mnogih prijatnih putovanja; i nekih lepih avantura. Tako na primer, kada je od celog grada slepih žena blizu Burža poručio da ispletu nosače za srebrne krevete sa baldahinima; i priča o njegovoj avanturi sa Mavrom u Veneciji od koga je kupio (ali tek posle uboda mačem) lakirani kabinet, može, s druge strane, da bude vredno pripovedanja. Ni poslu nije nedostajala raznovrsnost; jer ovamo bi stizalo veliko drveće, dovlačile su ga grupe iz Saseksa, da se pretesteriše i da se njime patoš galerija; ili škrinje iz Persije, napunjene vunom i piljevinom, iz kojih bi na kraju izvadio samo tanjir ili jedan prsten od topaza.

Najzad, u galerijama nije više bilo mesta za još neki sto; nije bilo mesta na stolovima za još neki kabinet, nije bilo mesta u kabinetu za još jednu zdelu sa ružicama; nije u zdeli bili mesta za još jednu pregršt potpurija; nije bilo mesta da se išta bilo gde stavi; ukratko, kuća je bila opremljena. U bašti visibabe, šafrani, zumbuli, magnolije, ruže, ljiljani, lepe kate, dalije svih vrsta, kruškova i jabukova stabla i trešnje i dudovi, sa golemim obiljem retkog i cvetnog žbunja, zimzelenog drveća i višegodišnjeg bilja koje je raslo tako gusto jedno drugom u korenu da nije bilo čestice na zemlji bez nekog cveta, a prostora nije bilo koliko da zamahneš mačem gde nije bilo neke senke. Povrh toga, uvezao je divlju perad sa veselim perjem i dva malajska medveda, čije je mrzovoljno ponašanje prikrivalo, bio je siguran, postojano srce.

Sve je sada bilo spremno; i kada je došlo veče i upaljeni bezbrojni svećnjaci i kada bi svaki zrak svetlosti koja je vazda padala po galerijama uskomešao plave i zelene tapiserije, tako da je izgledalo da lovci jašu a Dijana leti; kada je blesnulo srebro a caklo počelo da se sjaji i drvo se zapalilo; i stolice u duborezu ispružile ručke a delfini zaplivali po zidovima sa morskim vilama na leđima; kada je sve to i mnogo više od toga bilo završeno tako da mu se dopadne, Orlando je šetao kroz kuću sa vipetima koji su išli za njim i bio je zadovoljan. Sada ima građu, mislio je, da za svoj završni govor. Možda bi bilo dobro da počne govor skroz ispočetka. Ipak, dok je paradirao galerijama osećao je da nešto nedostaje. Stolice i stolovi, ma koliko bogato pozlaćeni i

izrezbareni, sofe koje su počivale na lavljim šapama sa labuđim vratovima koji su se uvijali pod njima, kreveti makar i sa najmekšim labuđim paperjem nisu sami po sebi bili dovoljni. Ljudi koji na njima sede, ljudi koji u njima leže čudnovato ih unapređuju. Prema tome, Orlando sad započne niz vrlo sjajnih zabava za plemstvo i posednike iz susedstva. Tri stotine šezdeset pet spavaćih soba bile su pune po mesec dana bez prekida. Gosti su se gurali na pedeset dva stepeništa. Tri stotine slugu lomili su se oko spremišta. Banketi su se održavali uglavnom noću. Tako je za samo nekoliko godina Orlando izlazio dlačice na somotu i potrošio pola svog bogatstva; ali je stekao dobro mišljenje svojih suseda, držao određen broj kancelarija u grofoviji a godišnje mu je bilo darovano možda tuce knjiga posvećenih njegovom gospodstvu sa prilično udvoričkim izrazima zahvalnih pesnika. Jer iako se u to vreme iz opreza nije družio sa piscima i držao se uvek podalje od dama tuđinske krvi, ipak je bio prekomerno darežljiv i prema damama i prema pesnicima pa su ga i jedni i drugi obožavali.

Ali kad je slavlje bilo na vrhuncu, a gosti se bučno zabavljali, on se vešto povlačio sam u svoje privatne odaje. Kad bi tamo zatvorio vrata i bio siguran u privatnost, izvukao bi staru beležnicu, prošivenu svilenim koncem ukradenim iz majčine kutije za ručni rad i naslovljenu okruglim školskim rukopisom »Hrast, poema«. U nju bi pisao sve dok ne otkuca ponoć i dugo posle toga. Ali iako je izvrljao isto onoliko redova koliko je dopisao, ukupni broj je na kraju godine često bio manji nego na početku i izgledalo je kao da u procesu pisanja pesma nikada neće biti do kraja napisana. I to je posao istoričara pisane reči da zabeleži kako je on svoj stil začuđujuće izmenio. Njegova kićenost je pročišćena; njegovo izobilje obuzdano; doba proze zaledilo je ove tople fontane. Sam pejzaž napolju bio je manje oblepljen girlandama, a sama trnoružica je bila manje trnovita i prepletana. Možda su čula bila malo tuplja, a med i mleko manje zavodljivi za nepce. I to što su i ulice bile bolje odvodnjavane i kuće bolje osvetljene imalo je bez sumnje dejstva na stil.

Jednog dana, dodavao je redak dva u »Hrast, poemu«, uz ogroman napor, kad neka senka pređe njegov vidokrug. To nije bila senka, ubrzo vide, već je figura jedne veoma visoke gospođe sa kapuljačom, u ogrtaču za jahanje, prešla preko četvorougaoanog dvorišta na koje je gledala njegova soba. Kako je ovo bilo jedno od najprivatnijih dvorišta, a gospa mu je bila nepoznata, Orlando se začudio kako je tamo dospela. Kroz tri dana taj prizor se ponovi; i u sredu u podne ona se pojavi još jedanput. Ovaj put Orlando je bio rešen da je sledi, a ona se očigledno nije plašila da je neko nađe, jer uspori korak kad joj je on prišao i pogleda ga pravo u lice. Svaka bi se druga žena, da je tako uhvate na lordovom privatnom zemljištu, uplašila; svaka druga žena sa takvim licem, frizuram i izgledom ognula bi se pelerinom da to sakrije. Jer gospođa je najviše ličila na zeca; zapanjenog ali tvrdoglavog; zeca čiju je stidljivost nadvladala ogromna i budalasta drskost; zeca koji uspravno sedi i mrko gleda svoga progonitelja velikim buljavim očima; sa ušima uspravljenim ali drhtavim; sa šiljatim nosom koji se trzao. Ovaj zec je, štaviše, bio visok metar i osamdeset i nosio je frizuru koja bi se mogla proceniti da je od antičke vrste, što ju je činilo još višom. Tako zatečena, zurila je u Orlanda pogledom u kome su stidljivost i drskost bili veoma čudno izmešani. Prvo ga je, uz propisan, ali pomalo trapav naklon, zamolila da joj oprostí nametljivost. Zatim je, sasvim se opet ispravivši, a onda mora da je bila preko sto osamdeset pet,

nastavila tako što je rekla — ali sa velikom provalom nervoznog smeha, toliko se kikoćući i hohoćući da Orlando pomisli da mora da je pobegla iz azila za umobolne — da je ona nadvojvotkinja Herijeta Grizelda od Finster-Arhorna i Skend-op-Buma u rumunskoj zemlji. Više od svega želela je da ga upozna, reče. Iznajmila je stan naspram pekarske radnje u Park Gejtsu. Videla je njegovu sliku i to je bio lik njene sestre koja je — ovde se nasmeja iz sveg glasa — već dugo mrtva. Posećivala je engleski dvor. Kraljica joj je rođaka. Kralj je vrlo dobar momak ali retko ide u postelju trezan. Ovde se ona ponovo zakikotala i hahotala. Ukratko, nije bilo druge nego da je pozove unutra i posluži čašom vina.

U kući njeno ponašanje poprimi uzvišenost prirodenu rumunskoj nadvojvotkinji; i da nije pokazala poznavanje vina retko za jednu damu i stavila primedbe na vatreno oružje i običaje lovaca u svojoj zemlji, koje su bile dosta precizne, razgovoru bi nedostajalo spontanosti. Skočivši najzad na noge, izjavi da će navratiti sutra, zbrza duboki poklon i ode. Sutradan je Orlando odjahao. Prekosutra joj je okrenuo leđa; trećeg dana je navukao zavese. Četvrtog je padala kiša i kako nije mogao da drži damu na pljusku niti se uopšte protivio društvu, pozva je unutra i zatraži njeno mišljenje da li je oklop koji je pripadao jednom njegovom pretku bio rad. Džekobija ili Topa. On je bio sklon Topu. Ona je imala drugo mišljenje — kakvo, nije važno. Ali je za tok naše priče važno da je, potkrepljujući svoj argument, u vezi sa izradom vezica, nadvojvotkinja Herijeta uzela zlatnu golenicu i pričvrstila je na Orlandoovu nogu.

Činjenicu da je imao najlepše oblikovane noge koje su ikada nosile jednog plemića, već smo rekli.

Možda nešto u načinu na koji je ona pričvrstila zglobne vezove; ili njen povijeni položaj; ili duga Orlandoва usamljenost; ili prirodna simpatija među polovima; ili burgundac; ili je vatra kriva — na svaki od tih razloga može se baciti krivica; jer negde mora biti krivice kada plemić Orlandovog soja, zabavljajući damu u svojoj kući, a ona je od njega mnogo starija, sa beskrajno izduženim licem, upiljenim očima i malo smešno obučena u kaput i ogrtač za jahanje iako je bilo toplo vreme — kada takvog plemića iznenada i žestoko obuzme strast tako da mora izaći iz sobe.

Ali bi kakva strast, i to treba pitati, ovo moglo biti? I odgovor ima dva lica kao i sama ljubav. Jer ljubav — ali ako iz ove rasprave za trenutak izostavimo ljubav, stvarni događaj je bio sledeći:

Kada se nadvojvotkinja Herijeta Grizelda savila da pričvrsti vezove, Orlando ču iz daljine, iznenada i neobjašnjivo, lepet krila Ljubavi. Udaljeno komešanje tog mekog perja podiže u njemu hiljade sećanja na bujicu vode, na ljupkost u snegu i nevernost u poplavi; i zvuk dođe bliže; a on pocrvene i zadrhta; i bio je dirnut kao nikada što bi pomislio da će biti; i spreman da podigne ruke i pusti pticu lepote da mu sleti na rame, kada — o užasa! — odjeknu kreštanje koje prave vrane kad se stušte na drveće; vazduh se zamračio od grubih crnih krila; glasovi su kreštali; padale su slamke, grančice i perje; a na njegovo rame baci se najteža i najprljavija ptica, lešinar. Na to on izlete iz sobe i posla sobara da isprati nadvojvotkinju Herijetu do njene kočije.

Jer Ljubav, kojoj se sada možemo vratiti, ima dva lica; jedno belo, a drugo crno; dva tela; jedno glatko, drugo kosmato. Ima dve šake, dva stopala, dva repa, zaista od svega po dva i svako je suprotno onom drugom. Ipak su tako čvrsto spojeni da ih ne možete razdvojiti. U ovom slučaju, Orlandoва ljubav polete prema njemu okrenuta svojim belim licem i spolja svojim

glatkim i ljupkim telom. Dolazila je sve bliže, noseći pred sobom arije istog takvog očaravanja. Potpuno iznenada (na prizor povijene nadvojvotkinje) obletala je krug; obrte na drugu stranu; pokaza se crna, maljava, brutalna; i to je bila Požuda lešinar, a ne rajska ptica Ljubav, koja je udarala krilima, podmuklo i odvratno, na njegovom ramenu. On pobeže otuda; tamo je poslao batlera.

Ali harpiju oterati nije tako lako. Ne samo da je nadvojvotkinja i dalje stanovala kod pekare, već su Orlanda svake noći progonile najluđe sablasti. Uzalud je on, čini se, opremio kuću srebrninom i okačio tapiserije na zidove, kad u svakom trenutku upoganjena ptica može sesti na njegov pisaći sto. Eno je, leti okolo, između stolica; vide je kako se nezgrapno gega preko galerija. Sada je čučala, najsumornija, na zaklonu od vatre. Kad ju je isterao, vratila se i ključala u staklo sve dok ga nije razbila.

Zaključivši tako da se u njegovom domu ne može živeti i da treba preduzeti korake da se ta stvar odmah okonča, on učini ono što bi svaki drugi mladić na njegovom mestu, zamoli kralja Čarlsa da ga pošalje kao specijalnog izaslanika u Konstantinopolj. Kralj je šetao Vajtholom. Nel Gvin ga je držala pod ruku i ubacivala mu u usta lešnike. Strašna je šteta, uzdahnu ova zaljubljena gospa, da takve noge odu iz zemlje.

Uprkos tome, Sudbina je bila okrutna, ona je uspela samo da mu preko ramena dobaci jedan poljubac pre nego što je Orlando otplovio.

POGLAVLJE III

Zaista je velika nesreća i za veliko je žaljenje što o tom stepenu Orlandove karijere, kada je igrao veoma važnu ulogu u javnom životu svoje zemlje, imamo najmanje obaveštenja koje možemo da pratimo. Znamo da je bio dostojan divljenja u ispunjavanju dužnosti — to svedoče njegov Bat i njegovo vojvodstvo. Znamo da je umešao prste u neke najdelikatnije pregovore između kralja Čarlsa i Turaka — o tome svedoče ugovori u trezoru Arhiva. Ali su revolucija koja je izbila za vreme njegovog službovanja i vatra za njom, toliko oštetile ili uništile sve te papire iz kojih bi se jedino mogle izvući verodostojne beleške, da je ono što mi možemo dati žalosno nepotpuno. Često je usred najvažnije rečenice tamno smeđa mrlja nagorelog papira. Baš kad pomislimo da ćemo rasvetliti tajnu koja je mučila istoričare stotinama godina, naiđemo na rupu u rukopisu kroz koju možeš proturiti čitav prst. Dali smo sve od sebe da izdvojimo mršav zbir iz preostalih ugljenisanih fragmenata; ali često je bilo potrebno da spekuliramo, da nagađamo, pa čak i da upotrebimo maštu.

Orlandov je dan prolazio otprilike u ovom stilu. Oko sedam bi ustao, umotao bi se u dugački turski ogrtač, zapalio indijsku cigaru i nalaktio se na nisku ogradu. Pa bi, očigledno zanet, stajao zureći u grad pod sobom. U to doba se protezala toliko gusta magla da se činilo kako u njoj plove i kupole Svete Sofije i sve drugo; magla ih je postepeno otkrivala; videlo bi se da su mehurovi čvrsto fiksirani; tu je bila reka; most Galata; hodočasnici sa zelenim turbanima, bez očiju ili bez nosa, koji prose milostinju; tamo psi lualice skupljaju otpatke; pa umotane žene; bezbrojni magarci; ljudi na konjima koji nose dugačke motke. Uskoro bi ceo grad bio u pokretu uz pucanje bičeva, udaranje u gongove, žamor molitve, šibanje mula i zveckanje mesingom okovanih točkova, dok su se kiseli mirisi, kojima su odicali hleb koji kisne, tamjan i začini, dizali čak do najviših delova Pere i činili se kao sam dah kreštavog, raznobojnog i varvarskog stanovništva.

Ništa, mislio je zureći u prizor koji je sada iskrio na suncu, ne bi moglo biti manje nalik na grofovije Sarija ili Kenta ili na gradove London i Tanbridž Vels. S desna i s leva dizale su se, upadljive svojom goleti i kamenjarom, negostoljubive azijske planine na koje bi se mogla okačiti bezvodna tvrđava kojeg razbojničkog vođe; ali tamo nije bilo žive duše, ni vlastelinskog dvorca, ni kolibe, ni hrasta, bresta, ljubičice, bršljana, ni divlje ruže. Nije bilo ograda po kojima bi izrasla puzavica, niti polja za ispašu. Kuće su bile bele kao ljuska od jajeta i tako ćelave. Iznenadilo ga je da on, koji je engleska krv i meso, duboko u srcu može da se ushiti ovom divljom panoramom i da zuri u te prolaze i daleke visove planirajući kako tuda putuje peške sam, onuda gde su se ranije verale samo koze i pastiri; da oseti strašnu sklonost prema blistavom cveću izvan svakog godišnjeg doba, da voli čupave pse lualice čak i više od svojih vipeta kod kuće, i da njuši ljut, oštar miris ulica žudno nozdrvama. Pitao se da se nije, u doba krstaša, neki njegov predak spetljao sa čerkeskom seljankom; pomisli da je to bilo moguće; pomisli na izvesnu crnpurastost,

preliv svoga tena; ušavši unutra, povuče se u kupatilo.

Kroz jedan sat, propisno namirisan, ukovrčan i nauljen, primao bi posete sekretara i drugih visokih službenika, koji su jedan za drugim nosili crvene kutije koje su popuštale samo pred njegovim zlatnim ključem. Unutra su bili papiri od najveće važnosti od kojih su sada ostali samo fragmenti, ponegde kitnjasti, tu i tamo pečat koji se čvrsto drži za komad izgorele svile. O njihovom tadašnjem sadržaju mi ne možemo govoriti, već možemo samo da posvedočimo da je Orlando svejednako bio u poslu, što sa svojim voskom i pečatom, raznobojnim trakama koje je trebalo prikačiti na razne načine, što prepisivanjem naslova i kićenjem velikih slova, sve do ručka — veličanstvenog obeda od nekih trideset jela.

Posle ručka, lakej je objavljivao da je njegov šestopreg pred vratima i on bi išao, praćen rumenim janičarima koji su trčali peške i mahali nad glavama velikim lepezama od nojevog perja, u posete drugim ambasadorima i državnim dostojanstvenicima. Ceremonijal je uvek bio isti. Kad bi stigli u dvorište, janičari bi lepezama udarili u glavni portal, koji se istog trenu lebdeći otvorio, otkrivajući prostrane, veličanstveno nameštene sobe. Tamo su sedele dve figure, uglavnom suprotnog pola. Izmenjali su se duboki nakloni sa savijanjem kolena. U prvoj sobi bilo je dozvoljeno pomenuti samo vreme. Rekavši da je lepo ili vlažno, toplo ili hladno, ambasador je zatim prelazio u sledeću sobu gde su opet dve figure ustale da ga pozdrave. Ovde je bilo jedino dozvoljeno uporediti Konstantinopolj kao rezidencijalno mesto sa Londonom; i ambasador je prirodno rekao da više voli Konstantinopolj, a njegovi su domaćini prirodno rekli da, iako ga nisu videli, oni više vole London. U sledećoj odaji trebalo je razgovarati malo potanje o zdravlju kralja Čarlsa i Sultana. U sledećoj se razgovaralo o ambasadorovom zdravlju i zdravlju domaćinove žene, ali mnogo kraće. U narednoj je ambasador ljubazno hvalio nameštaj svog domaćina, a domaćin je ljubazno hvalio ambasadorovo odelo. U sledećoj, bili su posluženi slatkiši, domaćin ih je kudio, ambasador uznosio. Ceremonijal se konačno završavao pušenjem nargila i ispijanjem šoljice kafe; ali, iako su pokreti pušenja i ispijanja precizno izvedeni, niti je bilo duvana u luli niti kafe u šolji, kao da bi, da je pušenje ili piće bilo stvarno, ljudski okvir potonuo od presitosti. Jer, tek što je ambasador obavio ovakvu brzu posetu, odmah je morao da preduzme drugu. Isti se ceremonijal odvijao potpuno istim redom šest ili sedam puta za redom u kućama drugih visokih činovnika, tako da je često već bila duboka noć kada je ambasador stizao kući. Iako je Orlando zadivljujuće ispunjavao ove zadatke i nikada nije poricao da je to, možda, najvažniji deo diplomatskih dužnosti, oni su ga nesumnjivo zamarali i uvek utukli do takvog stepena smorenosti da je više voleo da večera kod kuće sa svojim psima. Zaista, moglo se čuti kako sa njima govori svojim jezikom. I ponekad bi, kažu, kasno noću izašao kroz kapiju tako prurušen da ga stražari nisu prepoznavali. Onda bi se pomešao sa gomilom na mostu Galata; ili lutao besciljno po bazarima; ili bi izuo cipele i pridružio se vernicima u džamiji. Jednom, kad je saopšteno da se razboleo od groznice, pastiri su, donoseći mleko na pijacu, prijavili da su videli jednog engleskog lorda na vrh planine i čuli ga kako se moli svome bogu. Mislilo se da je to bio Orlando glavom, a njegova molitva je bila, bez sumnje, glasno iskazana pesma, jer se znalo da on još uvek sobom nosi, u nedrima ogrtača jedan vrlo iskrzan rukopis; a sluge, prisluškujući na vratima, čule su ambasadora kako, kad je sam, pevucka nešto čudnim, razvučenim glasom.

Moramo dati sve od sebe da od ovih oskudnih fragmenata sastavimo sliku Orlandovog života i karaktera u to vreme. I danas su žive glasine, legende, anegdote nestalnog i nepotvrđenog karaktera o Orlandovom životu u Konstantinopolju — (naveli smo samo nekoliko) koje hoće da dokažu da je on posedovao, sad kad je bio u punoj mladosti, moć da zanese maštu i da prikuje oko, što će mnogo duže održati sveže sećanje nego što one trajnije vrednosti mogu da se sačuvaju od zaborava. Ta moć je nešto tajanstveno, sastavljeno od lepote, porekla i nekog retkog dara, koji možemo zvati glamur i da svršimo s tim. »Milion sveća«, kao što je Saša rekla, gorelo je u njemu a da mu nije bilo teško da zapali bilo koju od njih. Kretao se kao jelen, bez ikakve potrebe da misli o nogama. Govorio je svojim običnim glasom a eho je udarao u srebrni gong. Otuda su glasine kružile o njemu. Postao je predmet obožavanja mnogih žena i nekih muškaraca. Nije bilo potrebno da govore s njim pa čak ni da ga vide; prizivali su sebi, naročito kada je pozornica bila romantična ili je sunce zalazilo, figuru plemenitog gospodina u svilenim čarapama. Na siromašne i neobrazovane delovao je istom moći kao i na bogate. Pastiri, cigani, mazgari, još uvek pevaju pesme o engleskom lordu »koji je bacio smaragde u bunar«, što se bez sumnje odnosi na Orlanda, koji je, izgleda, jedanput u trenutku besa ili opijenosti, otkinuo drago kamenje sa sebe i bacio ga u fontanu, odakle ga je izvukao mali paž. Ali ova romantična moć, dobro je poznato, uvek je udružena sa krajnje uzdržanom prirodom. Izgleda da Orlando nije sklapao prijateljstva. Koliko se zna, nije uspostavljao veze. Izvesna engleska dama iz najviših krugova prevalila je put čak iz Engleske da bi bila blizu njega i proganjala ga je svojim pažnjama, ali on je nastavio da efikasno obavlja svoje dužnosti tako neumorno da nije bio ambasador na Rogu duže od dve i po godine kada je kralj Čarls nagovestio nameru da ga uzdigne u najviši rang među perove. Zavidljivci kažu da je to bio doprinos Nel Gvin sećanju na nogu. Ali kako ga je ona videla samo jedanput i tada je bila zaokupljena hranjenjem kraljevskog gospodara lešnicima, izgleda da je ne zbog listova već zbog ličnih zasluga dobio vojvodstvo.

Ovde moramo da zastanemo, jer smo došli do trenutka od velikog značaja u njegovoj karijeri. Jer je predavanje vojvodstva bilo prilika za vrlo čuveni incident o kojem se mnogo raspravljalo, a koji sada moramo opisati probijajući se što bolje umemo kroz nagorele papire i komadiće pantljike. Bilo je to pred kraj velikog posta Ramadana, kad su Naredba iz Bata i povelja o plemstvu stigle fregatom kojom je komandovao ser Edrien Skroup; i Orlando je iskoristio priliku za najveličanstveniju zabavu koja je u Konstantinopolju viđena pre ili posle toga. Vreme je bilo lepo; gomila ogromna, a prozori ambasade bleštavo osvetljeni. Opet nedostaju detalji, jer je vatra prešla preko svih takvih beležaka i ostavila samo primamljive fragmente iz kojih najvažnije tačke ostaju u tami. Ipak iz dnevnika Džona Fenera Briga, engleskog pomorskog oficira koji je bio među gostima, prebiremo da su u dvorištu ljudi svih nacionalnosti bili »nabijeni kao haringe u buretu«. Gomila tako tesno stisnuta da se Brig uskoro popeo na magnoliju, da što bolje posmatra povorku. Među domaćima je kružila glasina (i to je dodatni dokaz o Orlandovoj moći nad maštom) da će se zbiti neka vrsta čuda. »Tako«, piše Brig (ali njegov rukopis je pun nagoretina i rupa, pa su neke rečenice potpuno nečitljive), »kad su rakete stale da lete kroz vazduh, među nama je zavladao prilična nelagodnost, da domaće stanovništvo ne oduzme ... prepuno neprijatnih posledica po sve ... engleske dame u društvu, priznajem da je ruka pošla k

maču. Srećom,« nastavlja on u svom malo preopširnom stilu, »ovi su strahovi, za trenutak, izgledali neosnovani i s obzirom na držanje domaćih ... dolazim do zaključka da je ova demonstracija naše veštine u umetnosti pirotehnike vredela, makar zbog utiska koji je na njih ostavila ... veličanstven. Uhvatio sam se kako naizmenično slavim Gospoda što je dozvolio ... i da želim da moja jadna, draga majka ... Po ambasadorovom naređenju, visoki prozori, koji su tako upadljiva crta istočnjačke arhitekture, jer iako neuka u mnogom smislu ... bili su širom raskrivljeni; a unutra smo mogli videti živu sliku pozorišnog prikazivanja u kojoj su engleske dame i gospoda ... bili maska koja je njihov posao ... Reči su bile nečujne, ali je prizor tolikih naših zemljaka i žena obučenih sa najvećom elegancijom i pažnjom... potakao u meni emocije kojih se nikako ne stidim, iako nisam u stanju ... Nameravao sam da posmatram zapanjujuće ponašanje leđi — koje je bilo takvo da su sve oči bile uperene u nju, diskreditujuće za njen pol i zemlju, kad«, na nesreću, skrši se grana magnolije, lajtnant Brig pade na zemlju i ostatak zapisa beleži samo njegovu zahvalnost Providenju (koje ima veliku ulogu u dnevniku) i detaljnu prirodu njegovih povreda.

Na sreću je gđica Penelopa Hartop, ćerka istoimenog generala, scenu videla iznutra i nastavila priču u pismu, isto tako mnogo oštećenom, koje je na kraju stiglo prijateljici u Tanbridž Vels. Gospođica Penelopa nije bila manje darežljiva u entuzijazmu od galantnog oficira. »Očaravajuće«, uzvikuje deset puta na jednoj strani, »čudesno ... uopšte se ne može opisati... zlatni tanjir ... svećnjaci ... crnci u kratkim plišanim pantalonama ... ledena piramida ... vodokoci mirišljavog vina ... jegulje koje predstavljaju brodovlje Njenog veličanstva ... labudovi nakićeni tako da predstavljaju vodene ljiljane ... ptice u zlatnim kavezima ... gospoda sa grimiznim somotskim peševima ... frizure dama visokih *najmanje* metar i osamdeset ... muzičke kutije ... g. Perigrin je rekao da baš lepo izgledam što ti ja samo prenosim, najdraža, jer znam ... O, kako čeznem za svima vama! ... prevazilazeći sve što smo videli u Pentilama ... mora pića ... neka su gospoda savladana ... ushićena leđi Beti. ... Jedna leđi Bonam napravila je nesrećnu grešku tako što je sela dok iza nje nije bilo stolice ... Sva gospoda veoma galantna ... hiljadu puta sam poželela tebe i dragu Betsi ... Ali pogled svih drugih, usredsređenost svih očiju ... kao što su svi priznavali, jer niko nije mogao biti tako nizak da to porekne, bio je sam ambasador. Kakva noga! Kakvo držanje!! Kakvi prinčevski maniri!! Da ga vidiš kako ulazi u sobu! Da ga vidiš opet kako izlazi! I nešto zanimljivo u izrazu, što te natera da osetiš, a teško da znaš zašto, da on pati. Kažu da je tome uzrok neka dama. Bezdušno čudovište!!! Kako neko od našeg cenjenog nežnog pola može biti tako bezobrazan!!! On je neoženjen, i pola dama ovde je ludo zaljubljeno u njega ... Hiljadu, hiljadu poljubaca Tomu, Geriju, Piteru i najdražoj Mju« (po svoj prilici njena mačka).

Iz tadašnje Gazete razabiramo da se, »kada je sat odbio dvanaest, ambasador pojavio na središnjem balkonu koji je bio okićen dragocenim tepisima. Šest Turaka iz Carske telesne straže, svaki visok preko sto osamdeset, držali su mu baklje s desna i s leva. Na njegovu pojavu poletele su rakete u vazduh i snažan uzvik digao se iz naroda, što je ambasador primio s dubokim naklonom i rekao nekoliko reči zahvalnosti na turskom jeziku koji je, a to je bio jedan od mnogih njegovih talenata, tečno govorio. Sledeći je istupio ser Edrijen Skroup, u punoj odori britanskog admirala; ambasador se spustio na jedno koleno; admiral mu je oko vrata stavio kolajnu

Najplemenitijeg reda Bata, a na grudi mu zakačio Zvezdu; posle čega je drugi jedan gospodin iz diplomatskog kora, čvrsto istupivši, na njegova ramena stavio vojvodsku odeću i na grimiznom jastučetu uručio mu vojvodsku krunu.«

Konačno, sa gestom izuzetne veličanstvenosti i ljupkosti, prvo se duboko poklonio a onda, ponosito se ispravivši Orlando uze zlatnu dijamantu od jagodinog lišća i stavi je sebi na čelo, gestom nezaboravnim za svakog ko ga je video. U tom su trenutku počeli prvi nemiri. Ili su ljudi očekivali čudo — neki kažu da je prema proročanstvu trebalo da padne s neba zlatna kiša — što se nije dogodilo, ili je to bio znak izabran za početak napada; izgleda da niko nije znao; ali kako se kruna spusti na Orlandovo čelo, nastala veliko komešanje. Počela su da zvone zvona; oštri krici proroka čuli su se iznad vike naroda; mnogo Turaka pade ničice i udari čelom o zemlju. Vrata se naglo otvoriše. Domaći navališe u sobe za banket. Žene su vrištale. Izvesna dama, za koju se govorilo da umire od ljubavi za Orlandom, zgrabi svećnjak i tresnu ga o zemlju. Šta se sve ne bi dogodilo da nisu bili prisutni ser Edrien Skroup i jedan eskadron Britanske ratne mornarice, niko ne može reći. Ali admiral naredi da se dune u trubu; stotinu mornara smesta stade mirno; nered je bio ugušen i mir je, makar za sada, zavladao scenom.

Dovde smo još na čvrstom, iako dosta tesnom tlu utvrđene istine. Ali niko nikada nije saznao šta se zapravo dogodilo kasnije te noći. Svedočenje stražara i drugih, međutim, izgleda dokazuje da se iz ambasade društvo ispraznilo i da je do dva sata ujutru bila zatvorena kao i obično, preko noći. Videli su kako je ambasador otišao u svoju sobu, još uvek noseći oznake svoga ranga i zatvorio vrata. Neki kažu da ih je zaključao, što je bilo protiv njegovog običaja. Drugi drže da su, kasnije te noći u dvorištu pod ambasadorovim prozorom čuli neku muziku rustičnog tipa, kakvu pastiri sviraju. Pralja kojoj zubobolja nije dala da spava rekla je da je videla mušku priliku umotanu u ogrtač ili pelerinu koja je izašla na balkon. Onda, reče, jedna zabrađena žena, očigledno seljačkog soja, stiže na balkon pomoću konopca koji joj je muškarac dodao. Tu se, rekla je pralja, oni strasno zagriše 'kao ljubavnici' i zajedno odoše u sobu, navukavši zavese tako da se više ništa nije moglo videti.

Sledećeg jutra su vojvodu, kako ga sad moramo zvati, u ispreturanoj posteljini našli njegovi sekretari utonulog u dubok san. Soba je bila malo u neredu, njegova se kruna otkotrljala na pod, njegov ogrtač i podvezica bačeni na gomilu na stolici. Sto je bio pun zgužvanog papira. U početku niko nije sumnjao: zbog velikog zamora od prošle noći. Ali kada je došlo popodne a on je još spavao, pozvali su doktora. Ovaj je primenio lekove koji su korišćeni prvi put, meleme, bockanje, sredstva za povraćanje itd., ali bezuspešno. Orlando je i dalje spavao. Njegovi sekretari su onda smislili da je njihova dužnost da pregledaju papire na stolu. Mnogi su bili ispisani poezijom, gde se često pominjao hrast. Bilo je isto tako različitih državnih papira i drugih privatne prirode koji su se ticali upravljanja njegovim posedima u Engleskoj. Ali konačno su naišli na dokument od mnogo većeg značaja. On se ticao ništa manje nego čina venčanja, napisan, potpisan i osvedočen, između Njegovog gospodstva Orlanda, Viteza podvezice itd., itd., itd., i Rozine Pepite, igračice, otac nepoznat, ali se pretpostavlja da je ciganin, majka takođe nepoznata ali se pretpostavlja da je prodavačica starog gvožđa na pijaci preko, naspram Galata mosta. Sekretari su se z gledali u čudu. A Orlando je još uvek spavao. Posmatrali su ga i ujutru i

uveče, ali osim što mu je disanje bilo normalno, a obrazi još uvek uobičajeno tamno rumeni, nije davao znake života. Što god su nauka ili mašta bili kadri, učinjeno je da se probudi. Ali on je još uvek spavao.

Na sedmi dan njegovog transa (četvrtak, 10. maj) ispaljen je prvi hitac tog užasnog i krvavog ustanka čije je prve simptome osetio potporučnik Brig. Turci su se digli protiv sultana, otvorili vatru na grad a svakog stranca koga su mogli da nađu podvrgli ili maču ili batinanju. Uspelo je da se spase nekoliko Engleza; ali, kako se moglo očekivati, gospoda iz britanske ambasade više su volela da umru u odbranu svojih crvenih kutija ili, u ekstremnim slučajevima da progutaju svežanj ključeva radije nego da puste da ovi padnu u ruke nevernika. Ustanici su provalili u Orlandovu sobu, ali videvši ga onako opruženog kao da je načisto mrtav, nisu ga ni takli, samo mu opljačkaše krunu i odoru Podvezice.

I sada opet pada mrak, o da je bio gušći! Da je, moramo to uvek da uzviknemo u srcu, bio tako gust da naš pogled nije mogao proniknuti njegovu neprozirnost! Kamo sreće da uzmemo pero i napišemo Finis našem radu! Da možemo poštediti čitaoca onoga što dolazi i da mu ukratko kažemo, Orlando je umro i sahranjen je. Ali ovde, avaj, Istina, Iskrenost i Poštenje, strogi bogovi koji stalno nadziru biografovnu mastionicu, viču Ne! Stavivši svoje srebrne trube na usne oni traže u jedan glas, Istinu! I viču opet, Istina! i zatrubivši i po treći put složno oni zvone za Istinu i ništa osim Istine!

Na šta se — hvala nebesima! jer nam daje da odahnemo — vrata nežno otvaraju, kao da ih je dah najnežnijeg i najsvetijeg povetarca razduvao i ulaze tri figure. Prvo, dolazi naša Gospa Čistota; čije je čelo povezano vrpcama najbelje jagnjeće vune; čija je kosa kao lavina navejanog snega; i u čijoj ruci počiva veliko pero nevine guske. Za njom dolazi, ali čvršćim korakom, naša Gospa Čednost; na čijem je čelu kao kruna plamteće ali večne vatre, dijadema od ledenih sveća; njene oči su čiste zvezde, a njeni prsti, ako vas taknu, slede vas do kostiju. Odmah iza nje, zaklanjajući se zapravo u senci svojih čvršćih sestara, dolazi naša Gospa Skromnost, najkrhkija i najvilinskija od svih; čije se lice pokazuje tek koliko mlad mesec kada je tanak kao srp i napola skriven iza oblaka. Svaka ide ka sredini sobe gde Orlando još uvek spava; i gestovima u isto vreme molbenim i naredbodavnim Naša gospa Čistota reče prva:

»Ja sam čuvar usnulog laneta; drag mi je sneg; i mesec u usponu; i srebrno more. Svojom haljinom pokrивam pegavo kokošije jaje i prugastu morską školjku; pokrивam porok i siromaštvo. Na sve slabašne ili tamne ili sumnjive stvari spušta se moj veo. Zato, ne govori, ne otkrivaj. Milost, o, milost!«

Ovde odjeknuše trube.

»Gubi se Čistoto! Odlazi Čistoto!«

Tada Naša gospa Čednost reče:

»Ja sam ona čiji dodir smrzava i čiji pogled skamenjuje. Ometam zvezdu da igra i talas da padne. Najviši Alpi su moje stanište; i kad koračam, munje blješte u mojoj kosi; gde padne moje oko, ubija. Bolje nego da budimo Orlanda, zamrznuću ga do kostiju. Milost, o, milost!«

Ovde odjeknuše trube.

»Gubi se Čednosti! Odlazi Čednosti!«

Tada Naša gospa Skromnost reče, tako tiho da se jedva čulo:

»Ja sam ona koju muškarci zovu Skromnost. Devica sam i uvek ću biti. Nisu za mene plodna polja i rodni vinogradi. Množenje mi je odvratno; i kada jabuke pupe i stada se množe, trčim, trčim; trčim; ispuštam ogrtač. Kosa mi pokriva oči. Ne vidim. Milost, o, milost!«

Opet odjeknuše trube:

»Gubi se Skromnosti! Odlazi Skromnosti!«

Sa gestovima bola i žaljenja tri sestre se sada hvataju za ruke i lagano igraju, talasajući svoje velove i pevajući u hodu:

»Ne izlazi Istina iz vašeg strašnog brloga. Dublje se sakri, strašljiva Istino. Jer ti pokazuješ u okrutnom pogledu sunca, stvari koje bolje da se nisu ni saznale ni počinile; ti razotkrivaš sram; ono što je mračno postaje jasno, Skrij se! Skrij se! Skrij se!«

Ovde su radile nešto kao da pokrivaju Orlando svojim draperijama. Trube su, pak, još uvek treštale,

»Istinu i samo istinu.«

Na to sestre pokušavaju da prebace svoje velove preko usta truba kao da ih učutkuju, ali uzalud, jer sad sve trube zajedno trešte.

»Grozne sestre, odlazite!«

Sestre postaju smučene i jauču u glas, kružeći još uvek i mašući velovima gore-dole.

»Nije uvek bilo tako! Ali muškarci nas više ne žele; žene nas mrze. Idemo, idemo. Ja (Čistota kaže ovo) na kokošiju prečku. Ja (Čednost kaže ovo) u još uvek nedirnutu visove Sarija. Ja (Skromnost ovo kaže) u bilo koji topli kutak gde ima bršljana i zavesa u izobilju«.

»Jer tamo, ne ovde (sve zajedno govore držeći se za ruke i pokretom iskazujući rastanak i očajanje, u pravcu postelje gde Orlando spava) još uvek žive, u gnezdu i budoaru, kancelariji i sudnici, oni koji nas vole; oni koji nas poštuju, device i građani; advokati i doktori; oni koji zabranjuju; oni koji poriču; oni koji se klanjaju ne znajući zašto; oni koji se mole ne razumevajući; još uvek brojno (neka je slava Nebesima) pleme poštovalaca koji više vole da ne vide; više vole da ne znaju; vole tamu; oni nas još uvek obožavaju, i s razlogom; jer mi smo im dali Bogatstvo, Napredak, Udobnost, Lagodnost. Njima idemo, vas ostavljamo. Dođite, Sestre, dođite! Ovo ovde nije mesto za nas.«

Povlače se u žurbi, mašući platnom iznad svojih glava, kao da bi da isključe nešto što se ne usuđuju da pogledaju i zatvaraju vrata za sobom.

Tako smo sada ostali potpuno sami u sobi sa usnulim Orlandom i trubama. Trube se uredno poređaše, strašno zatreštaše:

»Istina!« na šta se Orlando probudi.

Protegnuo se. Ustao. Stajao je pred nama potpuno go, i dok su trube zvonile Istina! Istina! Istina! nismo imali izbora već da priznamo — on je bio žena.

Zvuk truba je odumro, a Orlando je stajao posve go. Nijedno ljudsko biće, otkad je sveta, nije više oćaravalo izgledom. Njegov oblik je u jednom kombinovao snagu muškarca i graciju žene.

Dok je tamo stajao, srebrne trube nastavile su svoju ariju, kao da nisu voljne da napuste ovaj lepi prizor koji je prizvalo njihovo trubljenje; a Čistota, Čednost i Skromnost, nadahnute, bez sumnje, Radoznalošću, virile su kroz vrata i bacile nešto nalik ubrusu na goli oblik koji se, na žalost, smanjio za desetak santimetara. Orlando je osmotrio sebe odozgo do dole u dugačkom ogledalu, ne pokazujući nikakve znake uzrujanosti, pa ode, po svoj prilici, u kupatilo.

Iskoristićemo prednost ovog zastoja u pripovedanju da bismo utvrdili izvesne stvari. Orlando je postao žena — to se ne može poreći. Ali u svakom drugom smislu, Orlando je ostao do detalja onakav kakav je bio. Promena pola, iako je promenila njihovu budućnost, nije ništa uradila da promeni njihov identitet. Njihova su lica ostala, kao što pokazuju njihovi portreti, zapravo ista. Njegovo sećanje — ali ubuduće moramo, radi konvencije, reći »njeno« za »njegovo« i »ona« za »on« — njeno se sećanje dakle, vraćalo na sve događaje njenog prošlog života, ne nailazeći ni na kakvu prepreku. Nešto se zamutilo malko, kao da je nekoliko tamnih kapi palo u bistri bazen memorije; izvesne stvari postale su malo zamagljene; ali to je bilo sve. Izgledalo je da je promena izvršena bezbolno i potpuno i na takav način da samog Orlanda to ničim nije iznenadilo. Mnogi ljudi, uzimajući ovo u obzir, i držeći da je takva promena pola protivprirodna, bili su na velikim mukama da dokažu 1) da je Orlando oduvek bio žena, 2) da je Orlando u ovom trenutku muškarac. Neka biolozi i psiholozi odluče. Za nas je dovoljno da utvrdimo prostu činjenicu; Orlando je do tridesete godine bio muškarac, kada je postao žena i to ostao i nadalje.

Ali pustimo druga pera da se bave polom i polnošću, mi taj mrski predmet napuštamo što pre. Orlando se sada prala i oblačila u one turske kapute i pantalone koje mogu nositi oba pola bez razlike i bila je primorana da razmisli o svom položaju. Mora da je prva pomisao svakog čitaoca koji je njenu priču pratio sa simpatijom bila da je ovo krajnje nezgodno i zbujujuće. Mlada, otmena, lepa, kada se probudila našla se u položaju od kojeg ne možemo zamisliti delikatniji za jednu damu od ugleda. Ne bismo je krivili da je pozvonila, vrištala ili se onesvestila. Ali Orlando nije pokazala nijedan znak poremećaja. Sve njene radnje bile su do krajnosti slobodne i moglo se zaista pomisliti da pokazuje obeležja prethodnog razmišljanja. Prvo je pažljivo ispitala papire na stolu; uze one koji su izgledali kao poetski zapisi i sakri ih u nedra; zatim pozva svog seluki hrta, koji svih ovih dana nije napustio njen krevet, iako napola izgladneo, nahrani ga i očešlja; onda zataknu par pištolja za pojas; konačno obmota oko sebe nekoliko nizova smaragda i bisera najfinijeg sjaja koji su bili deo njene ambasadorske garderobe. Kada to završi, nagnu se kroz prozor, duboko zviznu, siđe niz polomljene i krvlju poprskane stepenice, sada prekrivene korpama za otpatke, ugovorima, službenim dopisima, pečatima, pečatnim voskom itd. i uđe u dvorište. Tamo je, u senci džinovske smokve, čekao stari ciganin na magarcu. Drugog je vodio na uzdi. Orlando uzjaha; i tako, praćen mršavim psom, jašući magarca, u društvu ciganina, ambasador Velike Britanije na sultanovom dvoru napusti Konstantinopolj.

Jahali su nekoliko dana i noći i doživeli razne avanture, neke s ljudima neke s prirodom i u svima se Orlando iskazala hrabrošću. Za nedelju dana stigli su do visova izvan Bruse, što je tada bilo glavno mesto za logorovanje ciganskog plemena sa kojim se Orlando udružila. Često je gledala te planine sa svog balkona u ambasadi; često je čeznula da bude tamo; a kad se neko nađe tamo gde je oduvek čeznuo da bude, reflektivnom umu to daje hranu za razmišljanje. Ona

je, neko vreme, međutim, bila isuviše zadovoljna promenom da bi je kvarila razmišljanjem. Zadovoljstvo što ne mora da pečati ili potpisuje nekakve dokumente, da govori kićene fraze, da čini posete, bilo je dovoljno. Cigani su išli za travom; kad bi se pašnjak iscrpeo, otišli bi dalje. Prala se na reci ako se uopšte prala; nikakve crvene, zelene ili plave kutije nisu joj predočavali; nije bilo ni ključa a kamoli zlatnog ključića, u celom logoru; a što se tiče »poseta«, ta reč je bila nepoznata. Muzla je koze; skupijala šiblje; tu i tamo bi ukrala poneko kokošije jaje, ali je mesto njega uvek ostavljala paru ili biser; terala je stado goveda, zalamala lozu; muljala grožđe; punila mešine i pila iz njih; i kad bi se setila kako je nekako u ovo doba dana činila pokrete kao da pije i puši, iz prazne šoljice za kafu i lule bez duvana, glasno bi se nasmejala, odsekla sebi još jednu komadinu hleba i molila da povuče iz lule starca Rustema iako je ova bila napunjena kravljom balegom.

Izgledalo je da cigani, sa kojima je ona očigledno bila u tajnoj vezi pre revolucije, na nju gledaju kao na jednu od svojih (što je uvek najveći kompliment koji neki narod može da da), a njena tamna kosa i tamna put stvorili su verovanje da je ona po rođenju jedna od njih i da ju je kao bebu sa oraha ugrabio engleski vojvoda i odveo u varvarsku zemlju gde ljudi žive u kućama jer su isuviše slabi i bolešljivi da prežive napolju. Tako, iako je u mnogom smislu bila slabija u odnosu na njih, bili su voljni pomoći joj da postane još više nalik na njih; učili su je svojim veštinama spravljanja sira i pletenja korpi, svojoj nauci krađe i hvatanja ptica u zamke i bili su čak spremni da razmisle o njenoj udaji za nekog od njihovih.

Ali je Orlando u Engleskoj stekla neke običaje ili bolesti (uzmite to kako hoćete) koje izgleda ne mogu da se iskorene. Jedne večeri kad su svi sedeli oko logorske vatre, a zalazak sunca plamteo iza Tesalskih brda, Orlando uzviknu:

»Da ga pojedesh!«

(Cigani nemaju reč za 'lepo'! Ova je najbliža.)

Svi mladi muškarci i žene prsnuše u gromoglasan smeh. Nebo je da ga pojedesh, zaista! Stariji, međutim, koji su sreli više stranaca nego oni, postadoše sumnjičavi. Primetili su da Orlando često satima sedi ne radeći pod milim bogom ništa, samo joj pogled luta naokolo; naišli bi na nju kako na vrhu brda zuri pravo preda se, ne mareći da li koze pasu ili tumaraju. Posumnjali su da ona ima drugačija verovanja nego što su njihova, a stariji muškarci i žene su mislili da je verovatno pala u kandže najpodlijeg i najokrutnijeg od svih bogova, a to je Priroda. I nisu mnogo pogrešili. Engleska bolest, ljubav prema Prirodi, bila joj je urođena, a ovde gde je priroda bila toliko prostranija i moćnija nego u Engleskoj, pade joj u krilo kao nikada ranije. Boljka je isuviše dobro znana i opisivana je, nažalost prečesto da bi bila opisivana iznova, osim vrlo kratko. Tu su bile planine, doline, potoci. Penjala se na planine, lutala dolinama, sedela na obalama potoka. Upoređivala je planine sa bedemima, sa grudima golubice i sa sapima krave. Poredila je cveće sa emajlom i travnjake sa tanko izlizanim turskim prostirkama. Drveće je predstavljalo uvele starice, a ovce su bile okruglo sivo kamenje. Sve je, zapravo, ličilo na nešto drugo. Ona nađe gorsko jezero na planinskom vrhu i skoro se baci u njega da traži, mislila je, istinu koja tu leži skrivena, a kada sa vrha planine spazi u daljini, preko Mramornog mora, ravnice Grčke i razabra (vid joj je bio zadivljujući) Akropolj sa dve bele pruge koje su, svakako,

pomisli, Partenon, duša joj planu u očima i ona se pomoli za svoj udeo u veličanstvenom doživljaju brda, i sreći da upozna vedrinu ravnica, itd., itd., kao što rade svi takvi vernici. A onda, kako spusti pogled, crveni zumbul, ljubičasti iris ushitiše je do uzvika zbog dobrote i lepote prirode; podigavši ponovo oči, opazi orla kako lebdi visoko, zamisli njegov zanos i preuze ga. Vraćajući se kući, pozdravljala je svaku zvezdu, svaki vrh i svaku stražarsku vatru kao da njoj samoj daju signale; najzad kada se baci na svoju prostirku u ciganskom šatoru, nije mogla da se uzdrži, a da iz nje opet ne provali: Da ga pojedješ! Da ga pojedješ! (jer je čudna činjenica da iako ljudska bića imaju tako nesavršena sredstva, kažu »da ga pojedješ« kad misle »lepo«, s druge strane, pre će trpeti podsmeh i nerazumevanje nego da neko iskustvo zadrže za sebe). Svi mladi cigani se nasmejaše. Ali Rustem el Sadi, starac koji je izveo Orlanda iz Konstantinopolja na svom magarcu, sedeo je ćuteći. Imao je nos kao jatagan; obrazi su mu bili izbrazdani kao od dugogodišnje gvozdene kiše; imao je smeđe oštre oči i kako je sedeo sućuci iz svoje lule oštro je posmatrao Orlanda. On je veoma duboko sumnjao da je njen bog Priroda. Jednog dana je nađe uplakanu. Tumačeći to kao da ju je njen bog kaznio, reče joj da nije iznenađen. Pokaza joj prste na levoj ruci osušene od mraza; pokaza joj svoje desno stopalo koje je smrskala stena. To, reče, njen bog radi ljudima. Kada ona reče »Ali tako lepa«, upotrebivši englesku reč, on odmahnu glavom; a kada je to ponovila, on se naljuti. Vide da ona ne veruje u ono u šta on veruje i to je bilo dovoljno da ga razbesni, onako mudrog i prastarog. Ova razlika u uverenju uznemirila je Orlanda koja je do sada bila savršeno srećna. Počela je da razmišlja, je li Priroda lepa ili okrutna; i onda se zapita šta je ta lepota; da li je u samim stvarima, ili samo u njoj; i tako pređe na prirodu realnosti, što je odvede do istine, pa je redom dovede do Ljubavi, Prijateljstva i Poezije (kao u danima na visokoj humci kod kuće); i te su je meditacije, pošto ih nije mogla nikome saopštiti, naterale da čezne, kao što nikada ranije nije čeznula, za perom i mastilom.

»O, samo kad bih mogla da pišem!« uzviknula je (jer je imala čudno uverenje ljudi koji pišu da pisana reč komunicira). Nije imala mastila, samo po koji list papira. Ali mastilo napravi od bobica i vina; i našavši malo mesta na rubovima i praznog prostora u rukopisu »Hrasta«, uspe, pišući nekakvim skraćenicama, da opiše prizor u dugačkoj pesmi slobodnog stiha i da dosta sažeto nastavi dijalog sa sobom o Lepoti i Istini. To ju je satima bez prestanka činilo izuzetno srećnom. Ali cigani su postali sumnjičavi. Prvo, primetiše da je sad neveštija pri muži i sirenju nego ranije; zatim, uvek se kolebala pre nego što će da odgovori, a jednom se usnuli ciganski momčić probudi u strahu jer je osetio da ga ona gleda. Ponekad je taj pritisak osećalo celo pleme koje je brojalo nekoliko destina odraslih muškaraca i žena. To je proizlazilo iz osećaja koji su imali (a osećaji su im vrlo oštri i mnogo napredniji od rečnika) da sve što urade raspe im se u rukama kao prah. Starica pletući korpu, mladić derići ovcu, pevali su na sav glas ili su zadovoljno pevušili, kad bi Orlando došla u logor, bacila se pored vatre i stala da zuri u plamen. Nije morala čak ni da ih pogleda, ipak su osećali da je tu neko ko sumnja; (improvizujemo prevod sa ciganskog jezika) evo nekoga ko ništa ne radi samo da bi radio; niti gleda da bi gledao; evo nekoga ko ne veruje ni u ovčiju kožu ni u korpu; već vidi (ovde su se zgledali zabrinuto) nešto drugo. A onda bi nejasno ali vrlo neprijatno osećanje počelo da dubi u mladiću i u starici. Lomilo im se pruce, posekli bi prst. Bili su puni gneva. Zahtevali su da Orlando napusti šator i

nikada im se više ne približi. Ali ona je ipak bila vesele i dobre ćudi kao i oni; a s jednim biserom mogla je da kupi najbolje stado koza u Brusi.

Polako je počela da oseća razliku između sebe i cigana zbog čega je katkad oklevala, da se uda i zauvek nastani među njima. Nešto ju je teralo da traži objašnjenje u tome što je ona od drevne i civilizovane rase, dok su oni cigani neuk narod, ne mnogo bolji od divljaka. Jedne noći, dok su je ispitivali o Engleskoj, nije mogla a da sa ponosom ne opiše kuću u kojoj je rođena, kako ima 365 spavaćih soba i kako one pripadaju njenoj porodici već četiri ili pet stotina godina. Njeni su preci grofovi ili čak vojvode, dodala je. Na to ponovo oseti da je ciganima nelagodno; ali da nisu ljuti kao pre kada je hvalila lepotu prirode. Sada su bili ugladeni, ali zabrinuti kao narod dobrog porekla kad je stranac primoran da iznese svoje nisko poreklo ili siromaštvo. Rustem je otprati iz šatora sam i reče da se ne brine zbog toga što joj je otac bio vojvoda i posedovao sve te sobe i nameštaj koji je opisala. Niko zbog toga neće imati lošije mišljenje o njoj. Tada je obuze stid kakav nikada ranije nije osetila. Bilo je jasno da Rustem i ostali cigani misle sve najgore o poreklu od četiristo ili petsto godina. Njihove su porodice išle unazad bar dve-tri hiljade godina. Ciganinu čiji su preci gradili piramide vekovima pre Hristovog rođenja, genealogija Hauardovih ili Plantageneta nije bila ni bolja ni gora od Smitovih ili Džonsovih: i jedne i druge su bile zanemarljive. Štaviše, tamo gde je pastirče bilo od tako drevne loze, nije bilo ništa nezaboravno ili poželjno u starini po rođenju; svi, i vagabundi i prosjaci su ga imali. A tada, iako je bio isuviše ugladen da otvoreno govori, jasna je bila ciganinova misao da nema prostačkije ambicije od posedovanja stotina spavaćih soba (bili su na vrhu brda dok su o tome govorili; bila je noć; planine su se dizale oko njih) kad je cela zemlja naša. Sa ciganske tačke gledišta kad se pogleda, vojvoda, razumeo je Orlando, nije niko do šičardžija i pljačkaš koji ceni te bezvredne stvari i ne može da zamisli ništa bolje nego da sagradi trista šezdeset pet soba, kad je dovoljna i samo jedna, kad nijedna čak nije bolja od druge. Nije mogla da porekne da su njeni preci gomilali polje za poljem, kuću za kućom, čast za čašću, iako niko od njih nije bio ni svetac ni junak niti veliki dobrotvor ljudske rase. Niti je mogla da porekne činjenicu (Rustem je bio preveliki džentlmen da bi to potezao, ali je ona razumela) da bi svi ljudi koji sada čine ono što su njeni preci činili pre tri ili četiri stotine godina bili optuženi — i to od njene porodice najglasnije — kao prostački skorojevići, avanturisti i nouveau riche.

Tražila je kako da odgovori na takav argument poznatim iako podmuklim metodom da je sam ciganski život grub i varvarski; i tako se za kratko vreme mnogo zle krvi stvorilo među njima. Zaista, takve razlike u stavovima dovoljne su da izazovu krvoproliće i revoluciju. Gradovi su žrtvovani za manje, a milioni mučenika radije su umrli na kocu nego da popuste za pedalj u bilo kojoj stvari o kojoj se ovde raspravljalo. Nema jače strasti u srcu od želje da druge nateramo da veruju u ono u šta mi verujemo. Ništa ne potkopava toliko našu sreću i ispunjava nas besom kao pomisao da drugi nisko cene ono što mi visoko vrednujemo. Vigovci i torijeveci, liberali i laburisti — zašta se bore nego za sopstveni ugled? Nije to ljubav prema istini, ta želja da se nadvlada suprotstavlja četvrt protiv četvrti i tera jednu parohiju da poželi propast druge. Svi traže pre duhovni mir i pokornost nego trijumf istine i žar vrline — ali ova moraliziranja pripadaju i treba ih ostaviti istoričarima pošto su dosadna kao ustajala voda.

»Četrsto sedamdeset šest soba im ne znači ništa« uzdahnu Orlando.

»Ona više voli zalazak sunca nego stado koza«, rekli su cigani.

Orlando nije mogla da smisli šta bi trebalo da radi. Da napusti cigane i da opet postane ambasador, izgledalo joj je nepodnošljivo. Ali je nemoguće bilo i ostati zauvek tamo gde nema ni mastila ni papira za pisanje, ni dubokog poštovanja prema Talbotima, niti respekta prema mnoštvu soba. Tako je razmišljala jednog lepog jutra na obroncima planine Atos, dok je čuvala koze. A tada je Priroda, u koju je ona verovala, ili izvela trik sa njom ili napravila čudo — opet su mišljenja isuviše različita da bi išta moglo da se kaže. Orlando je zurila prilično neutešno u padinu pred sobom. Bila je sredina leta i ako bi trebalo sa nečim da uporedimo pejzaž bilo bi to sa suvom kosti, sa ovčijim skeletom, sa divovskom lobanjom koju su hiljade lešinara istačkale belim. Udarila je jaka vrelna i malo smokvino drvo pod kojim je ležala Orlando služilo je samo da otisne šare smokvinog lišća na njenom svetlom burnusu.

Iznenada se jedna senka, iako tamo nije bilo ničega što bi pravilo senku, pojavi prekoputa na goljoj padini. Brzo potonu i ubrzo se pokaza zelena rupa gde je pre toga bila bezvodna stena. Dok je ona posmatrala, rupa se širila i produbljavala i prostor veliki kao park otvori se u boku brda. Ona vide unutra talasavu i travnatu čistinu; mogla je da vidi hrastove rasute tu i tamo; mogla je da vidi drozdove kako skakuću među granama. Mogla je da vidi jelena kako tanano korača od zabrana do zabrana i čak je mogla da čuje zujanje insekata i nežne uzdahe i drhtaje letnjeg dana u Engleskoj. Posle nekog vremena kako je zurila u transu, počeo je da pada sneg; uskoro je ceo pejzaž bio pokriven i žigosan ljubičastim senkama namesto žutog sunčevog svetla. Sad vide teška kola kako idu putevima, natovarena balvanima koji su doneti da se istestere za vatru; a onda se pojaviše krovovi i tornjevi i kule i dvorišta njenog sopstvenog doma. Sneg je uporno padao i sad je mogla da čuje kliženje i tup udarac kad je skliznuo niz krov i pao na zemlju. Dim se dizao iz hiljadu odžaka. Sve je bilo tako jasno i sićušno da je mogla da uoči čavku kako kljuca crve ispod snega. Tada ljubičaste senke postepeno potonuše i zatvoriše se iznad kola i travnjaka i iznad same velike kuće. Sve je bilo progutano. Sad više nije bilo ničega u travnatom udubljenju i umesto zelenih travnjaka stajala je užarena padina koju kao da je ogolelo hiljadu lešinara. Na to ona grunu u strastveni plač i, vrativši se krupnim koracima u ciganski logor, reče im da mora još danas da otplovi u Englesku.

Sreća što je to uradila. Mladići su već bili skovali zaveru da je ubiju. Čast, rekli su, to traži, zato što nije mislila kao oni. Ipak bi im bilo žao da joj prerežu grkljan; i pozdravili su novost što ona odlazi. Jedan trgovački engleski brod, sreća je tako htela, već je stajao spreman u luci da se vrati u Englesku; i Orlando, kad istrgnu još jedan biser iz ogrlice, ne samo da je isplatila put, nego joj osta i nešto novca u novčaniku. To je želela da pokloni ciganima ali oni su prezirali bogatstvo, znala je, i morala je da se zadovolji zagrljajima koji su sa njene strane bili iskreni.

POGLAVLJE IV

Sa nešto gvineja preostalih od prodaje desetog bisera iz svoje niske, Orlando je kupila sebi kompletnu spremu koju nose žene i sada je obučena kao mlada Engleskinja otmena roda sedela na palubi »Zaljubljene leđi«. Čudna je ali istinita činjenica da je sve do ovog trenutka jedva i pomišljala na svoj pol. Možda su turske pantalone koje je do sada nosila učinile nešto da odvrate njene misli; a i ciganka se, osim u dva tri važnija detalja veoma malo razlikuje od ciganina. U svakom slučaju, tek kad je osetila kako joj se suknje motaju oko nogu i kada je kapetan najuglađenije ponudio da se za nju razvuče nastrešnica na palubi, shvatila je, ustuknuvši, sve sankcije i privilegije svoga položaja. Ali to ustuknuće nije bilo onakvo kakvo bi se moglo očekivati.

Treba reći da ga nije izazvala isključivo pomisao na njenu čednost i kako je sačuvati. U normalnim okolnostima lepa, sama, mlada žena ne bi ni o čemu drugom razmišljala; cela zgrada ženskog vladanja počiva na tom kamenu temeljcu; čednost je njihov dragulj, njihov središnji ukras, koji štite kao lude i umiru kad im se otme. Ali ako je neko bio muškarac trideset godina i poslanik u pogodbama, i ako je u naručju držao kraljicu i dve ili tri druge dame manje visokog ranga, ako su izveštaji tačni, ako se oženio Rozinom Pepitom, i tako dalje, taj možda i ne uzmiče tako mnogo zbog toga. Orlando je uzmak bio veoma složene vrste i ne može se sumirati u tren oka. Niko je zaista nikada nije optužio da je od onih hitrih duhova koji u trenutku odu u krajnost. Bilo joj je potrebno sve vreme putovanja da raspravi značenje svog uzmaka pa ćemo je tako pratiti u korak.

»Gospode«, mislila je, kad se oporavila od uzmaka, rastegnuvši se svom dužinom ispod nastrešnice, »ovo je baš ugodno«, lenstvovanje kao način života. »Ali«, mislila je, bacivši se nogama, »ove suknje su prava napast ako čovek treba da ih trpi oko listova. Iako je materijal (cvetna padovanska svila) najlepši na svetu. Nikada nisam videla da moja koža (tu položi ruku na koleno) izgleda tako zgodno kao sada. Da li bih pak mogla da skočim preko ograde i da plivam u ovakvoj odeći? Ne! Zato ću morati da verujem u zaštitu pripadnika ratne mornarice. Imam li na to primedbi? Imam li sad?«, pitala se naišavši na prvi čvor u glatkom povescu svoje rasprave.

Stigla je večera pre nego što ga je ona razvezala a onda je to uradio kapetan lično — kapetan Nikolas Benedikt Bartolus, pomorski kapetan otmenog izgleda, kada ju je ponudio komadom usoljene govedine.

»Malo ovog mrsa, gospođo?«, pitao je. »Da vam odsečem samo komadić, koliko vaš nokat.« Na te reči prijatan drhtaj prođe joj kroz telo. Pevale su ptice, jurili potoci. To je prizvalo osećanje neopisivog zadovoljstva sa kojim je prvi put videla Sašu, pre sto godina. Tada je progonila, sada je bežala. Koja je ekstaza veća? Muškarčeva ili ženina? I nisu li one možda iste? Ne, mislila je, ovo je najslasnije (zahvalila se kapetanu, odbivši), odbiti i videti ga kako se mršti. Ali mogla je,

ako on to želi, da zadrhti najfinije, naneosetnije na svetu. To je bilo najslasnije od svega, dopustiti i videti ga kako se smeje. »Jer ništa nije«, mislila je, opet se mašila svog ležaja na palubi i nastavila raspravu, »božanstvenije nego odupirati se i dopustiti; dopustiti i odupirati se. Ništa drugo sigurno ne može da baci duh u takvo ushićenje. Tako da nisam sigurna«, nastavila je, »da se neću baciti preko palube, iz čistog zadovoljstva da me na kraju spase pripadnik ratne mornarice.«

(Ne sme se zaboraviti da je ona bila kao dete koje je tek dobilo udovoljenje ili orman s igračkama; njeni argumenti ne bi privukli zrele žene koje su se kroz njih šetale celog života.)

»Ali šta smo nekad mi mladići sa Mari Rouz govorili o ženama koje se bacaju preko palube radi zadovoljstva da ih spase ratna mornarica?«, reče. »Imali smo izraz za njih. A, setila sam se...« (Ali moramo da izostavimo reč; bila je puna krajnjeg nepoštovanja i čudno je pristajala usnama jedne dame.) »Gospode! Gospode!« povika opet kao zaključak svojih misli, »moram li ja onda početi da uvažavam mišljenje drugog pola, ma kako ono čudovišno bilo? Ako nosim suknje, ako ne mogu da plivam, ako mora da me spasava pripadnik ratne mornarice, zaboga!« uzviknu, »Moram!« Na šta je obuze potištenost. Iskrenoj po prirodi i nesklonoj ma kakvoj dvosmislenosti, bilo joj je dosadno da priča laži. To joj je ličilo na zaobilazni put za prelazak na stvar. Ipak, razmišljala je, cvetna padovanska svila — zadovoljstvo da te spase ratna mornarica — ako se oni mogu postići samo izokolnim putevima, mora se okolišiti, razmišljala je. Setila se kako je, kao mladić, insistirala da žena treba da bude poslušna, čedna, mirisna i prefinjeno nakićena. »Sad ću ja lično da platim zbog tih želja«, razmišljala je; »jer žene nisu (sudeći iz mog kratkog ličnog iskustva tog pola) poslušne, čedne, mirisne i prefinjeno kitnjaste po prirodi. One mogu samo najzamornijom disciplinom da steknu te draži, bez kojih ne mogu da uživaju nikakve životne slasti. »Samo friziranje, razmišljala je, uzeće mi sat ujutru; ogledanje, još jedan sat; pa zatezanje i podvezivanje; pa umivanje i pudranje; presvlačenje iz svile u čipku i iz čipke u padovansku svilu, tako se protraće godine i godine ...« Tu nestrpljivo zabaci nogu i pokaza dva tri santimetra lista. Mornar na jarbolu, koji je tog trena gledao baš dole, prenu se tako žestoko da izgubi oslonac i za dlaku se spase. »Ako prizor mojih članaka može da usmrti poštenog momka koji sigurno ima da izdržava ženu i porodicu, moram iz čiste humanosti da ih držim pokriven«, mislila je Orlando. Ipak su noge bile jedan od njenih najvećih ukrasa. I ona pade u razmišljanje u kakav smo to čudan škripac došli kad sva ženska lepota mora da bude pokrivena da mornar ne bi pao s jarbola. »Dovraga s njima!« reče, shvatajući prvi put ono što bi je u drugim okolnostima učili kao dete, to jest, svete odgovornosti ženskosti.

»I to je poslednja zakletva koju ću više ikada moći da položim«, mislila je; »kad jednom kročim na englesko tlo. I nikada više neću moći da tresnem muškarca po glavi, ni da mu u brk kažem da laže, ili da izvučem mač i probodem ga, ili da sedim među mojim perovima, da nosim krunu, da koračam u povorci, da čoveka osudim na smrt, da vodim vojsku, da se po Vajtholu šepurim na bojnem konju, da nosim sedamdeset dva različita odlikovanja na grudima. Kad jednom kročim na englesko tlo ostaje mi samo da nalivam čaj i da pitam kako se on mojim gospodarima sviđa. Sa šećerom? Sa šlagom?« I ne okolišeći rečima, bila je zgrožena kad je uvidela kako je nisko mišljenje formirala o drugom polu, muškom, kome je nekada s ponosom

pripadala. »Da padneš sa jarbola«, mislila je, »zato što si video ženske članke; da se obučeš kao Gaj Foks i da paradiraš ulicama da bi te žene hvalile; uskratiti ženi da uči da ne bi mogla da ti se podsmeva; da budeš rob najslabaijnog devojčeta u podsuknjama, a da ipak šetaš kao da si Bog stvoritelj. — Nebesa!« mislila je, »kakve budale oni prave od nas — kakve smo mi budale!« I tu bi se videlo iz neke dvosmislenosti u izrazima da je kudila oba pola podjednako, kao da ne pripada nijednom; i zaista, za sada je izgledalo da se koleba; bila je muškarac; bila je žena; znala je tajne, delila slabosti i jednih i drugih. U tom stanju duha je čovek najzbunjeniji i kao na vrtešci. Izgledalo je da su joj udobnosti neznanja potpuno osporene. Ona je bila pero u vihoru. Tako da nije nikakvo čudo što je odmeravala jedan pol naspram drugoga i naizmenično nalazila da je svaki od njih pun najbednijih slabosti i nije bila sigurna kome pripada — nije bilo veliko čudo što je bila spremna uzviknuti da će se vratiti u Tursku i opet postati ciganka, kad sidro sa velikim pljeskom pade u more; jedra su se skotrljala na palubu i ona je primetila (toliko je bila utonula u misli da nekoliko dana nije ništa videla) da se brod ukotvio naspram italijanske obale. Kapetan je smesta uputio molbu da dobije čast da je prati čamcem na kopno. Kada se sledećeg jutra vratila, pručila se na ležaj ispod nastrešnice i razmestila nabore na najdoličniji način oko članaka.

»Kakve smo neznalice i jadne u poređenju sa drugim polom«, mislila je, nastavljajući rečenicu koju je ostavila nedovršenu prethodnog dana, »tako naoružanim svakakvim oružjem, dok nama brane čak i osnovnu pismenost«, (i iz tih početnih reči bilo je jasno da se tokom noći dogodilo nešto što ju je gurnulo prema ženskom polu, jer je više govorila kao žena nego kao muškarac, iako na kraju sa nekakvim zadovoljstvom), »a ipak — padaju sa jarbola«. Ovde široko zevnu i zaspala. Kad se probudila, brod je plovio pod lakim vetrom tako blizu obale da je izgledalo kako samo neke velike stene ili izuvijano korenje neke prastare masline drže gradove na ivicama hridina da ne skliznu u vodu. Vazduh je nanosio na palubu miris miliona stabala otežanih od voća. Dvadesetak plavih delfina iskočilo bi ponekad visoko u vazduh uvrćući repove. Protegnuvši ruke (ruke, već je naučila, nemaju tako fatalan efekat kao noge), zahvalila je nebu što se ne šepuri po Vajtholu na ratnom konju, a ne izriče ni smrtnu kaznu. »Bolje je«, mislila je, »biti zaogrnut siromaštvom i neznanjem, što je tamna odeća ženskog pola; bolje drugima prepustiti disciplinu i upravljanje svetom; bolje se odreći ratničke ambicije, ljubavi za moć i svih drugih muških želja ako se tako može bolje uživati u najuzvišenijim ushićenjima za koja zna ljudski duh, a to su«, reče naglas, što joj je bio običaj kad je bila duboko potresena, »kontemplacija, samoća, ljubav.«

»Hvala bogu što sam žena!« uzviknu, i bila je spremna da uleti u krajnju ludost — od koje nema žalosnije ni kod žene ni kod muškarca — da se ponosi svojim polom, kad zastade kod same reči, koja se, jer činimo sve da je stavimo na njeno mesto, uvukla na kraj poslednje rečenice: Ljubav. »Ljubav«, reče Orlando. Istog trena — takva je njena žestina — ljubav dobi ljudsko obličje — takva je njena gordost. Jer tamo gde se druge misli zadovoljavaju da ostanu apstraktne, ovu ništa neće zadovoljiti do da se obuče u krv i meso, mantilju i podsuknje, čarape i prsluk. I kako su sve Orlandove ljubavi bile žene, sada, i pored kažnjivog oklevanja ljudskog oblika da se prilagodi konvenciji, iako je i sama bila žena, ona je još uvek volela ženu; i, ako

svest o tome da je istog pola ima ikakvog efekta, samo je ubrzala i produbila ona osećanja koja je ranije imala kao muškarac, jer su joj hiljadu migova i misterija koje su dotada bile tamne sada postale jasne. Opskurnost koja deli polove i dopušta da se bezbrojne nečistoće zadržavaju u njenoj tmini sada se povukla i ako ima išta u tome što pesnici govore o istini i lepoti, ovo osećanje je dobilo na lepoti ono što je izgubilo u lažnosti. Najzad, viknula je, ona zna Sašu onakvu kakva je bila i, u žaru toga otkrića, sledeći sva ova blaga koja su sada bila otkrivena, bila je tako ushićena i očarana da je osećala kao da joj je topovsko tane eksplodiralo na uvo kad muški glas reče: »Dopustite gospođo«, ruka muškarca je diže na noge i muškarčevi prsti sa jedrenjakom sa tri jarbola tetoviranim na srednjem prstu uperiše se ka horizontu.

»Hridine Engleske, gospođo«, reče kapetan i ruku koju je uperio u nebo, diže na pozdrav. Orlando sad po drugi put ustuknu, još žešće nego prvi put.

»Isuse Hriste!« uzviknu ona.

Srećom je prizor njene rodne grude posle dugog odsustvovanja opravdao i njen uzmak i uzvik, inače bi joj teško bilo da objasni kapetanu Bartolusu gnevne i konfliktne emocije koje su se sada kuvale u njoj. Kako da mu kaže da je ona, koja sada drhti držeći ga pod ruku, bila vojvoda i ambasador? Kako da mu objasni da je ona, koja je kao ljljan u krilu padovanske svile, sekla glave i legala sa raspusnim ženama među vreće blaga u utrobama gusarskih brodova za letnjih noći kada su lale bile u cvetu i pčele zujale u blizini Starih stepenica u Vopingu? Ne bi ni sebi samoj mogla da objasni svoj ogromni uzmak, kada odlučna desnica pomorskog kapetana označi hridine Britanskih ostrva.

«Odbiti i dopustiti«, mrmljala je, »kako je to očaravajuće; kako je veličanstveno goniti i osvojiti; kako je uzvišeno opažati i razmišljati.« Nijedna od tih reči tako sparenih nije joj se činila pogrešnom; pa ipak, kako su narastale krečnjačke hridine, osetila se krivom; nečasnom; nećednom; što je bilo čudno za nekoga ko na to nikada nije ni pomislio. Približavali su se, sve dok se jasno golim okom nije videlo kako se veru na sred litice sakupljači motara. I posmatrajući ih, ona oseti kao da u njoj poskakuje neki podrugljivi duh koji će sledećeg trenutka pokupiti njene suknje i odleteti s očiju, Saša izgubljena, Saša sećanje, čiju je realnost ona baš sada tako iznenada dokazala — Saša, osetila je, praveći grimase uz svakakve nepristojne pokrete prema hridinama i sakupljačima motara; i kad su mornari počeli da pevaju »Do viđenja sad i adje španske dame«, reči su odjekivale u Orlandovom tužnom srcu, i ona oseti da, koliko god iskrcavanje znači udobnost, znači još i luksuz, znači ugled i položaj (jer će ona bez sumnje odabrati nekog otmenog princa i vladauće, kao njegova supruga, polovinom Jorkšira), pa ipak, ako to znači konvencionalnost, znači ropstvo, znači zavaravanje, znači poricanje njene ljubavi, okivanje njenih udova, skupljanje usana, sputavanje njenog jezika, onda će ona okrenuti brod i još jednom isploviti ciganima ususret.

U sred užurbanosti ovih misli, međutim, izdiže se sada kao kupola od glatkog, belog mramora, nešto što je, stvarnost ili mašta, bilo tako impresivno za njenu grozničavu imaginaciju da je stala kao da je videla roj treperavih vilinih konjica kako sa očiglednim zadovoljstvom sleću na stakleno zvono koje štiti neko nežno rastinje. Taj je oblik, igrom mašte, prizvao ono najranije, najupornije sećanje — čovek sa velikim čelom u Tvičetinoj dnevnoj sobi, čovek koji sedi i piše,

ili pre gleda, ali svakako ne u nju, jer nikako nije izgledalo da on vidi nju kako se lepo drži u svom svom finom ruhu, pošto je morala biti ljupko momče, to nije poricala — i kadgod je mislila o njemu, misao je širila oko toga, kao visoki mesec na nemirnoj vodi, veo srebrnog spokoja. Sad joj ruka ode do grudi (drugu je još uvek pridržavao kapetan) gde su bile bezbedno skrivene stranice njene pesme. Možda je tu čuvala talisman. Splasnule su one rasonode njenog pola, sada je mislila samo na slavu poezije i veliki stihovi Marloa, Šekspira, Bena Džonsona i Milтона počeli su da grme i odjekuju kao da zlatni bat udara o zlatno zvono u tornju katedrale koja je bila njen duh. Istina da slika mramorne kupole koju su njene oči prvo otkrile, a koja je bila tako slabo vidljiva da je nagovestila pesnikovo čelo i tako započela roj nepovezanih ideja, nije bila uobraženje, već realnost; i kako je brod napredovao niz Temzu pred olujom koja je nailazila, slika je sa svim asocijacijama ustupila mesto istini i otkrila da nije ni manje ni više do kupola ogromne katedrale koja se uzdiže nad rezbarijom belih tornjeva.

»Sen Pol«, reče kapetan Bartolus, koji je stajao uz nju, »londonski Tauer«, nastavio je. »Bolnica Grinič, podigao ju je u spomen kraljice Meri njen muž, pokojno veličanstvo Viljem Treći. Vestminsterska opatija. Zgrada Parlamenta.« Dok je govorio, svaka od tih čuvenih građevina izdizala se na vidiku. Bilo je lepo septembarsko jutro. Hiljade barčica saobraćalo je od obale do obale. Retko se pružao veseliji i interesantniji prizor pogledu putnika povratnika. Orlando se nagla preko pramca, zaokupljena čudom. Oči su joj predugo bile svikle na divljake i na prirodu, pa su bile zanete ovim gradskim sjajem. To je, dakle, bila kupola Sen Pola koju je gospodin Ren sagradio dok je ona bila odsutna. Blizu toga, snop zlatnih struna pršte iz stuba — kapetan Bartolus je bio pri ruci da je obavesti da je to Monument; kugu i požar su pretrpeli u vreme njenog odsustvovanja, reče. Ma koliko ih zadržavala, oči joj se napuniše suzama i kad se setila da to pristoji ženi, pusti ih da teku. Ovde je, mislila je, bio veliki karneval. Ovde, gde talasi živahno zapljuskuju obalu, stajao je Kraljevski paviljon. Ovde je prvi put srela Sašu. Ovde negde (pogleda dole u iskričavu vodu) obično se videla smrznuta žena u čamčiću sa svojim jabukama u krilu. Sav sjaj i iskvarenost su nestali. Nestala je, takođe, tamna noć, čudovišni pljusak, žestoki talasi bujice. Ovde, gde su se vrtele u krug žute sante noseći gomilu jadnika, obamrlih od straha, plovila je povorka labudova, gordo, lelujavo, divno. Sam London se potpuno promenio otkad ga nije videla. Sećala se, tada je to bila zbrka crnih, čupavih kućica. Glave pobunjenika cerile su se na kočevima Templ Bara. Sa popločanih trotoara isparavali su đubre i smrad. Sada, kada je brod plovio pored Vopinga, spazila je široke i uredne prolaze. Dostojanstvene kočije koje su vozili parovi uhranjenih konja stajale su pred vratima kuća čiji su lučni prozori, karirana stakla, uglancani zvekiri svedočili o bogatstvu i o skromnom položaju svojih stanovnika. Dame u cvetnoj svili (stavila je kapetanov dalekozor na oko) šetale su uzdignutim pločnicima. Građani u kitnjastim kaputima šmrkali su burmut pod uličnim lampama. Spazila je raznolike slikane firme koje su se ljujljale na povetarcu i mogla hitro da zapazi kako su na njima bili naslikani duvan, sukno, svila, zlato, srebrnina, rukavice, parfemi i hiljade drugih proizvoda koji su se unutra prodavali. I mogla je samo da baci pogled, dok je brod plovio u svoje пристаниšte kraj Londonskog mosta, u izlog kafeterije gde je, na balkonima, jer je vreme bilo lepo, opuštено sedeo veliki broj uvaženih građana, porcelanski tanjiri pred njima, sa strane glinene lule, dok je

jedan od njih čitao iz novina i često su ga prekidali smeh i komentari drugih. Jesu li to krčme, jesu li to umni ljudi, jesu li to pesnici? pitala je kapetana Bartolusa, koji ju je uslužno obavestio da baš sada — ako malo okrene glavu nalevo i pogleda u pravcu njegovog kažiprsta — tako — prolaze kraj Kokosa, gde se — da, eno ga, može videti g. Edison kako pije kafu; druga dva gospodina — »tamo, gospođo, malo udesno pod lampom, jedan od nji' grbav, drugi više kao vi ili ja« — su g. Drajden i g. Poup.¹ »Psi nesrećni«, rekao je kapetan, čime je mislio da su papisti, »ali daroviti, uprkos tome«, dodao je, požurivši na krmu da nadgleda pripreme za iskrcavanje.

»Edison, Drajden, Poup«, ponavljala je Orlando kao da su reči bile spevane. Za trenutak je videla visoke vrhove iznad Bruse, u sledećem je kročila na rodnu obalu.

Ali je sada Orlando imala da nauči koliko je najburnije drhtanje od uzbuđenja od slabe pomoći pred gvozdenim licem zakona; da je on tvrdi od Londonskog mosta i oštiji od topovske cevi. Tek što se vratila u svoj dom u Blekfrajarsu, kad je niz glasnika i drugih važnih emisara iz ulice Bou uveriše da je ona stranka u tri velike parnice koje su protiv nje podignute u odsustvu, kao i bezbroj manjih sporova, od kojih su neki proizašli iz ovih, a drugi zavise od njih. Glavne optužbe protiv nje bile su 1) da je ona mrtva i da prema tome ne može bilo šta da poseduje; 2) da je žena, što izlazi skoro na isto; 3) da je ona engleski vojvoda koji se oženio Rozinom Pepitom, igračicom, i da je od nje imao tri sina koji sada tvrde da je njihov otac pokojni i zahtevaju da naslede ceo posed. Naravno da treba mnogo vremena i novca dok se tako teške optužbe opozovu. Sva njena imanja stavljena su pred lice Vrhovnog suda, a njene titule proglašene su privremeno nevažećim, dok su molbe i tužbe bile pod parnicom. Tako je krajnje neizvesno bilo da li je ona živa il' mrtva, muškarac il' žena, vojvoda ili niko i ništa, da je otputovala u svoje seosko sedište gde je, do pravne presude imala dozvolu zakona da boravi inkognito ili inkognita, kao što bi moglo da se ispostavi u ovom slučaju.

Bilo je lepo decembarsko veče kad ona stiže, padao je sneg i ljubičaste senke su se iskosile baš kao što ih je gledala sa vrha brda u Brusi. Veliko zdanje počivalo je više nalik na grad nego na kuću, smeđe i plavo, ružičasto i purpurno u snegu i svi njegovi odžaci užurbano su dimili kao nadahnuti sopstvenim životom. Nije mogla da zadrži suze kada ga je videla onako spokojnog i masivnog, opruženog na čistini. Kada je žuta kočija ušla u park i zakotrljala se voznim putem između drveća, crveni jeleni podigoše glave kao u iščekivanju i umesto da pokažu stidljivost prirodenu njihovoj vrsti, primećeno je, sledili su kočiju i stajali oko dvorišta kada se dovezla. Neki su zabacivali rogove, drugi su kopali zemlju kada je spušten stepenik i Orlando izišla. Jedan je, kažu, stvarno kleknuo u sneg pred njom. Nije se ni mašila zvekira, oba krila velike kapije širom se otvoriše, a tamo su, držeći svetiljke i baklje iznad glava, bili g-đa Grimdsiđ, g. Diper i cela svita slugu da je pozdrave. Ali uredna povorka bila je prvo narušena žestinom vipeta

¹ Mora da se kapetan zbunio, što bi pokazala beleška u bilo kom književnom zborniku, ali greška je bila dobronamema, pa je tako ostavljamo.

Knuta, koji se tako strasno bacio na svoju gospodaricu da ju je skoro oborio na zemlju, a zatim uzbuđenošću g-đe Grimsdič koja je, kao da će se pokloniti, preplavljena emocijama, mogla samo kao bez daha da izgovori Gospodaru! Gospodarice! Gospodarice! Gospodaru! dok je Orlando nije utešila srdačnim poljupcem u oba obraza. Zatim je g. Diper stao da čita iz svitka, ali psi su lajali, lovci duvali u rog i jeleni su u zabuni ušli u dvorište, zaludu, nije mnogo odmakao i družba, pošto se nagurala oko svoje gospodarice, razišla se svedočeći na sve moguće načine radost zbog njenog povratka.

Niko nije ni za trenutak pokazao sumnju da Orlando nije Orlando koga su oni znali. Da je bilo ikakve sumnje u ljudsku pamet, jeleni i psi bi bili dovoljni da je rasprše, jer nemi stvorovi, kao što je dobro poznato, mnogo su bolje sudije identiteta i karaktera od nas. Štaviše, reče g-đa Grimsdič g. Diperu te noći preko porcelanske šolje sa čajem, ako je njen gospodar sada jedna ledi, ona nikada ljupkiju nije videla i ni za dlaku nije jedno bolje od drugog; jedno je bilo lepo kao i drugo; bili su nalik kao dve breskve na istoj grani; što je, reče g-đa Grimsdič, postajući poverljiva, uvek sumnjala (tu zaklima glavom vrlo tajanstveno), to za nju nije iznenađenje (ovde zaklima glavom vrlo znalački) i, što se nje tiče, veliko je olakšanje; zbog peškira koji su tražili krpjenje i zavesa u kapelanovoj trpezariji koje su izgrizli moljci oko resa, došlo je vreme da dobiju gospodaricu.

»I gospodarčići i gospodaričice da dođu za njom«, dodade g. Diper, kao privilegovan svojom svetom službom da iskaže mišljenje o tako delikatnim stvarima.

Tako, dok su stare sluge ćeretale u trpezariji za poslugu, Orlando uze srebrnu sveću i još jednom pođe da luta kroz dvorane, galerije, dvorišta, spavaće sobe; vide kako se pred njom opet u daljini pomaljaju lice lorda Čuvara, lice lorda Komornika, među njenim precima; čas sede u državničku stolicu, čak se nasloni na kanabe za uživanje; posmatrala je tapiseriju, kako se njiše, pogleda lovce na konju i leteću Dafne, opru ruke kao što je volela kao dete, u žutoj bari svetlosti koju je pravila mesečina kroz leoparda sa grba na prozoru; kliznu niz uglačane daske galerije, koje su sa druge strane bile grube grede; dirnu tu svilu, taj saten; zamisli kako plivaju delfini iz duboreza; iščešlja kosu srebrnom četkom kralja Džejmsa; zaroni lice u potpuri napravljen onako kako ih je učio Osvajač pre mnogo stotina godina i od istih ruža; pogleda u vrt i zamisli usnuli šafran, zaspale dalije, vide kako bele krhke nimfe svetlucaju u snegu i veliku tisovu ogradu, debelu kao kuća, crno iza nje; vide oranžerije i divovske mušmule; — sve to ona vide, svaki prizor i zvuk, kako smo ga mi grubo zapisali, ispuni joj srce takvom strašću i melemom radosti da konačno, iscrpljena, uđe u kapelu i potonu u staru crvenu naslonjaču u kojoj su nekada njeni preci slušali službu. Tu upali indijsku cigaru (navika koju je donela sa Istoka) i otvori molitvenik.

To je bila mala knjiga uvijena u somot, prošivena zlatom, koju je držala Meri, škotska kraljica na gubilištu i verno oko je moglo otkriti smeđu mrlju za koju je rečeno da je nastala od kapi kraljevske krvi. Ali kakve je to pobožne misli uzdiglo u Orlando, kakve je uspavalo zle strasti, ko sme da kaže videći da je od svih zajednica najtajanstvenija ova sa božanstvom? Romanopisac, pesnik, istoričar, svi su oklevali sa rukom na tim vratima; pa ni sam vernik nas ne prosvetljuje, jer da li je on spremniji da umre nego drugi ljudi ili brži da podeli ono što ima? Ne

drži li on isto toliko sluškinja i zaprežnih konja kao i drugi? i čak uz sve ima veru koja, kaže, od dobara čini taštinu a od smrti želju. U kraljičinom molitveniku, zajedno sa mrljom od krvi, bio je i uvojak kose i mrvica kolača; Orlando sad pridoda tim uspomenama komadić duvana i tako, čitajući i pušeći, podstaknuta je svom tom ljudskom zbrkom — kosa, mrve, mrlja krvi, duvan — na kontemplativno stanje koje joj je davalo smeran izgled prigodan u ovim okolnostima, iako nije saobraćala, kažu, sa uobičajenim Bogom. Međutim, ništa ne može biti arogantnije, iako je to sasvim uobičajeno, nego tvrdnja da postoji samo jedan bog i da je religija samo jedna, besednikova. Izgledalo je da Orlando ima sopstvenu veru. Svim religioznim žarom na svetu, ona je sad razmišljala o svojim gresima i o nesavršenostima koje su se uvukle u njeno duhovno stanje. Slovo Z, razmišljala je, je zmija u pesničkom rajskom vrtu. Po njoj je još uvek bilo isuviše tih grešnih gmizavaca u prvim strofama »Hrasta«. Ali 'Z' nije ništa, po njenom mišljenju, u poređenju sa svršecima 'ci'. Glagolski prilog sadašnji je sam đavo, mislila je (sada kada smo u položaju da verujemo u đavole). Prva je dužnost pesnika da izbegne takva iskušenja, zaključila je, jer kako je uvo predsoblje duše, poezija može da iskvari i da razori sigurnije od požude ili baruta. Pesnikova služba je zato, nastavi, najviša od svih. Njegove reči stižu tamo gde drugi ne dospevaju. Šašava Šekspirova pesmica uradila je za jadne i besprizorne više nego sve molitve i filantropi sveta. Zato nikad nije previše ni vremena ni posvećenosti da bi sprovodnik naše poruke bio manje izvitoperen. Moramo reći oblikovati dok ne postanu najtanja opna naših misli. Misli su božanske, itd. Tako se ona očigledno vratila u zatočenje sopstvene religije koju je vreme samo ojačalo u njenom odsustvu i ubrzano je sticala netrpeljivost uverenja.

»Odrastam«, pomislila je, uzimajući na kraju svoju svećicu. »Gubim neke iluzije«, reče, zatvarajući knjigu kraljice Meri, »da bih možda stekla neke druge«, i ona siđe među grobove gde su ležale kosti njenih predaka.

Ali čak su i kosti njenih predaka, ser Majlsa, ser Džervejza i ostalih, izgubile nešto od svoje svetosti od kad je Rustem el Sadi odmahnuo rukom one noći u azijskim planinama. Nekako ju je punila skrušenošću činjenica da su pre samo tri ili četiri stotine godina ovi kosturi bili ljudi sa celim svojim načinom sticanja kao bilo koji moderni skorojević i da su oni sticali kuće i položaje, podvezice i lente, kao svaki drugi skorojević, dok su pesnici, možda, i ljudi velikog uma i porekla više voleli tišinu sela i zbog tog izbora platili kaznu krajnjeg siromaštva i sada dele letke po ulici na Strandu ili napasaju ovce. Mislila je na egipatske piramide, dok je stajala u grobnici i na kosti koje leže ispod njih; i ogromna prazna brda koja leže iznad Mramornog mora izgledala su, na trenutak, lepše prebivalište od ove mnogosobne zgrade u kojoj je svaki krevet imao svoj prekrivač i svaka srebrna činija srebrni poklopac.

»Odrastam«, mislila je, uzimajući lampu. »Gubim iluzije, možda da bih stekla nove«, i ona krenu niz dugu galeriju u svoju spavaću sobu. To je bio neprijatan i naporan proces. Ali je zanimljiv, strašno, mislila je ispruživši noge ka cepanici u vatri (jer nije bilo nikakvog mornara) i osmotri, kao da je to avenija velikih zgrada, napredak svog bića kroz sopstvenu prošlost.

Kako je volela zvuk kad je bila dečak i mislila da je slava neobuzdanih slogova sa usana najlepša poezija. Zatim — to je ostalo posle Saše i možda njenog razbijanja iluzija — u tu veliku mahnitost puštena je da padne neka crna kap koja je njenu rapsodiju pretvorila u tupost. Polako

se u njoj otvorilo nešto zagonetno sa mnogo odaja, čovek treba da uzme baklju da bi ih ispitao, u prozi ne u stihu; i seti se kako strasno je izučavala tog noričkog doktora Brauna čija joj je knjiga sada došla pod ruku. Ovde je u samoći posle Grinove posete stvorila, ili je pokušala da stvori, jer nebo zna da su godine potrebne da bi došlo do tog odrastanja, duh sposoban da se odupre. »Pisaću«, rekla je tada »ono u čemu uživam«; i zato je pocepala dvadeset šest tomova. Ipak, pored svih svojih putovanja i avantura i dubokih razmišljanja i skretanja na razne strane, ona se tek izgrađivala. Šta bi budućnost mogla doneti samo nebo zna. Promena je bila neprekidna i možda nikad neće stati. Visoki vrhovi bedema misli, navike koje su izgledale istrajne kao kamen, na dodir drugog duha pale su kao senke i ostavile golo nebo i sveže zvezde da na njemu svetlucaju. Tu ode do prozora i uprkos hladnoći nije mogla da se uzdrži da ga ne raskrili. Nagla se u vlažni noćni vazduh. Čula je lisicu kako škrguće u šumi i lepet fazanovog repa kroz granje. Čula je kako sneg kliznu i pljesnu s krova na zemlju. »Života mi moga«, uzviknu, »ovo je hiljadu puta bolje od Turske. Rustem«, viknu, kao da se svađa sa ciganinom (i u ovoj novoj moći da dođe do argumenta i da ga iznese pred nekoga ko nije tu da joj protivreči, opet se pokaza razvoj njene duše) »grešiš. Ovo je bolje od Turske. Kosa, mrve, duvan — od kakvih trica i kučina smo sastavljeni«, reče (misleći na molitvenik kraljice Meri). »Kakva je fantazmagorija um i kakvo stecište raznolikosti! Za trenutak osuđujemo svoje rođenje i svoj položaj i pretendujemo na isposničku ekstazu; sledećeg trena smo preplavljeni mirisom neke stare baštenske staze i jecamo za drozdovom pesmom.« I tako kao i obično zbunjena mnoštvom stvari koje traže objašnjenje i utiskuju svoju poruku ne ostavljajući nikakav mig o svom značenju, ona baci svoju indijsku cigaru kroz prozor i ode u krevet.

Sledećeg jutra, ganjajući ove misli, izvadi papir i pero i poče iznova »Hrast«, jer imati mastila i papira u izobilju kad si morala da radiš bobicama na marginama, neshvatljivo je uživanje. Čas je istiskivala frazu iz dubine očaja, čas ju je zapisivala na vrhuncu ekstaze, kad jedna senka zamrači stranicu. Ona žurno sakri rukopis.

Kako je njen prozor gledao u samo središte dvorišta i kako je izdala naređenje da neće nikoga da vidi, kako nikoga nije znala i sama bila zvanično nepoznata, prvo se iznenadi zbog senke, onda se ogorči na nju, potom (kad podiže pogled i vide šta ju je izazvalo) preplavi je radost. Jer to je bila prisna senka, groteskna senka, ni manje ni više nego senka nadvojvotkinje Herijete Grizelde od Finster-Arhorna i Skend-op-Buma iz rumunske oblasti. Skakutala je u svom starom crnom jahaćem odelu i kaputu, kao i ranije. Ni za dlaku se nije promenila. To je dakle bila žena koja ju je proterala iz Engleske! Ono je bilo leglo besramne ptičurine — ovo fatalna koka lično! Na pomisao da je pobjegla čak do Turske da izbegne njena zavodjenja (sad je bila krajnje nezanimljiva), Orlando se glasno nasmejala. Bilo je nečeg neiskazivo komičnog u tom prizoru. Bila je najviše nalik, to je Orlando i ranije mislila, čudovišnom zecu. Imala je, kao ta životinja, ukočen pogled, obešene obraze, visoku frizuru. Sad stade, kao što zec uspravno sedi u kukuruzu kad misli da je neprimećen; i zurila je u Orlanda, koja je sa prozora isto tako zurila u nju. Pošto su zurile tako izvesno vreme, nije bilo druge nego da je pozove unutra i uskoro su dve dame izmenjivale komplimente dok je nadvojvotkinja stresala sneg sa kaputa.

»Proklete žene«, reče Orlando sebi, idući do kredenca da donese čašu vina, »ne ostavljaju

čovaka ni za trenutak na miru. Nema njuškavijeg, ljubopitljivijeg i nametljivijeg društva. Napustila sam Englesku da bih izbegla taj Mejpoul, i sada« — tu se okrete sa poslužavnikom da posluži nadvojvotkinju, kad gle — na njenom mestu stajao je gospodin u crnom. Gomila odeće ležala je na ogradi kamina. Bila je sama sa muškarcem.

Pošto je tako naglo postala svesna svog pola, na šta je bila potpuno zaboravila i njegovog koji je od nje sad toliko daleko da ju je podjednako uznemiravao, Orlanda obuze nesvestica.

»A!« uzviknu, stavljajući ruku sa strane, »kako me uplašiste!«

»Nežni stvore«, uzviknu nadvojvotkinja pavši na jedno koleno i istovremeno pritisnuvši piće na Orlandove usne, »prosti mi prevaru koju sam izveo sa tobom!«

Orlando srknu vino i nadvojvoda kleknu i poljubi joj ruku.

Ukratko, veoma čilo igrali su deset minuta uloge muškarca i žene a onda kliznuše u prirodan razgovor. Nadvojvotkinja (ali ona ubuduće mora biti nadvojvoda) ispriča svoju priču — da je on muškarac i da je to oduvek bio; da je video Orlandov portret i beznadežno se zaljubio u njega; i radi svoga cilja obukao se kao žena i nastanio kod pekare; da je bio očajan kada je ovaj pobegao u Tursku; da je čuo o njenoj promeni i požurio da ponudi svoje usluge (tu je bio nepodnošljivo obziran i pažljiv). Jer za njega je, reče nadvojvoda Heri, ona uvek bila i biće Purpur, Perla, Perfekcija svoga pola. Ta tri P bila bi mnogo ubedljivija da nisu bila uvezana u najčudnije obzire i kikotanja. »Ako je ovo ljubav«, reče Orlando sebi, gledajući nadvojvodu s druge strane poslužavnika i sad sa tačke gledišta žene, »ima nešto jako smešno u tome«.

Pavši na kolena, nadvojvoda dade najstrastveniju udvaračku izjavu. Reče joj da ima nešto kao dvadeset miliona dukata u čvrstom kovčegu u svom dvorcu. Ima više jutara od bilo kog engleskog plemića. Lov je odličan: može joj obećati mešani ulov alpske koke i tetreba sa kakvim nijedna engleska ni škotska pustara ne može da se meri, istina, fazani su patili od dosade u njegovom odsustvu, a srne su prerano kotile lanad, ali to se može srediti i to uz njenu pomoć kad u Rumuniji budu zajedno živeli.

Dok je govorio, ogromne suze stvoriše se u njegovim dosta buljavim očima i jurnuše niz pepeljastu površinu njegovih dugačkih i obešenih obraza.

Ovaj muškarac je uzvikivao tako često i bezrazložno kao žena, Orlando je to znala iz sopstvenog muškog iskustva; ipak, bila je svesna da bi žene trebalo da budu šokirane kad bi muškarci pokazali emocije u njihovom prisustvu, pa se tako i šokirala.

Nadvojvoda se izvinjavao. Dovoljno je upravljao sobom da kaže kako će je sada ostaviti, ali i to da će sutradan doći po odgovor.

To je bilo u utorak. Došao je u sredu; došao je u četvrtak; došao je u petak i došao je u subotu. Stvarno svaka je poseta počinjala, nastavljala se ili zaključivala izjavom ljubavi, ali između je bilo dosta prostora za ćutanje. Sedeli su na suprotnim stranama kamina i ponekad bi nadvojvoda oborio žarač, a Orlando ga ponovo digla. I onda bi se nadvojvoda prisetio kako je ubio jelena u Švedskoj, a Orlando bi pitala da li je to bio veliki jelen, a nadvojvoda bi rekao da nije bio tako veliki kao irvas koga je ustrelio u Norveškoj; a Orlando bi pitala da li je nekada ubio tigra i nadvojvoda bi odgovorio da je ustrelio albatrosa, a Orlando bi rekla (napola skrivajući zevanje), da li je albatros veliki kao slon, a nadvojvoda bi rekao — nešto vrlo razborito, bez

sumnje, međutim to Orlando nije čula jer je gledala u svoj pisaći sto, kroz prozor, u vrata. Na šta bi nadvojvoda rekao »Obožavam vas«, baš u trenutku kad je Orlando rekla »Gle, počinje kiša«, na šta su oboje bili veoma zbunjeni i pocrveneli kao bulke, i nijedno nije moglo da smisli šta zatim da kaže. Zaista, Orlando su presušile ideje o čemu da priča i da se nije dosetila igre pljuc-muvo-pljuc, u kojoj se velike sume novca mogu izgubiti sa samo malo duha, morala bi da se uda za njega, činilo joj se; jer nije imala pojma kako drugačije da ga se oslobodi. Kroz ovu jednostavnu igru, bile su potrebne samo tri kocke šećera i dosta muva, prevaziđena je međutim zbunjenost u razgovoru i izbegla se neminovnost braka. Jer se sada nadvojvoda sa njom kladio u pet stotina funti da će muva sestiti na tu a ne na onu kocku. Tako su imali zanimaciju čitavo pre podne da gledaju muve (koje su bile prirodno lenje u ovo doba godine i često su i po ceo sat kružile po tavanici) dok na kraju ne bi neka lepa zunzara napravila izbor i meč bio dobijen. Mnogo hiljada funti prešlo je iz ruke u ruku u ovoj igri, koja nije, kleo se nadvojvoda kao rođeni kockar, ništa lošija od konjskih trka i zakleo se da bi mogao da je igra bez kraja i konca. Ali Orlando je uskoro počela da se dosađuje.

»Šta vredi što sam lepa mlada žena u cvetu života«, vajkala se, »ako treba svako jutro da provedem vrebajući zunzare sa nadvojvodom.«

Počelo je da joj se gadi od pogleda na šećer; od muva joj se vrtelo u glavi. Pretpostavljala je da svakako postoji izlaz iz nevolje, ali kako je još uvek bila nespretna u veštinama svoga pola, a više nije mogla da odalami muškarca po glavi ili da ga probode mačem, nije bila u stanju da smisli nikakav bolji metod. Uхватила je zunzaru, lagano iz nje istisnula život (muva je već bila napola mrtva, jer njena nežnost prema tupim stvorenjima ne bi to dozvolila) i pričvrstila je kapljicom gumarabike na kocku šećera. Dok je nadvojvoda zurio u plafon, spretno je ovu zamenila onom na koju se kladila i povikala »Pljuc-pljuc«! objavljujući da je pobedila. Računala je da će nadvojvoda, sa svojim poznavanjem sporta i konjskih trka, otkriti prevaru i da će, pošto je varanje u pljuc-pljucu najgnusniji zločin i ljudi su zauvek proterivani iz ljudskog društva u trope među majmune zbog toga, računala je da će ovo biti dovoljno za njegovo odbijanje da išta dalje ima sa njom. Ali je loše procenila prostodušnost prijaznog plemića. On nije bio dobar prosuditelj muva. Mrtva muva mu je izgledala isto kao i živa. Izvela je na njemu trik dvadeset puta i on joj je platio više od 17.250 funti (što je oko 40.885 funti 6 šilinga 8 penija u današnjim parama) sve dok Orlando nije počela da vara tako presno da više ni on nije mogao da previdi ujdurmu. Kada je konačno shvatio istinu, nastala je bolna scena. Nadvojvoda se uspravio u svojoj visini. Buknuo je kao bulka. Suza za suzom mu se slivala niz lice. To što je na njemu zaradila bogatstvo nije bilo ništa — moliću lepo; to što ga je varala — povredilo ga je što je na to bila kadra; nego sve je prevršilo meru što je varala u pljuc-pljucu. Nemoguće je voleti ženu koja vara u igri. Tu je bio načet. Na sreću, reče, malo se oporavivši, nije bilo svedoka. Ona je, najzad, samo žena, reče. Ukratko, viteško srce u njemu spremalo se da joj oprost i naklonio se da zamoli za oproštaj zbog žestine svog jezika, kad ona skрати stvar time što mu, kad je on povio svoju ponositu glavu, zavrat ubaci jednu žabicu.

Da bismo bili pravedni prema njoj, moramo reći da bi ona beskrajno više volela rapir. Žaba je lepljiva i vlažna da je uz telo skrivaš celo jutro. Ali ako su rapiri zabranjeni, moraš da se

poslužiš žabom. Štaviše katkad žabe i smeh učine ono što hladni čelik ne može. Smejala se. Nadvojvoda porumene. Smejala se. Nadvojvoda opsova. Smejala se. Nadvojvoda onda zalupi vratima.

»Slava Bogu!« povikala je Orlando još uvek smejući se. Čula je zvuk točkova kočije i besnu trku niz dvorište. Čula ih je kako tandrču drumom. Zvuk je bio sve slabiji. Onda je sasvim iščezao.

»Sama sam«, reče naglas Orlando jer nije bilo nikoga da je čuje. Ali ta samoća je očiglednija, zaklele bi se mnoge žene, neposredno pošto je neko s vama vodio ljubav. Kako je zamro zvuk točkova nadvojvodine kočije, Orlando je osetila kako od nje sve dalje odlaze nadvojvoda (to nije marila), sreća (to nije marila), bezbednost i bračno stanje (to nije marila), ali čula je kako život odlazi od nje i ljubavnik. »Život i ljubavnik«, mrljala je; i otišavši do pisaćeg stola, umoči pero u mastilo i napisa:

»Život i ljubavnik« — stih koji nije imao veze ni po ritmu ni po smislu sa onim što je prethodno napisala — nešto o pravilnom kvašenju ovaca da se izbegne šuga. Kad je to pročitala, pocrvenela je i ponovila, »Život i ljubavnik«. Onda je odložila pero i otišla u spavaću sobu, stala pred ogledalo i stavila bisere oko vrata. A potom, pošto biseri nisu išli uz jutarnji ogrtač od vezenog platna, presvuče se u golubije sivi tafteni; onda u jedan kao breskva u cvetu; onda u brokat boje vina. Možda je trebalo malo pudera i da joj je kosa očešljana — tako — oko čela, možda bi joj pristajalo. Onda navuče na noge papuče na potpetice i na prst stavi smaragdni prsten. »Evo«, reče kada je sve bilo gotovo i upali srebrne svećice sa obe strane ogledala. Koja se žena ne bi ozarila da vidi što je Orlando tada videla da gori u snegu — jer sve oko ogledala bile su snežne čistine, a ona je bila kao vatra, plamteći žbun, a plamenovi voštanica oko nje bili su srebrno lišće; ili opet, ogledalo je bilo zelena voda, a ona morska vila, optočena biserima, sirena u pećini, koja je tako pevala da su se veslači naginjali i ispadali iz čamaca u pokušaju da je dole zagrlje; bila je tako tamna, tako svetla, tako tvrda, tako meka, tako strašno zavodljiva da je ogromna šteta što tamo nije bilo nikoga ko bi to preveo na čist engleski i rekao jasno i glasno »Dođavola, gospođo, vi ste otelovljena ljupkost«, što je bilo istina. Čak je i Orlando (koja nije bila tašta na svoj lik) znala to, jer se nehotično osmehnula, onako kako se osmehuju žene kada se njihova sopstvena lepota koja izgleda kao da nije njihova oblikuje kao kap koja pada ili fontana koja raste i iznenada se suoče sa njom u ogledalu — takvim se osmehom osmehnula, a onda je oslušnula na trenutak i čula samo šum lišća i cvrkut vrabaca i onda uzdahnula, »Život, ljubavnik«, i tad se okrete izuzetnom brzinom, otrže bisere sa vrata, zbacila saten sa ramena i uspravivši se u tesnim crnim svilenim pumpericama običnog plemića, zazvoni. Kada je sluga došao, naredi mu da se smesta pripremi kočija sa šestopregom. Zvali su je hitni poslovi u Londonu. Odvezla se jedan sat posle nadvojvodinog odlaska.

I dok se ona vozi, možemo da iskoristimo priliku, jer je to običan engleski pejzaž koji ne traži opis, da za trenutak obratimo čitaocu pažnju, više nego što smo u momentima mogli, na nekoliko primedbi koje su se tu i tamo provukle tokom pripovedanja. Na primer, moglo se videti da je Orlando sakrivala svoj rukopis kada je neku ulazio. Zatim, da je dugo i napeto gledala u ogledalo; a sada, dok se vozi u London, može da se primeti kako je uzmakla i prigušeno kriknula

kad su konji zagalopirali brže nego što je ona želela. Njena skromnost u odnosu na njeno pisanje, njena taština prema svom liku, njen strah za sopstvenu sigurnost, sve to, izgleda, sugerije da ono što je nedavno rečeno, kako nije bilo promene od Orlando muškarca do Orlando žene, nije više sasvim tačno. Postajala je malo skromnija, kao što su žene u odnosu na svoj um i malo taštija kao što je žena, na svoj lik. Osetljivost na neke stvari se potvrdila, na druge se smanjila. Promena odeće, rekli bi neki filozofi, ima s tim mnogo veze. Naizgled zaludne sitnice na odeći, kažu, imaju važniju svrhu nego da nas utople. One menjaju naš pogled na svet i pogled sveta na nas. Na primer, kad je kapetan Bartolus video Orlandovu suknju, smesta joj je razapeo nastrešnicu, nagovarao ju je da uzme još jedan komad govedine i pozvao na obalu u zapovedničkom čamcu. Do ovih komplimenata svakako ne bi došlo da joj je suknja, umesto da lebdi, bila skrojena tesno uz nogu kao pumperice. A kad nam čine komplimente, dolikuje da nekako uzvratimo. Orlando se poklonila; pokoravala se; laskala je dobrim muškarčevim raspoloženjima, što ne bi činila da su njegove tesne pumperice bile ženske suknje i njegov kaput sa širitima satenski ženski steznik. Tako se mnogo čim može podržati stanovište da odelo nosi nas a ne mi njega; možemo ga navesti da da oblik ruci ili prsima, ali ono oblikuju naša srca, naše mozgove, naš jezik prema svom ukusu. Tako, pošto je sad već neko vreme nosila suknje, vidna je bila izvesna promena na Orlando, što će se naći čak i na njenom licu ako čitalac pogleda stranu @. Ako uporedimo sliku Orlando kao muškarca sa Orlandom ženom, videćemo da postoje izvesne promene iako su oboje nesumnjivo jedna ista osoba. Muškarac ima ruke slobodne da se maši mača, žena svoje mora upotrebiti ne bi li pridržala saten da joj ne sklizne sa ramena. Muškarac gleda svet ravno u lice, kao da je ovaj sačinjen da se on njime služi i srezan kako se njemu sviđa. Žena na njega baca pogled sa strane, pun tananosti, čak sumnjičavosti. Da su oboje nosili istu odeću, možda bi njihovi pogledi bili isti.

To je stav nekih filozofa i mudraca ali, u celini, mi nagingjemo drugom. Razlika među polovima je, srećom, veoma duboka. Odeća je samo simbol nečega duboko skrivenog ispod nje. Upravo je promena u njoj diktirala Orlando izbor ženske odeće i ženskog pola. I ona je verovatno time samo izrazila, mnogo otvorenije nego obično — otvorenost je zaista bila duša njene prirode — nešto što se većini ljudi događa a da se kod njih to ne izrazi tako otvoreno. Jer ovde opet dolazimo do dileme. Iako različiti, polovi se mešaju. U svakom ljudskom biću odigrava se kolebanje od jednog pola ka drugom, i često samo odeća odražava nalikovanje muškom ili ženskom, dok je pol sasvim suprotan od onog koji je gore. Svako je iskusio komplikacije i zbrku koja iz toga proizlazi; ali ostavljamo ovde centralno pitanje i beležimo samo čudno dejstvo koje je ono imalo u posebnom slučaju samog Orlando.

Jer to je ta mešavina muškarca i žene u njoj, čas jedno gore čas drugo, što ju je rukovodila u neočekivanim obrtima. Radoznanost njenog pola bi se pitala, na primer, kada je Orlando bila žena, kako to njoj ne treba više od deset minuta za oblačenje. I zar joj odeća nije izabrana nasumice i ponekad dosta otrcana? A onda bi isto tako rekli da ona nema ništa formalno u ponašanju ili ljubavi prema moći kao muškarac. Ona je preterano nežnog srca. Ne može da podnese kad vidi da tuku magarca ili dave mačića. Opet, primetili su da ona ne voli kućne stvari, ustaje u zoru, a leti je u polju pre uranka. Zna o usevima više od bilo kog ratara. Može da pije

barabar s najboljima i voli kocku. Dobro jaše i vozi šest konja u galopu preko Londonskog mosta. A opet, iako smela i aktivna kao muškarac, primetili su da je prizor drugog čoveka u opasnosti dovodi do najženskijeg drhtanja. Briznula bi u plač na najmanje izazivanje. Nije poznavala geografiju, matematika joj je bila nepodnošljiva i imala je neke mušice koje češće poseduju žene nego muškarci, na primer: putovati na jug, za nju znači putovati nadole. Da li je onda Orlando bila više muškarac ili žena teško je reći i o tome ne možemo doneti konačnu odluku. Jer njena kočija sada skakuće po kamenim pločama. Stigla je pred svoju kuću u Gradu. Stepenice se spuštaju; gvozdena vrata su otvorena. Ona ulazi u svoju očinsku kuću u Blekfrajarsu, koja je, iako je moda brzo napustila taj kraj grada, bila još uvek prijatna, prostrana zgrada, sa baštama koje su išle sve do reke i sa prijatnim orahovim drvoredom na ulazu.

Ona se tu useli i poče istog trena da se osvrće oko sebe za onim što je došla da traži — to jest, život i ljubavnika. O ovom prvom može biti neke sumnje; drugo je našla bez ikakve teškoće dva dana po dolasku. U grad je došla u utorak. U četvrtak se prošetala po Malu, kao što je onda bio običaj ljudi otmena porekla. Nije načinila ni dva kruga skraja na kraj ulice a već ju je opazilo mnoštvo prostog naroda koje se tu vrzmalo vrebajući one bogatije. Kad je prolazila mimo njih, istupi jedna žena sa detetom na grudima, škiljeći familijarno u Orlando lice i viknu, »Đavo me odneo, ako to nije gospa Orlando!«. Njeno se društvo stisnu oko Orlando koja se u trenutku nađe u centru gomile nakostrešenih građana i trgovkinja koji su svi od reda žudno buljili u junakinju slavne parnice. Interesovanje je bilo toliko da je slučaj razdražio duhove običnog naroda. Mogla je stvarno da se nađe pritisnuta gomilom u vrlo neprijatnom položaju — smetnula je s uma da dame ne šetaju same na javnim mestima — da smesa nije istupio jedan visoki gospodin i zaštitnički ponudio svoju ruku. Bio je to nadvojvoda. Iako je bila jako potresena, taj ju je prizor pomalo i zabavljao. Ne samo da je taj velikodušni plemić nije zaboravio, već kako bi joj pokazao da je njenu lakomislenost sa žapcem primio laka srca, nabavio je dragi kamen u obliku tog reptila koji joj je utrapio uz ponavljanje prosidbe dok ju je vodio do kola.

Što od gomile, što od vojvode, što od dragulja, dovezla se kući u najbednijem mogućem raspoloženju. Da li je uopšte moguće otići u šetnju a da te napola ne udave, ne daruju ti žabu od smaragda i da te ne isprosi nadvojvoda? Sutradan je to uzela vedrije, kada je za doručkom našla pola tuceta kartica nekih najvećih dama u zemlji — ledi Suffolk, ledi Česterfild, ledi Tevistok i drugih koje su je na najljubazniji način podsećale na stare veze između njihovih porodica i želele da imaju čast da je upoznaju. Sutradan, u subotu, mnoge od tih velikih dama čekale su lično nju. U utorak oko podne njihov je lakej doneo pozivnice za razne izlete, večere i skupove u skoroj budućnosti; tako da je Orlando bez odlaganja bila lansirana, pljusnuvši i podigavši nešto pene, u vode londonskog društva.

Istinit prikaz londonskog društva u to ili u bilo koje drugo vreme izvan je moći biografa ili istoričara. To se može poveriti samo onima koji za istinom imaju malo potrebe i nikakvo poštovanje — pesnicima i romansijerima — jer to je jedan od slučajeva gde istina ne postoji. Ništa ne postoji. Cela stvar je kužno isparenje — čudo. Da jasno kažemo našu misao — Orlando bi došla kući sa jednog od tih izleta u tri ili četiri ujutru sa obrazima kao božićna jelka i očima kao zvezde. Razvezala bi vrpcu, prošetala po sobi nekoliko puta, razvezala drugu vrpcu, stala i

opet prošetala po sobi. Često bi sunce zaplamtelo iznad dimnjaka Sautvorka pre nego što bi se nakanila da ode u krevet, i tako je ležala, prevrtala se i bacala tamo-amo, smejala i uzdisala sat, dva, dok ne bi konačno zaspala. I zbog čega sve to uzbuđenje? Društvo. I šta je društvo reklo ili uradilo da razumno damu baci u takvo uzbuđenje? Jednostavno rečeno, ništa. Toliko je naprezala pamćenje, ali sutradan Orlando ne bi mogla da se seti nijedne jedine značajne reči. Lord O. bio je galantan. Lord A. uglađen. Markiz od C. šarmantan. Gospodin M. zabavan. Ali kada je pokušala da se seti u čemu su se sastojali njihova galantnost, uglađenost, šarm ili duh, bila je prinuđena da pretpostavi kako joj sećanje ne valja, jer ništa nije mogla da navede. I tako je uvek bilo. Sve je iščilelo sledećeg dana, iako je uzbuđenje trenutka bilo snažno. Pa smo primorani na zaključak da je društvo jedan od onih napitaka koje vešte domaćice služe tople u vreme Božića, čiji ukus zavisi od pravilne mešavine i mućkanja tuceta različitih sastojaka. Izdvoj neki i on sam je bezukusan. Uzmi lorda O., lorda A., lorda C., ili g. M. i svaki ponaosob nije ništa. Pomešaj ih sve zajedno i oni će dati najopojnije ukuse, najzavodljivije mirise. Iako njihova opojnost, njihova zavodljivost potpuno izmiču našoj analizi. Tako je društvo istovremeno sve i ništa. Društvo je najmoćnija smesa na svetu i društvo ne postoji ni na koji način. Samo čudovišta kakva su pesnici i romansijeri mogu njime da se bave; takvom nešto-ništa sadržinom u ogromnoj meri su ispunjena i njihova dela; i njima ih sa najlepšim željama, sa zadovoljstvom prepuštamo.

Idući za primerom naših prethodnika, zato ćemo samo reći da je društvo u doba kraljice Ane bilo neuporedivo sjajnije. Pristup u društvo bio je cilj svake osobe otmenog roda. Draži su bile glavne. Očevi su poučavali sinove, majke kćeri. Ni za jedan pol obrazovanje nije bilo potpuno ako nije posedovalo nauku o lepom ponašanju, umetnost naklona i kniksa, rukovanje mačem i lepezom, negu zuba, vladanje nogama, savitljivost kolena, pravilnost pokreta na ulasku i izlasku iz sobe, uz hiljadu još onih itakodalje dodataka koji će označiti rang svakom članu toga društva. Pošto je Orlando dobila pohvalu kraljice Elizabete za način na koji je držala lavor sa ružinom vodicom kao dečak, mora se pretpostaviti da ona savršeno stručno dodaje i senf. Ipak je istina da je bila pomalo rasejana zbog čega je ponekad bila nespretna; bila je sklona da misli o poeziji onda kada je trebalo misliti na taft; hod joj je bio malo isuviše krupan za ženu, možda su i njene nagle kretnje povremeno ugrožavale šoljicu s čajem.

Bilo da je ta mala nesposobnost bila dovoljna kontra teža njenom veličanstvenom držanju ili je nasledila preveliku kap crnog humora koji je strujao venama njene rase, istina je da je ona u svetu bila tek nekoliko puta a već se čulo kako se sama pita, da li tamo ikoga da je čuje osim španijela Pipina: »Koji je đavo sa mnom?« To je bilo u utorak, 16. juna 1712. godine; tek se bila vratila sa velikog bala u Arlington Hausu; svitalo je i ona je svlačila čarape. »Ne marim ako i ne sretnem ljudsko biće dok sam živa«, viknu Orlando, briznuvši u plač. Imala je ljubavnika mnoštvo, ali život koji je, konačno, na svoj način nekako važan, izmakao joj je »Da li to«, pitala je — ali nije bilo nikoga da odgovori, »da li je ovo«, ona ipak završi rečenicu, »to što ljudi zovu život?« Španijel diže prednju šapu u znak naklonosti. Liznu Orlanda. Orlando ga pomilova. Onda ga i poljubi. Ukratko, među njima je vladala najiskrenija moguća naklonost između psa i njegove gospodarice, a ipak se ne može poricati da je nemuštosť životinja velika prepreka za tananiji razgovor. One mašu repom, izvijaju prednji deo tela i dižu zadnji, valjaju se, skaču,

grebu, cvile, laju, bale, izvode sve vrste ceremonija i svojih veština, ali sve je uzalud jer ne mogu da govore. To je njen sukob, mislila je, nežno spuštajući psa na pod, sa najvišim ljudima Arlington Hausa. I oni mašu repom, izvijaju se, valjaju, skaču, grebu i bale, ali da govore ne mogu. »Svih ovih dana, meseci, dok sam bila među svetom«, reče Orlando, zavitlavši jednu čarapu preko sobe, »ništa nisam čula što i Pipin ne bi mogao da mi kaže. Hladno mi je. Srećan sam. Gladan sam. Uhvatio sam ništa. Zakopao sam kost. Poljubi me molim te u nos.« A to nije dovoljno.

Za put kojim je ona u tako kratkom roku prešla od opijenosti do gnušanja možemo da tražimo objašnjenje samo ako pretpostavimo da taj tajanstveni sastav zvani društvo nije po sebi ništa ni dobro ni loše, već u njemu ima duha, površnog ali moćnog, koji ili te opije, ako kao Orlando pomisliš da je očaravajući, ili od njega dobiješ glavobolju, kad kao Orlando misliš da je odvratn. Postoji sumnja da sposobnost govora ima neke veze sa tim. Često tupo vreme ushiti više od svega; blistavi duh može da bude neopisivo dosadan. Ali to pesnicima prepuštamo, pa napred s našom pričom.

Orlando baci drugu čarapu za prvom i leže u krevet dosta neveselo, rešena da se zauvek odrekne društva. Ali, kako se ispostavilo, opet je prebrzo zaključivala. Jer već sledećeg jutra kad se probudila nađe na stolu među uobičajenim pozivnicama kartu od izvesne velike dame, grofice R. Kako je sinoć odlučila da neće ići u društvo, Orlandovo ponašanje možemo objasniti jedino — navrat-nanos je poslala glasnika u R... Haus da kaže da će ona sa najvećim zadovoljstvom posetiti njeno gospodstvo — činjenicom da je još uvek patila od tri medene reči koje joj je kapetan Nikolas Benedikt Bartolus šapnuo u uvo na palubi »Zaljubljene ledi« dok su plovili niz Temzu. Edison, Draiden, Poup, pokazujući na »Kokos« i Edison, Draiden i Poup je od tada odzvanjalo u njenoj glavi kao muzika. Ko može poverovati u takvu ludost? ali beše tako. Sve njeno iskustvo sa Nikom Grinom ničemu je nije naučilo. Takva imena su je još uvek najmoćnije očaravala. Međutim mora se verovati u nešto i kako Orlando, rekosmo, nije verovala u uobičajeno božanstvo, ona je svoju veru posvetila velikim ljudima — ipak praveći razlike. Admirali, vojnici, državnici, uopšte je nisu dirali. Ali sama pomisao na velikog pisca vinula bi je u takve visine vere da je skoro verovala u da je on nevidljiv. Njeni instinkti bili su jaki. Možda je čovek kadar potpuno da veruje samo u ono što ne može da vidi. Kratki pogled na te velike ljude sa palube broda imao je prirodu vizije. Sumnjala je da je šoljica bila porcelanska a novine od papira. Kad je jednog dana lord O. rekao kako je sinoć večerao sa Draidenom, ona mu glatko ne poverova. Sada je salon ledi R. bio glas predsoblja sobe za audijenciju kod genija; to je bilo mesto gde su se muškarci i žene sretali da kade i pevaju himne bisti genija u niši na zidu. Ponekad bi Bog, na trenutak, lično blagoizvoleo da prisustvuje. Sam intelekt se ponizno pokorio i unutra ništa nije rečeno (tako kaže izveštaj) što nije bilo duhovito.

Tako je Orlando u sobu stupila s velikom strepnjom. Društvo je već skoro našla na okupu u polukrugu oko vatre. Ledi R., postarija dama tamnog tena sa crnim čipkanim šalom na glavi, sedela je u sredini u velikoj naslonjači. Pošto je bila blago nagluva, ovako je mogla da prati razgovor sa obe strane. Sa obe strane sedeli su najodličniji muškarci i žene. Svaki muškarac, pričalo se, bio je premijer, a svaka žena, to se šaputalo, bila je kraljeva ljubavnica. Izvan svake

sumnje svi su bili blistavi i svi su bili slavni. Duboko se ćutke poklonivši, Orlando zauze svoje mesto ... Posle tri sata ona se duboko pokloni i ode.

Ali šta se dogodilo, mođe ljutiti ćitalac da upita, u međuvremenu? Za tri sata takvo društvo mora da je reklo najduhovitije, najdublje, najzanimljivije stvari na svetu. Zaista bi tako izgledalo. Ali ispostavilo se da oni nisu rekli ništa. To je neobićna osobina koju im je bila zajednićka sa najblistavijim društva koje je svet video. Stara madam di Defand i njeni prijatelji prićali su pedeset godina bez prestanka. I od svega toga šta je ostalo? Mođda tri duhovite izreke. Tako slobodno pretpostavljamo ili da ništa nije rećeno ili da je odlomak tri duhovite izreke trajao osamnaest hiljada dvesta pedeset noći što nije daređljiv obrok duha ni za koga od njih.

Istina je izgleda — ako se usudimo da upotrebimo ovu reć s tim u vezi — da su sve te grupe ljudi zaćarane. Domaćica je naša moderna sibila. Ona je veštica koja na svoje goste baca ćini. Oni se u jednoj kući osećaju srećni; u drugoj duhoviti; u trećoj duboki. Sve je to jedna iluzija (a ovo nije ništa protiv nje, jer iluzije su najvrednije i najpotrebnije od svega na svetu i ona koja mođe da je stvori je vrhunska svetska dobroćiniteljka), ali ilizije bije loš glas da se razbijaju u sukobu sa realnošću, tako da se nijedna prava sreća, nijedan pravi duh, nijedna prava dubina ne mogu tolerisati tamo gde iluzije prevladavaju. Time se objašnjava zašto je madam di Defand rekla samo tri duhovite izreke za pedeset godina. Da je rekla više, njen krug bi bio uništen. Duhovitost, kada siće s njenih usana, otkotrlja se preko tekućeg razgovora kao što topovsko ćule polegne ljubićice i bele rade. Kada je ona napravila svoju ćuvenu 'mot de Saint Denis' i sama trava polegla je spržena. Iza nje su ostale pustoš i razbijene iluzije. Niko nije prozborio ni reć. »Poštedite nas još jedne takve, za boga miloga, madam!« povikali su njeni prijatelji u glas. I ona je poslušala. Skoro sedamnaest godina nije rekla ništa što bi se pamtilo i sve je dobro teklo. Lepi prekrivać iluzija lećao je neoštećen na krugu leći R. Gosti su mislili da su srećni, da su veoma duhoviti, da su veoma duboki, a kako su to mislili oni, drugi su mislili to isto, samo još uverenije; i tako se doteralo dotle da ništa nije više oćaravalo od nekog skupa leći R.; svi su zavideli onima koji su bili primani; oni koji su bili primani zavideli su sebi jer su drugi zavideli njima, i tako je izgledalo da tome nema kraja — osim onoga što sada valja isprićati.

Jer kad je Orlando otprilike po treći put tamo otišla, dogodio se ćudan incident. Još uvek je bila ophrvana iluzijom da sluša najbriljantnije epigrame na svetu iako je zapravo stari general C. samo malo opširnije prićao kako je kostobolja prešla iz njegove leve u desnu nogu, dok je g. L. upadao kad se pominjalo neko osobito ime, »R.? O! Bilija R. znam kao samog sebe. S.? Najdraži moj prijatelj. T.? Proveo sam s njim dva dana u Jorkširu« — što je, takva je sila iluzije, zvućalo kao najduhovitija replika, najprobraniji komentar na ljudski život i dovodilo društvo do grohota; kada se otvoriše vrata i uće mali gospodin ćije ime Orlando nije ćula. Iznenada oseti nešto ćudno i neprijatno. Sudeći po njihovim licima i ostali su poćeli tako da se osećaju. Jedan gospodin reće da duva promaja. Markiza od C. se uplašić da mođda nije maćka ispod sofe. Izgledalo je kao da im se oći polako otvaraju posle prijatnog sna i ne nalaze ništa do jeftini stalak za lavor i prljavi prekrivać na krevetu. Kao da su ih lagano napuštala isparenja nekog divnog vina. Još uvek je general govorio i još se g. L. prisećao. Ali postajalo je sve oćiglednije koliko je generalov vrat crven i koliko je ćelava glava g. L. Što se tiće onoga što su prićali — ništa dosadnije i trivijalnije

se nije moglo zamisliti. Svi su se vrpeljili, a ko je imao lepezu, zevao je iza nje. Konačno ledi R. kratko i oštro udari lepezom o doručje svoje velike stolice. Oba gospodina prestadoše da pričaju.

Tad mali gospodin reče,

Zatim reče,

Reče konačno²

Ovde je, to se ne može poreći, bilo istinskog duha, istinske mudrosti, istinske dubine. Skup je doveden u potpunu zabunu. Jedna takva izreka bila je dovoljna; ali tri, jedna za drugom, iste večeri! Nijedno društvo to ne bi moglo da preživi.

»G. Poup«, reče stara ledi R. glasom koji je drhtao od sarkastičnog besa, »vi volite da budete duhoviti.« G. Poup jako pocrvene. Niko ne reče ni reči. Sedeli su u mrtvoj tišini nekih dvadesetak minuta. Onda, jedno za drugim, digoše se i išunjaše iz sobe. Teško da će se posle ovakvog iskustva ikada ovamo vratiti. Mogle su se čuti bakljonoše kako dozivaju svoje kočije niz celu ulicu Saut Odli. Zalupljivala su se vrata i kočije su odlazile. Orlando se nađe blizu g. Poup na stepeništu. Njegov mršav i loše skrojeni lik tresao se od raznih emocija. Iskre zlobe, besa, trijumfa, duha i straha (drhtao je kao prut) sevale su mu iz očiju. Ličio je na nekog skrupčanog gmizavca sa plamtećim topazom na čelu. U isto vreme, najčudnija bura emocija zgrabila je sada nesrećnu Orlando. Potpuno razobličavanje iluzija kojima se zarazila pre manje od sat, napuštalo je duh ljuljajući ga s jedne strane na drugu. Sve se pokazalo deset puta ogoljenije i napadnije nego ranije. Taj trenutak najviše je ugrožavao ljudski duh. Žene postaju kaluđerice a muškarci sveštenici u takvim trenucima. U takvim trenucima, bogataši otpisuju svoje blago; i srećni ljudi se prekolju nožem. Orlando bi sve to rado učinila, ali je za nju bilo još nešto preče i ona je to uradila. Pozvala je g. Poup da pođe s njom kući.

Jer ako je lakoumno ući u lavlju pećinu nenaoružan, izići na Atlantik u čamcu na vesla, ako je lakoumno stajati na jednoj nozi na vrhu Sen Pola, još lakoumnije je ići kući sam sa pesnikom. Pesnik je Atlantik i lav zajedno. Dok nas jedan potapa drugi nas proždire. Ako preživimo zube, davimo se u valovima. Čovek koji može da uništi iluzije je i zver i poplava. Iluzije su duši ono što je atmosfera zemlji. Zasući taj nežni vazduh i biljka umire, boja bleđi. Zemlja po kojoj hodamo je užareno ugljvlje. Stupamo po prahu a žar pali naša stopala. Uistinu smo upropašćeni. Život je san. To nas buđenje ubija. Onaj ko nam otima snove otima nam život — (i tako dalje šest stranica ako želite, ali stil je dosadan i to bi sasvim moglo da se preskoči).

Po ovome bi Orlando već bila hrpa pepela dok ju je kočija dovezla do njene kuće u Blekfrajarsu. Što je još uvek bila živa i zdrava, iako svakako iscrpljena, valja zahvaliti činjenici na koju smo skrenuli pažnju u ranijem pripovedanju. Što manje vidimo, više verujemo. Sad su ulice koje leže između Mejfera i Blekfrajarsa u to doba dana bile vrlo slabo osvetljene. Istina, rasveta je bila veliki napredak u odnosu na elizabetansko doba. Tada je putnik zatečen mrakom morao da se preda zvezdama ili crvenom plamenu nekog noćnog čuvara da ga spasi od šljunčanih rupa u Park Lejnu ili u hrastovoj šumi gde su svinje rile po ulici Totenhem Kort. Ali i

² Te izreke su isuviše poznate da bi bilo potrebno ponavljati ih, osim toga, sve se mogu naći u njegovim objavljenim delima.

sad je vapila za našom modernom efikasnošću. Ulične lampe nalivene gasom nalazile su se otprilike na svakih dvesta metara, a između su ležali delovi kao smola gustog mraka. Tako bi deset minuta Orlando i Poup bili u tami; a onda za pola minuta opet na svetlu. Veoma čudno stanje duha se tako stanilo u Orlando. Kako je svetlost bleдела, obuzimala ju je najdelikatnija milina. »Zaista je veoma velika čast za jednu mladu ženu da se vozi sa g. Poupom,« mislila je, gledajući konturu njegovog nosa. »Ja sam najblagoslovenija od svih mog pola. Na santimetar od mene je — stvarno, osećam kako mi čvor njegovih natkolenica pritiska butinu — najveći duh u kraljevstvu Njenog Veličanstva. Buduća doba misliće s radoznalošću o nama i ljutito će mi zavideti.« Ovde opet naiđe lampa. »Kakva sam ja bedna glupača« mislila je. »Ne postoji ništa što bi bilo čuvenje i slava. Vekovi koji dolaze neće ni pomisliti ni na mene ni na g. Poup. Šta je zapravo 'doba'? Šta smo to 'mi'?« i njihov prolaz kroz Berkerli skver ličio je na tapkanje u mraku dva slepa mrava, trenutno zajedno bačena bez zajedničkog interesa ili brige, u zamračenu pustinju. Drhtala je. Ali opet je nastala tama. Njena iluzija je oživela. »Kako mu je plemenito čelo« (mислеći u mraku za grbu od jastuka da je čelo g. Poup). »Kakav genije živi iza tog čela! Kakav duh, mudrost i istina — kakvo obilje, zaista, svih onih dragulja za koje su ljudi spremni da trampe život! Jedino tvoje svetlo gori zauvek. Ali za tebe će ljudsko hodočašće biti izvedeno u potpunom mraku«; (ovde se kočija naglo zatetura kada upade u kolotečinu Park Lejna) »bez genija mi bismo bili poraženi i propali«. Najuzvišeniji, najlucidniji sjaj — tako je nazivala grbu na jastuku, kad se provezoše ispod jedne ulične svetiljke u ulici Berkli i ona shvati svoju zabunu. Čelo g. Poup nije bilo veće nego kod drugih ljudi. »Bedniče«, mislila je, »kako si me obmanuo! Od grbe sam mislila da je tvoje čelo. Kad te čovek jasno vidi, kako si prost i nedostojan! Izobličen i slabašan, u tebi nema ničeg za poštovanje, više za žaljenje, najviše za prezir.«

Opet su bili u mraku i njen bes se trenutno promenio čim nije mogla da vidi išta osim pesnikovih kolena.

»Ne, nego sam ja bedna«, razmišljala je, kada su opet bili u potpunoj tmuni, »jer koliko god da si nisko, zar ja nisam još niže? Ti me hraniš i štitiš, ti koji si strah i trepet i za zver i za divljaka, ti što mi satka odeću od pređe svilene bube i tepihe od runa ovaca. Ako želim da se klanjam, zar mi nisi dao svoj lik i postavio ga na nebo? Zar nisu svuda dokazi tvog prisustva? Kako onda da ne budem ponizna, zahvalna, poslušna? Neka sva moja radost bude da služim, poštujem i slušam tebe.«

Na to stigoše do velike svetiljke na uglu koji je sada Pikadili skver. Svetlost joj bljesnu u oči i ona vide, osim nekih poniženih stvorenja sopstvenog pola, dva bedna patuljka na goljoj pustojoj zemlji. Oba su bila gola, samotna i nezaštićena. Nisu mogli jedan drugome da pomognu. Svaki je imao dosta posla da sebe zbrine. Gledajući g. Poup pravo u lice, »Isto toliko je tašto«, mislila je, »ti da misliš da me možeš zaštititi, ili da ja mislim da mogu da te obožavam. Svetlost istine udara po nama bez senke, a svetlost istine proketo ne pristaje ni tebi ni meni«.

Sve to vreme, naravno, oni su vodili ugodan razgovor, koji vode ljudi otmeni i obrazovani, o kraljičinoj čudi i premijerovom ukusu, dok je kočija iz svetla zašla u mrak Hejmarketa, duž Stranda uz Flit Strit i dospela konačno do njene kuće u Blekfrajarsu. Postepeno su tamna polja između lampi postajala svetlija, a same lampe manje svetle — to jest, izlazilo je sunce i u mirno

ali zbunjujuće svetlo letnje jutro, gde se sve vidi i ništa se tačno ne vidi, oni silaze, g. Poup pomaže Orlando da izađe iz kočije a Orlando pravi kniks g. Poupu da izvoli ispred nje u kuću sa najskrupuloznijom pažnjom prema ritualu gracija.

Iz prethodnog odeljka međutim ne sme se pretpostaviti da genije (ali ta je bolest sada iskorenjena na Britanskim ostrvima, pokojni lord Tenison, priča se, bio je poslednja osoba koja je od nje болоvala) gori stalno, jer bismo onda sve jasno videli i na smrt bismo izgoreli pri tom. On više liči na rad svetionika koji uputi jedan zrak, a onda neko vreme ništa; osim što je genije mnogo kapriciozniji u svojim manifestacijama i može brzo sevnuti šest-sedam zraka jedan za drugim (kao g. Poup te večeri), a da zatim sklizne u mrak na godinu ili zauvek. Tako je njegovim zracima je nemoguće upravljati i kada su nad njima čini tame, genijalni ljudi su, kažu, sasvim kao i drugi.

To je bila sreća po Orlanda, iako isprva razočaranje, jer je ona od sada počela da živi dosta se družeći sa genijalnim ljudima. I nisu su se oni toliko razlikovali od nas ostalih kao što bi čovek mogao pretpostaviti. Pokazalo se da su Edison, Svift i Poup, to je ona otkrila, voleli užinu. Voleli su vrtne senice. Skupljali su komadiće obojenog stakla. Voleli su male slikovite pećine. Položaj im nije bio mrzak. Hvala ih je očaravala. Jedan dan su nosili mađarsko plava odela drugi siva. G. Svift imao je lep trščani štap. G. Edison bi namirisao maramicu. G. Poup je patio od glavobolje. Sitan trač nije bio neumesan. Niti su bili bez svojih ljubomora. (Beležimo nekoliko misli koje Orlando padaju napamet zbrda-zdola.) Prvo se na sebe ljutila što opaža takve sitnice i držala knjigu u koju će zapisivati njihove nezaboravne izreke, ali su stranice ostajale prazne. Svejedno, njen je duh oživeo i ona je počela da cepa pozivnice za velike prijeme; čuvala je slobodne večeri; počela je da iščekuje posete g. Poup, g. Edisona, g. Svifta — i tako dalje i tako dalje. Ako se čitalac ovde seti »Otmice kose«, »Posmatrača«, »Guliverovih putovanja«, tačno će razumeti šta mogu da znače ove tajanstvene reči. Zaista, biografi i kritičari bi mogli da uštede sav trud samo kad bi čitaoci poslušali ovaj savet. Jer kad čitamo:

Da li će nimfa prekršiti Dijanin zakon,
Ili će neki krhki porcelan naprsnuti,
Da li mrlja na čast ili na brokat pasti,
Propustiće molitvu ili maskaradu,
Izgubiće srce ili ogrlicu, na balu.

— znamo, kao da smo ga čuli, kako je jezik g. Poup palacao kao u guštera, kako su mu sevale oči, kako mu je drhtala ruka, kako je voleo, kako je lagao, kako je patio. Ukratko, sve tajne piščeve duše, sva iskustva njegovog života, svaka osobina njegovog uma je opširno zapisana u njegovim delima, a mi ipak tražimo da nam jedno objasne kritičari a drugo protumače biografi. Da je vreme težak teret na rukama ljudi, jedino je objašnjenje te čudovišne izrasline.

Tako, pošto smo pročitali par stranica »Otmice kose« tačno znamo zašto je Orlando bila tog popodneva tako zabavljena i tako prestrašena i tako usijanih obraza i zažarenih očiju.

G-đa Neli tad kucnu na vrata da kaže kako g. Edison čeka njeno gospodstvo. Na to g. Poup

ustade sa zajedljivim osmehom, nakloni se u pozdrav i otšepa. Uđe g. Edison. Dopustite nam, dok se on smešta, da pročitamo sledeći odeljak iz »Posmatrača«:

»Ja ženu smatram lepom, romantičnom životinjom, koja može biti urešena krznima i perjem, biserima i dijamantima, metalima i svilom. Može ris pod noge da joj baci svoju kožu da joj napravi stolu, paun, papagaj i labud mogu dati prilog njenom mufu, more se može pretražiti zbog školjki, a stene zbog pupoljaka i svaki deo prirode pribavlja svoje za ulepšavanje stvorenja koje je najsavršeniji njen rad. Sve to mogu da im pustim na volju ali što se suknje o kojoj sam govorio tiče, to niti mogu niti hoću da dozvolim.«

Mi tog gospodina sa nahrenim šeširoj i ostalim držimo u šaci. Pogledajte još jedanput u kristal. Zar nije jasan do poslednjeg nabora na čarapi? Zar svaki nabor, svaki zavoj njegovog uma ne leži izložen pred nama i njegova dobrostivost i njegova stidljivost i njegova ugladenost i činjenica da će se oženiti kontesom i umreti vrlo poštovan na kraju? Sve je jasno. I kad je g. Edison rekao ono što je rekao, neko kratko i oštro zakuca na vrata i g. Svift koji je imao te samovoljne običaje, uđe nenajavljen. Trenutak, gde su »Guliverova putovanja«? Evo ih! Pročitajmo odlomak iz putovanja u zemlju Lilibutanaca:

»Uživao sam savršeno Telesno zdravlje i Duhovni mir; nisam naišao na Izdaju ili Nepostojanost Prijatelja, niti Napade tajnog ili otvorenog Neprijatelja. Nije bilo slučajeva podmićivanja, laskanja ili podvođenja radi koristi nekog važnog Čoveka ili njegove Dragane. Nije mi bila potrebna Ograda protiv Prevare ili Nasilja; nije bilo ni Lekara da razori moje Telo, niti Advokata da mi uništi Bogatstvo; nikakav dostavljač nije pazio na moje Reči i Dela ili izmišljao Optužbe protiv mene za Pare: nije bilo Blebetala, Cenzora, Klevetnika, Secikesa, Drumskih razbojnika, Provalnika, Beležnika, Bordelskih dama, Lakrdijaša, Kockara, Političara, Ljudi od duha, razdražljivih dosadnih Govornika ...«

Ali zaustavi, zaustavi gvozdeni kišu svojih reči, ili ćeš nas žive odrati, i sebe samog! Ništa ne može biti jasnije od tog žestokog čoveka. On je tako sirov a ipak tako čist; tako okrutan, a ipak tako nežan; prezire ceo svet a devojci ipak govori jezikom kolenke, i umreće, možemo li sumnjati? u ludnici.

Tako je Orlando svima njima nalivala čaj; a ponekad, kada je vreme bilo lepo, povela bi ih sa sobom na selo i kraljevski ih častila u Okrugloj trpezariji, sa njihovim slikama izvešanim sve u krug, tako da g. Poup nije mogao da kaže kako g. Edison ide pre njega ili obrnuto. Oni su bili i veoma duhoviti (ali sav njihov duh je u njihovim knjigama), a i naučili su je najvažniji deo stila, a to je prirodan glas tokom govora — svojstvo koje niko ko je nije čuo ne može da podražava, čak ni Grin, uz svu svoju veštinu; jer ono se rađa od vazduha i razbija se kao talas o nameštaj, otkotrlja se i izbledi i nikada ga čovek više ne može uhvatiti, najmanje oni koji načuljivši uši pokušavaju to pola veka kasnije. To su je oni naučili, samom kadencom svojih glasova u govoru; tako da se njen stil nešto promenio i ona je napisala nekoliko veoma prijatnih, duhovitih stihova i nekoliko likova u prozi. Obasipala ih je vinom i stavljala novčanice, koje su oni vrlo ljubazno uzimali, pod njihove tanjire za ručkom i prihvatila njihove posvete i mislila da je veoma počastvovana tom razmenom.

Tako je vreme prolazilo i Orlando se mogla često čuti kako kaže sebi sa naglaskom zbog

koga slušalac može postati pomalo sumnjičav, »Duše mi, baš je ovo život!« (Jer ona je još uvek bila u potrazi za tim artiklom.) Ali su je okolnosti ubrzo naterale da stvar razmotri malo uže.

Jednog dana je sipala čaj g. Poupu dok je on, kao što svako može da kaže iz stihova koje smo gore naveli, sedeo kraj nje blistavih očiju, pronicljiv i sav zgužvan u stolici.

»Gospode«, mislila je dižući mašice za šećer, »kako će mi zavideti žene iz budućih vremena! A ipak« zastade, jer je g. Poup tražio njenu pažnju. A ipak — da mi završimo misao umesto nje — kad neko kaže »Kako će mi buduće doba zavideti«, može se sa sigurnošću reći da joj je krajnje nelagodno u ovom trenutku. Da li je taj život bio baš tako uzbudljiv, tako laskav, baš toliko slavan kao što zvuči kad ga obradi pisac memoara? Iz jednog razloga, što je Orlando nesumnjivo mrzela čaj; drugo, intelekt, božanski kao ovaj, i sav za obožavanje, ima običaj da se nastani u najoveštališem truplu, i često, na žalost, igra ljudoždera među drugim sposobnostima tako da često tamo gde je Um najveći, Srce, Čula, Velikodušnost, Darežljivost, Tolerancija, Ljubaznost i ostale imaju jedva prostora da dišu. A zatim visoko mišljenje koje pesnici imaju o sebi; nisko koje imaju o drugima; onda neprijateljstva, napadi, zavisti i zajedljivosti kojima se stalno bave; a onda blagoglagoljivost sa kojom se izražavaju; onda lakomost sa kojom traže simpatiju za sebe; sve to, čovek mora da šapuće, da nas slučajno ne bi čuli ti ljudi od duha, pokazuje nalivanje čaja kao mnogo dvosmisleniji i naporniji posao nego što je opštepriznato. Tome treba dodati (šapućemo da nas ne bi čule žene) male tajne koje muškarci imaju među sobom; lord Česterfild je to šapnuo svom sinu sa strogom opomenom da čuva tajnu, »Žene su samo porasla deca... Razborit čovek ponaša se s njima samo neozbiljno, igra se s njima, šali se i laska im«, pa bi, pošto deca uvek čuju ono što ne treba, a ponekad čak i odrastu, nekako možda procurelo da je nalivanje čaja čudna stvar. Žena vrlo dobro zna da, iako joj muškarac od duha šalje svoje pesme, hvali njen sud, moli njenu kritiku i pije njen čaj, to ni u kom slučaju ne znači da on poštuje njena mišljenja, divi se njenoj sposobnosti razumevanja ili da će odbiti, iako mu je rapir zabranjen, da je probode svojim perom. Sve je to, kažemo, šapućuci što tiše možemo, možda do sad procurelo; tako da čak sa nakrivljenim bokalom za šlag i punim mašicama za šećer, žene se pomalo vrpole, gledaju malo kroz prozor, malo zevaju, pa dopuste da šećer sa jednim velikim pljus — kao Orlando sada — padne u čaj g. Poup. Nikad nije bilo smrtnika koji je bio tako spreman da odmah posumnja na uvredu i brz da se nekome sveti kao g. Poup. Okrete se Orlando i odmah je darova grubim citatom izvesnog čuvenog stiha iz »Karaktera žena«. Kasnije je na njemu bilo mnogo glačanja, ali čak i kao original je dobro udaralo. Orlando to primi s kniksom. G. Poup je ostavi uz naklon. Orlando, da bi rashladila obraze, jer se zaista osetila kao da ju je mali čovek udario, odluta u leskov gaj u dnu vrta. Uskoro hladni povetarac učini svoje. Na svoje zaprepašćenje oseti veliko olakšanje što se našla sama. Gledala je čile natovarene čamce kako veslaju uz reku. Bez sumnje je taj prizor navede da se seti jednog ili dva događaja iz svog prethodnog života. U dubokoj meditaciji ona sede pod jednu lepu vrbu. Tu je sedela dok ne izađe zvezde. Onda ustade, okrete se i ode u kuću gde se uputi do svoje sobe i zaključa vrata. Sad otvori orman u kome je visilo još uvek mnogo odeće koju je nosila kao mladi kicoš i izabra crno somotsko odelo bogato opšiveno venecijanskom čipkom. Bilo je već zapravo izašlo iz mode, ali joj je savršeno pristajalo i u njemu je izgledala baš kao sam lik plemenitog

lorda. Okrete se nekoliko puta pred ogledalom da vidi da li je od podsuknji izgubila slobodu nogu, a onda se iskrade napolje.

Bila je to lepa noć u ranom aprilu. Milijarde zvezda pridružile su se svetlosti mladog meseca koji je, još potpomognut uličnim lampama, davao svetlost koja je beskrajno pristajala ljudskim crtama i arhitekturi g. Rena. Sve se pojavilo u svom najnežnijem obliku, a ipak, baš kad je izgledalo da je stiglo do tačke razlivanja, jedna kap srebra ga je izoštrila da oživi. Govor treba da bude takav, mislila je Orlando (prepuštajući se glupim sanjarijama); takvo društvo treba da bude, takvo prijateljstvo treba da bude, takva ljubav treba da bude. Jer, bog zna zašto, čim izgubimo veru u ljudsko opštenje, neki slučajni spoj ambara i šume ili stoga sena i kola daruje nas tako savršenim simbolima onoga što je nedostižno da počnemo ponovo da tražimo.

Stigla je na Lester skver sa ovim zapažanjima. Zgrade su imale prozračnu i ipak formalnu simetriju koja im nije bila svojstvena po danu. Izgledalo je da se baldahin neba veoma spretno natopio da popuni obrise krova i dimnjaka. Jedna mlada žena koja je sedela tamo snuždeno, jedna ruka klonula sa strane, druga koja počiva u krilu, na sedištu ispod krošnje platana na sredini skvera, delovala je kao sama figura gracije, jednostavnosti i osame. Orlando smaknu pred njom šušir galantno obraćajući joj se kao elegantnoj dami na javnom mestu. Mlada žena diže glavu. Bila je najfinijeg oblika. Diže pogled. Orlando vide da joj oči imaju sjaj koji se ponekad vidi na čajnicima, ali retko na ljudskom licu. Kroz tu srebrnu ocaklinu mlada žena pogleda u njega (jer on je za nju bio muškarac) molbeno, s nadom, drhteći, prestrašeno. Ustade; prihvati njegovu ruku. Jer — treba li to da naglasimo — bila je iz plemena koje noću ulašti svoju robu i uredi je tako da po opštoj meri što više vredi. Ona odvede Orlanda u sobu u kojoj je stanovala u ulici Džerar. To osećanje da joj je ona lako obešena o ruku iako nalik na poniznog molioca, podiže u Orlando sva osećanja od kojih se postaje muškarac. Izgledala je, osećala se, pričala je kao muškarac. Ipak, kako je do nedavno i sama bila žena, sumnjala je da su devojčina stidljivost i njeni oklevajući odgovori i ono šepRTLjanje s ključem oko brave i sa ogrtanjem kaputa i klonulost zgloba na ruci tu bili da bi zadovoljili njenu muškost. Popeli su se i muke koje je jedno stvorenje imalo da ukrasi svoju sobu i da sakrije činjenicu da je to jedina prostorija nisu Orlanda prevarile ni za trenutak. Varka je izazvala njen podsmeh, istina je izazvala sažaljenje. To jedno što se pokazalo kroz drugo izrodilo je najčudniji skup osećanja, tako da nije znala da li da se smeje ili da plače. U međuvremenu je Nel, tako se zvala devojka, otkopčala rukavice; pažljivo je sakrivala levi palac koji je bio za krpLjenje, tada se povukla iza paravana, gde je možda narumenila obraze, popravila odeću, stavila novu maramicu oko vrata — sve vreme brbljajući kao što to rade žene da zabave svoje ljubavnike, iako se Orlando mogla zakleti, po tonu njenog glasa, da su joj misli drugde. Kad je sve bilo gotovo, ona izade, spremna — ali tu Orlando više nije mogla da izdrži. U jako čudnoj mucu gneva, veselja i sažaljenja ona odbaci celu svoju masku i priznade da je žena.

Na to Nel prsnu u tako grohotan smeh da se mogla čuti do prekoputa.

»E, draga moja«, reče, kad se malo povratila, »baš mi nije žao što to čujem. Da ti pravo kažem (i napadno je kako je ona brzo, čim je otkrila da su istog pola, promenila svoj manir i odbacila svoj tugaljivi, zavodljivi način), »da ti pravo kažem, večeras nisam raspoložena za

društvo drugog pola. U stvari, u đavolskom sam škripcu.« Na to je, raspirujući vatru i mešajući lonac punča, ispričala Orlandu celu svoju životnu priču. Pošto nas sada zaokuplja Orlandov život, ne moramo pričati avanture neke druge dame, ali je sigurno da sati Orlandu nikada nisu prošli brže i veselije, iako ljubavnica Nel nije imala ni mrvu duha i kada je u razgovoru iskrslalo ime g. Poupā, nevino je pitala da on nema neke veze sa perikerom istog prezimena u ulici Džermin. A neusiljenost je za Orlanda tako puna draži, a lepota tako zavodljiva da je govor sirote devojke, iako iskićen najobičnijim izrazima sa uličnih ćoškova, imao ukus vina, posle finih fraza na koje je navikla. Bila je primorana da zaključi da je bilo nešto u podrugljivom g. Poupovom smehu, u g. Edisonovom patroniziranju i u tajni lorda Česterfilda što joj oduzelo sklonost prema društvu umnih, iako i dalje duboko mora da poštuje njihova dela.

Ova jadna stvorenja, uverila se, jer Nel je dovela Pru, a Pru Kit, a Kit Rouz, imaju sopstveno društvo i sada su je primile za članicu. Svaka će ispričati priču o avanturama kroz koje je dospela do sadašnjeg načina života. Nekoliko njih bile su vanbračne kćeri grofova, a jedna je bila bliža, no što bi trebalo, kraljevoj ličnosti. Nijedna nije bila toliko jadna ili sirota da nije imala neki prsten ili maramicu u džepu koji su joj bili umesto rodovnika. Tako su u krug natezale bokal punča koji je Orlando preuzela na sebe da obilato puni i bilo je mnogo lepih priča i mnogo zabavnih zapazanje, jer se ne može poreći, kada se žene okupe — ali pst — one uvek paze da vrata budu zatvorena i da im ni reč ne dospe u štampu. One su samo želele — ali pst opet — nisu li to muški koraci na stepeništu? One samo žele, htedosmo reći, kad nam neki gospodin ote reč iz usta. Žene nemaju želja, kaže taj gospodin ulazeći u Nelin salon; samo afektaciju. Bez želja (ona ga je uslužila i on je otišao), njihov razgovor nikome ne može uopšte biti interesantan. »Dobro se zna«, kaže g. S. V., »kada nemaju podsticaj drugog pola, žene nemaju šta da kažu jedna drugoj. Kada su same, one ne razgovaraju, samo nešto skrpe.« I kako među sobom ne mogu da razgovaraju, a skrpljeno ne može da se ne prekine, a dobro se zna (g. T. R. je to dokazao) »da su žene nesposobne za ikakvu osećajnu privrženost svom polu i pune su netrpeljivosti jedna prema drugoj«, šta možemo da pretpostavimo da žene rade kada jedna drugoj čine društvo?

Kako to nije pitanje koje može da obuzme pažnju razumnog muškarca, dopustite da mi, koji uživamo imunitet svakog pola, kao biografi i istoričari, pređemo preko toga i da samo ustvrdimo da je Orlando izražavala veliko uživanje u društvu svoga pola i ostavljamo gospodi da dokažu, što oni veoma vole da rade, da je to nemoguće.

Ali postaje sve manje moguće dati prikaz Orlandovog života u to vreme. Dok virimo i tapkamo po mračnim, džombastim i zagušljivim dvorištima koja su onda ležala oko ulice Džerar i Druri Lejna, za čas nam izgleda kao da smo uhvatili njenu senku, i opet je izgubili. Zadatak je još teži zbog činjenice da je ona tada nalazila da je zgodno često prelaziti iz jedne vrste odeće u drugu. Tako da se u savremenim memoarima ona često nađe kao lord taj-i-taj, koji je u stvari bio njen rođak; njena darežljivost se pripisuje njemu i za njega se kaže da je napisao pesme koje su u stvari bile njene. Izgleda da joj nije predstavljalo teškoću da odigra različite uloge, jer se njen pol menjao mnogo češće nego što oni koji nose samo jednu vrstu odeće mogu da zamisle; a nema nikakve sumnje da je ona ovako požnjela dve žetve; zadovoljstva života su porasla i iskustva se umnožila. Za časnost pumperica ona je trampila zavodljivost podsuknji i podjednako joj je

prijala ljubav oba pola.

Tako da čovek može da je skicira kako provodi jutro među knjigama, u kineskoj odeći neodređenog pola; zatim prima par klijenata (jer je imala veliki broj molilaca) u istoj odeći; a onda bi se obrela u vrtu da orezuje orah — za šta su najpogodnije bile pumperice; onda bi se presvukla u cvetni taft što je najbolje pristajalo za vožnju u Ričmond i prosidbu nekog velikog plemića; a onda natrag u grad gde bi ogrnula odoru boje burmuta i obišla sud da vidi kako stoje njene parnice, — jer njeno se bogatstvo trošilo iz sata u sat a nije izgledalo da su parnice imalo bliže naplati nego što su bile pre sto godina; i tako, kad je konačno došla noć, ona je najčešće postajala plemić od glave do pete i šetala ulicama u potrazi za avanturom.

Vraćajući se sa jednog od tih izleta — o kojima se tada ispredalo mnogo priča, kao, da se tukla u dvoboju, služila na jednom kraljevom brodu kao kapetan, da su je videli kako gola igra na jednom balkonu i da je odbegla sa izvesnom damom na jug kuda ju je sledio damin muž — ali o istini ili opet o tim pričama mi se nećemo izjašnjavati — vraćajući se otud, odakle god, namerno bi ponekad prošla pored izloga kafane gde je umne gledala a da je oni ne vide, pa je iz njihovih pokreta mogla da zamišlja kakve mudre, duhovite ili zlobne stvari govore, a da ni reč ne čuje; što je možda bila prednost; a jednom je pola sata stajala gledajući tri senke na zavesama kako zajedno piju čaj u kući u Bolt Kortu.

To je bila zanosna predstava. Želela je da vikne, Bravo! Bravo! Jer, budimo sigurni da je drama bila stvarno dobra — kakva stranica istrgnuta iz najdebljeg toma ljudskog života! Bila je tu mala senka sa zlovoljnim usnama, koja se vrpolljila tamo na stolici, nemirna, razdražljiva, nametljiva; pognuta ženska senka, koja je umakala prst u šolju da vidi do koje je dubine čaj, jer je bila slepa; i jedna senka rimskog izgleda koja se njihala u velikoj naslonjači — koja je tako čudno izvijala prste i trzala glavu s jedne strane na drugu i pila čaj tim ogromnim gutljajima. Dr Džonson, g. Bozvel i g-đa Vilijams — tako su se zvale senke. Toliko je bila obuzeta prizorom da joj nije palo na pamet da razmišlja kako će joj druga doba zavidetati, iako je delovalo verovatno da u ovom slučaju hoće. Bila je zadovoljna time da zuri i zuri. Konačno g. Bozvel se diže. On staricu pozdravi sa oporom strogošću, ali sa kakvom se sve poniznošću ne spusti pred velikom rimskom senkom koja se sada podiže u punoj visini i pomalo se ljuljajući tako stojeći, skotrljaše se najveličanstvenije rečenice koje su ikada napustile ljudske usne: tako je Orlando mislila iako uopšte nije čula ni reč koju je rekla neka od tri senke dok su tamo sedele pijući čaj.

Konačno jedne noći dođe kući posle jednog od tih švrljanja i pope se u svoju sobu. Skinula je čipkani kaput i stajala tako u košulji i pumpericama gledajući kroz prozor. Nešto se komešalo u vazduhu što joj nije dalo da ode u postelju. Bela izmaglica ležala je nad gradom jer je to bila mrazna noć usred zime i veličanstven pogled pružao se svuda unaokolo. Mogla je da vidi Sen Pol, Tauer, Vestminstersku opatiju, sa svim tornjevima i kupolama gradskih crkava, glatke mase njegovih obala, bogate i široke zavoje njegovih dvorana i javnih sastajališta. Na severu su se dizali glatki, podsečeni vrhovi Hempsteda, a na zapadu su ulice i skverovi Mejfera zračili jedinstven čist sjaj. Na taj vedri i uredni vidik gledale su odozgo zvezde, svetlucajući, sigurne, čvrste, sa neba bez oblačka. U izuzetnoj čistoti atmosfere primećivala se linija svakog krova, kapa svakog dimnjaka; čak su se i ploče na trotoarima držale na tačnom odstojanju jedna od

druge i Orlando nije mogla da se uzdrži a da tu urednu scenu ne uporedi sa neuređenim i zbrkanim područjem koje je bilo grad London za vladavine kraljice Elizabete. Tada je, sećala se, grad, ako se tako može nazvati, ležao prenatrpan, samo hrpa i konglomerat kuća pod njenim prozorima u Blekfrajarsu. Zvezde su se ogledale u dubokim jamama ustajale vode koje su ležale po sred puta. Crna senka na uglu gde je nekada bila vinara, bila je skoro nalik lešu ubijenog čoveka. Mogla je da se seti vriskova mnogih koji su bili ranjeni u takvim noćnim tučama, kada je bila dečaćić i dadilja ju je držala u naručju na prozoru sa staklima u obliku romba. Čete razbojnika, muškaraca i žena, neizrecivo prepletenih, teturale su se niz ulice pevajući divlje pesme, sa draguljima koji su im sevali sa ušiju i noževima koji su svetlucali u pesnicama. Jedne takve noći neprohodna šuma gustara na Hajgejtu i Hempstedu ocrtavala se zgrčena u izobličenom spletu spram neba. Tu i tamo, na jednom od brda koja su se dizala iznad Londona bilo je golo drvo za vešanje, sa lešom prikovanim da istrune ili se osuši na njegovom krstu; jer su se opasnost i nesigurnost, požuda i nasilje, poezija i prljavština gomilali po krivudavim elizabetanskim putevima, žamorili i smrdeli — Orlando je još uvek mogla da se seti njihovog smrada u vreloj noći — u malim sobama i uskim gradskim uličicama. Sada — nagla se kroz prozor — sve je bilo svetlo, uredno i vedro. Odande se čulo slabo čegrtanje kočije po pločniku. Čula je udaljeni uzvik noćnog čuvara — »Tačno je dvanaest sati u mrazno jutro«. Samo što su mu reči sišle sa usana kad se ču prvi otkucaj ponoći. Orlando je tada prvi put primetila oblačak koji se nakupio iza kupola Sen Pola. Kako su udarci odzvanjali, oblak je rastao i ona ga vide kako se mrači i raste izvanrednom brzinom. U isto vreme podiže se lagani povetarac i do šestog otkucaja ponoći celo istočno nebo bilo je prekriveno mrakom koji se neregularno kretao, iako je nebo na zapadu i istoku ostalo čisto kao uvek. Onda se oblak proširio na sever. Jedan za drugim obuhvatao je vrhove iznad grada. Samo je Mejfer, sa svim svojim svetlima, goreo blistavije nego ikada kao kontrast. Sa osmim otkucajem, neke žurne krpe oblaka razvukle su se nad Pikadilijem. Izgledalo je da se nagomilavaju i da ogromnom brzinom napreduju ka zapadnom kraju. Kod devetog, desetog i jedanaestog otkucaja, ogromno crnilo navuklo se nad ceo London. Sa dvanaestim otkucajem ponoći zavladao je potpuni mrak. Olujni kovitlac oblaka pokrio je grad. Sve je bilo pomračeno; sve je bila sumnja; sve je bila zbrka. Osamnaesti vek se završio; počeo je devetnaesti vek.

POGLAVLJE V

Veliki oblak koji je visio ne samo iznad Londona, već iznad celih Britanskih otoka na prvi dan devetnaestog veka stajao je, ili bolje reći nije stajao, jer su ga neprestano udarale navale grada, toliko dugo da je ostavio izvanredne posledice na one koji su živeli u njegovoj senci. Promena je izgleda nastupila uz pomoć engleske klime. Kiša je padala često, ali samo na mahove i u provalama koje bi se tek što počnu i završile. Sunce je naravno sijalo, ali je bilo tako čvrsto obujmljeno oblacima i vazduh je bio tako natopljen vodom da su njegovi zraci bili bezbojni, a nešto tupo ljubičasto, narandžasto i crveno zauzelo je mesto jasnijeg pejzaža osamnaestog veka. Pod tim pomodrelim i neprijateljskim svodom zelenilo kupusa bilo je manje izraženo, a belina snega zablacena. Ali što je još gore, sad je vlaga počela da prodiru u svaku kuću — vlaga koja je najpodmuklija od svih neprijatelja, jer dok se pred suncem mogu navući kapci, a mraz se može spržiti vrelinom vatre, vlaga se uvlači dok spavamo; vlaga je ćutljiva, neprimetna, sveprisutna. Vlaga nabrekne drvo, odlakavi stoku, zarđa gvožđe, nagrize kamen. Proces je tako postepen da dok ne podignemo neku fioku ili sanduk za ugalj, a on nam se raspadne u rukama, čak i ne posumnjamo da bolest radi.

Tako je, krišom i neprimetno da niko nije opazio tačan dan ili čas promene, ustav Engleske izmenjen bez ičijeg znanja. Svuda se osećalo novo dejstvo. Čvrsti seoski plemić, koji je rado sedao da ruča govedinu i pivo u sobi čiji su nacrt s ponosom klasičara izvela možda braća Adam, sada je osetio jezu. Pojaviše se tepisi; narasle su brade, čakšire su se čvrsto vezale ispod članaka. Jeza koju je u nogama osetio seoski plemić, brzo se prenela na njegovu kuću; nameštaj je ušuškan; pokriveni su zidovi i stolovi, ništa nije ostalo golo. Izumljeni su čajni kolutići i kuglof. Kafa je istisnula porto posle ručka i kako je srkanje kafe vodilo u sobu za primanje, a soba za primanje ka staklenim dozama, a staklene doze ka veštačkom cveću, a veštačko cveće ka kaminima, a kamini ka pijaninima, a pijanina salonskim pesmama, a salonske pesme (preskočivši dve-tri stepenice) do bezbrojnih psetanaca, tableta i porcelanskih ukrasa, dom — koji je postao krajnje važan — potpuno se promenio.

Izvan kuće — to je bio drugi učinak vlage — bršljan je rastao u neizmernom obilju. Kuće koje su bile od golog kamena gušile su se u zelenilu. Nijedna bašta bez obzira kakav bio njen prvobitan nacrt, nije bila bez ukrasnog grmlja, velikih masa, lavirinta. Svetlost koja je prodirala u spavaće sobe u kojima su se rađala deca bila je prirodno tamnije zelena, a svetlost koja je prodirala u sobe za primanje gde su živeli odrasli muškarci i žene dolazila je kroz zavese od smeđeg i purpurnog pliša. Ali promena se nije zaustavila na spoljnim stvarima. Vlaga je udarila unutra. Ljudi su osetili jezu u srcima; vlagu u duhu. U očajničkom naporu da se osećanja ugnjezde u nekakvu toplinu isprobavao se izgovor za izgovorom. Ljubav, rođenje i smrt povijani su u razne fine fraze. Polovi su se sve više razilazili. Nije se trpeo nikakav otvoreni razgovor.

Izbegavanja i prikrivanja neumorno su se primenjivala na obe strane. I baš kao što su se bršljan i zimzelen razuzdali napolju u vlažnoj zemlji, ista takva plodnost pokazala se i unutra. Život prosečne žene bio je niz rađanja. Udavala se u devetnaestoj a do tridesete je imala petnaestoro ili osamnaestoro dece jer je vrvelo od blizanaca. Tako je postala Britanska imperija; i tako su — jer vlaga ne staje, ona dospeva u mastionicu kao što dospeva u drvenariju — rečenice nabujale, pridevi se umnožili, lirika postala epika, a sitnice koje su bile dugačke jedan stubac sada su enciklopedije od deset ili dvadeset tomova. Ali Euzebije Čab će nam svedočiti o dejstvu koje je sve ovo imalo na duh osetljivog čoveka nemoćnog da to zaustavi. Evo odeljka na kraju njegovih memoara gde on opisuje kako je, pošto je jednog jutra ispisao trideset pet velikih stranica 'sve ni o čemu', zavrnuo poklopac svoje mastionice i za promenu otišao u vrt. Uskoro se našao upetljan u ukrasno grmlje. Bezbrojno lišće mu je škripalo i blještalo nad glavom. Činilo mu se da »gnječi još milione pod nogama«. Gust dim izvijao se iz velike vlažne vatre u dnu vrta. Razmišljao je da nijedna vatra ne može da se nada da će ikada iscrpeti to neizmerno biljno breme. Gde god da pogleda, zelenilo je uzelo maha. Krastavci su »dolazili uvijajući se kroz travu do njegovih nogu«. Džinovski karfioli su dizali krošnju za krošnjom sve dok nisu nadmašili, u njegovoj mašti, same brestove. Kokoške su neprestano nosile jaja neke neodređene boje. Onda, setivši se sa uzdahom sopstvene plodnosti i svoje sirote žene Džejn, koja je sada u kući bila u trudovima svojih petnaestih babinja, kako može onda, pitao se, da krivi živinu? Pogleda u nebo. Zar samo nebo, ili nebo kao veliko pročelje nebesa, ne iskazuje odobravanje, upravo podsticanje nebeske hijerarhije? Jer tamo su se, bila zima ili leto, iz godine u godinu, prevrtali i valjali oblaci, kao kitovi, razmišljao je, ili bolje kao slonovi; ali ne, nije bilo spasa od sličnosti koja se utisnula u nj sa hiljade vazdušnih hektara; i celo nebo samo, široko rasprostrto preko Britanskih ostrva bilo je tek jedan ogroman perjani krevet; i nedeljiva plodnost vrta, spavaće sobe i prečke u kokošinjcu bila je odande preslikana. Ušao je u kuću, napisao gore citirani odeljak, stavio glavu u plinsku peć i kad su ga našli kasnije nije mu više bilo spasa.

Dok se ovo događalo u svim delovima Engleske, Orlandu je godilo da se zatvori u svoju kuću u Blekfrajarsu i da se pretvara da je klima i dalje ista; da se još uvek može reći šta voliš i da nosiš pumperice ili suknje kako ti naspe. Na kraju je čak i ona bila prisiljena na priznanje da su se vremena promenila. Jedno popodne prvih godina veka vozila se kroz Sen Džejms park svojim starim drevnim kočijama kad se jedan od tih sunčevih zraka koji su povremeno, iako ne često, uspevali da prodru do zemlje, probi, mramorno šarajući u prolazu oblake čudnim prizmatičnim bojama. Takav prizor bio je dosta čudan posle čistog i ujednačenog neba osamnaestog veka, pa ju je naveo da spusti prozor i da ga pogleda. Crvenkasto smeđi flamingo oblaci naveli su je da sa prijatnim bolom, što je dokazivalo da je već bila neosetno ražalošćena vlagom, misli o delfinima koji umiru u Jonskom moru. Ali kakvo je bilo njeno iznenađenje kada je, udarivši o zemlju, zrak izgleda proizveo ili osvetlio piramidu, žrtvenik ili trofej (jer je po izgledu to bilo nešto kao gozbeni sto) — konglomerat u svakom slučaju najraznovrsnijih i loše svrstanih predmeta, nagomilanih zbrda-zdola na ogromnu hrpu na koju je onda postavljen kip kraljice Viktorije! Obavijeni oko ogromnog krsta od rezbarenog i cvetnog zlata bile su udovičke haljine i nevestinski velovi; okačeni na druge izrasline stajali su kristalni dvorci, kolvke, vojnički

šlemovi, spomen-veneci, pantalone, bakenbardi, svadbene torte, topovi, božićne jelke, teleskopi, izumrla čudovišta, globusi, mape, slonovi i matematički instrumenti — sve to su kao džinovski gvozdeni oklop podupirali s desne strane ženska figura obučena u lepršavo belo; s leve, krupni gospodin u fraku i vrećastim pantalonama. Neslaganje predmeta, združenost do grla zakopčanih i poluodevenih, nakićenost raznim bojama koje su raspoređene kao po ćebetu, pogodi Orlanda najdubljim užasom. Čitavog svog života nije nikada videla nešto u isto vreme tako nepristojno, tako odvratno i tako monumentalno. To bi moglo da bude i zaista mora da je od dejstva sunca na vazduh pun vode; nestaće čim dune prvi povetarac; ali uprkos tome, izgledalo je, dok se pored njega vozila, da mu je suđeno da zauvek traje. Ništa, osetila je, potonuvši nazad u ugao svoje kočije, nikakav vetar, kiša, sunce ili grom nikada neće moći da razruše taj drečavi uskopist. Samo će se nosevi zamazati i zarđati trube; ali tu će ostati, upereni na istok, zapad, jug i sever, večno. Gledala je unazad dok joj je kočija perjala uz Konstitujušn Hil. Da, eno ga, još uvek spokojno zrači na svetlosti koja je — izvuče sat iz džepića — naravno, bila svetlost podneva. Ništa drugo nije moglo biti tako prozaično, tako nesumnjivo, tako nepopustljivo na neki nagoveštaj zore ili sunčevog zalaska, tako očito sračunato da zauvek traje. Već je osećala kako joj krvotok teče tromo. Ali što je bilo još čudnije, crvenilo, živahno i neobično, rasu joj se po obrazima dok je prolazila pokraj Bakingemske palate i činilo se da ju je neka nadmoćna sila naterala da spusti pogled na svoja kolena. Ustuknu videvši da je u crnim pumpericama. Nije prestala da crveni sve do svoje kući na selu, što će se, s obzirom na vreme koje je potrebno da tri konja pređu trideset kilometara, uzeti, nadamo se, kao dokaz njene čednosti.

Čim je stigla, poslušala je ono što je sada postalo preka potreba njene prirode i zamotala se što je bolje mogla u damastni pokrivač koji je zgrabila s kreveta. Udovi Bartolomej (koja je kao domaćica nasledila dobru staru Grimsdič) objasnila je da ima jezu.

»I mi svi, miledi«, reče udovica, duboko uzdahnuvši. »Zidovi se znoje«, reče sa čudnim, žalobnim samozadovoljstvom i zaista bilo je dovoljno da pritisne ruku na hrastovu ploču i da ostanu otisci. Bršljan je tako obilno narastao da su mnogi prozori sada bili zapečaćeni. Kuhinja je bila tako mračna da su u njoj jedva razaznavali čajnik od đevđira. Sirotu crnu mačku su umesto uglja lopatom bacili u vatru. Većina sluškinja nosila je tri-četiri crvene flanelske podsuknje iako je bio avgust.

»A da li je istina, miledi«, pitala je dobra žena skupivši se, dok joj je zlatno raspeće visilo na grudima, »da kraljica, blagoslovena bila, nosi, kako vi to zovete,« oklevala je dobra žena i pocrvenela.

»Krinolinu«, pomože joj Orlando (jer je reč stigla do Blekfrajarsa). G-đa Bartolomej klimnu. Suze su joj već lile niz obraze, ali se osmehivala jecajući. Jer bilo je prijatno jecati. Nisu li sve one bile slabe žene? i nosile su krinoline da što bolje sakriju tu činjenicu; veliku činjenicu; jedinu činjenicu; ali, ipak, žalosnu činjenicu; svaka dobra žena je dala sve od sebe da je porekne iako je poricanje bilo nemoguće; činjenicu da će roditi dete? da nosi zapravo, petnaestoro ili dvadesetoro dece, tako da je najveći deo života skromne žene prošao, konačno, u poricanju onoga što je svake godine makar jednog dana postajalo očigledno.

»Imade još čajni' kolutića«, reče g-đa Bartolomej, pokupivši suze, »u biblioteci«.

I zamotana u damastni krevetski prekrivač, Orlando sede pred činiju čajnih kolutića.

»Imade još čajni' kolutića u biblioteci« — Orlando se prenemagala groznim izrazom, sa prefinjenim naglaskom g-đe Bartolomej pijući — ali ne, nije joj se dopadala blaga tečnost — čaj. Baš u ovoj sobi, sećala se, kraljica Elizabeta je stajala uz vatru sa vrčem piva u ruci, koji je iznenada tresnula o sto kad lord Bergli netaktno upotrebi imperativ umesto konjunktiva. »Mali, mali čoveče«, — Orlando ju je mogla čuti kako govori — »da li se rečju 'mora' obraća princezi?« I vrč slete na sto: još je stajao beleg na njemu.

Ali kad Orlando skoči na noge, što je nalagala sama pomisao na veliku Kraljicu, krevetski pokrivač je saplete, i ona psujući pade nazad u naslonjaču. Sutra će morati da kupi dvadeset metara ili više crnog bombašina da sašije suknju. A onda (tu pocrvene) moraće da kupi krinolinu, a zatim (tu opet pocrvene) kolevku, a onda još jednu krinolinu, i tako dalje ... Crvenilo je dolazilo i odlazilo uz najdelikatnije ponavljanje skromnosti i stida što se može zamisliti. Mogao se videti duh doba kako duva, sad topao, sad hladan, preko njenih obraza. A ako je duh doba duvao malo neuravnoteženo, pa se zbog krinoline crvenelo pred mužem, njoj moramo oprostiti zbog neodređenog položaja (čak je i njen pol još uvek bio sporan) i neredovnog života kojim je ranije živela.

Boja njenih obraza se konačno ustali i izgledalo je da je duh vremena — ako je on to zaista bio — privilegao na neko vreme. Onda Orlando u nedrima ispod košulje oseti kao neki medaljon ili ostatak izgubljenog osećanja i ne izvuče ništa više od svitka papira, sa mrljama mora, sa mrljama krvi, sa mrljama od putovanja — rukopis svoje pesme, »Hrast«. Nosila ga je sa sobom tolike godine i u tako pogibeljnim situacijama, da su mnoge strane bile umrljane, neke pocepane, a škripac u kom je bila s papirom kada je živela sa ciganima, naterao ju je da ispiše margine i da pređe linije dok rukopis nije počeo da liči na najbrižljivije kukičanje. Okrenula je prvu stranu i pročitala datum 1586, napisan sopstvenom dečačkom rukom. Ona je na njemu radila sada blizu tri stotine godina. Bilo je vreme da ga okonča. U međuvremenu je počela da ga obrće, da zaviruje i da čita, da preskače i da razmišlja dok je čitala koliko se malo ona za sve ove godine promenila. Bila je mračni momak zaljubljen u smrt, kakvi su već momci; a onda je bila zaljubljena i rascvetana; a zatim je bila živahna i satirična; i ponekad se oprobavala u prozi a ponekad u drami. A ipak je za vreme svih tih promena ona ostala, razmišljala je, suštinski ista. Imala je istu tešku meditativnu narav, istu ljubav prema životinjama i prirodi, istu strast prema selu i godišnjim dobima.

»Ipak«, mislila je, ustajući i odlazeći do prozora, »ništa se nije promenilo. Kuća i vrt su tačno onakvi kakvi su bili. Ni stolica nije pomerana, ni sitnica nije prodata. Tu su iste staze, isti travnjaci, isto drveće i isti ribnjak i u njemu, usuđujem se da kažem, isti šaran. Istina, na prestolu je kraljica Viktorija, a ne kraljica Elizabeta, ali kakva je razlika ...«

Tek što se ova misao uobličila kad se, kao da je prekorevaju, vrata širom raskriliše i unutra stupi Basket, sobar, iza koga je išla Bartolomejka, domaćica, da odnese čaj. Orlando, koja je baš umočila pero u mastilo i bila spremna da napiše neka svoja razmišljanja o večnosti svih stvari, jako se uzruja što ju je u tome sprečila jedna mrlja koja se širila i krivudala oko pera. To je neka slabost držalja, pretpostavila je; puklo je ili je zaprljano. Umoči ga ponovo. Mrlja je narasla.

Pokušala je da nastavi ono što je govorila; reči nisu nailazile. Ona zatim stade da ukrašava mrlju krilima i bakenbardima sve dok ova ne postade okrugloglavo čudovište, nešto između slepog miša i vombata. Ali što se tiče pisanja poezije u prisutnosti Basketa i Bartolomejke u sobi, to je bilo nemoguće. Tek što je rekla »Nemoguće«, kad na njenu zgranutost i uzbinu, pero poče da krivuda i poigrava tečno, najglatkije moguće. Njena stranica bila je ispisana najfinijom kosom italijanskom rukom najpitkijim stihovima koje je u životu pročitala:

I sama sam bezvredna karika
U životnom tegobnom lancu,
Ali govorih osveštane reči,
O, ne kažite uzalud!

Hoće li mlada deva, kad joj samo suze
Usamljenoj na mesečini svetle,
Suze za odsutnim i voljenim,
Uzdisati -----

napisa bez zastajanja dok su Bartolomejka i Basket rondali i mumlali po sobi, raspaljujući vatru i skupljajući čajne kolutiće.

Još jednom umoči pero i nastavi —

Toliko se promenila, meki oblak karanfila
Što joj nekad obavijaše obraze
Poput večernjeg rumenila nebo,
Sad ishlapi do bledila, slomljena
Vatrenim plamsajima baklji iz groba,

ali je ovde naglom kretnjom prosula mastilo preko stranice i uprljala, zamastiljavila ju je ljudskom pogledu, nadala se, zauvek. Sva je treptala, sva uzbuđena. Ništa odvratnije nije mogla da zamisli od osećaja kako se mastilo sliva u slapovima automatske inspiracije. Šta to bi s njom? Je li to vlaga, Bartolomejka ili Basket, šta bi? pitala je. Ali soba je bila prazna. Niko joj nije odgovarao, osim ako se kapanje kiše u bršljanu može uzeti kao odgovor.

U međuvremenu postade svesna, stojeći na prozoru, neobičnih žmaraca i drhtanja u čitavom telu, kao da je sačinjena od hiljadu žica na kojima neki povetarac ili zalutali prst svira skale. Čas su joj trnuli nožni palčevi, čas srž. Imala je najčudniji osećaj oko bedrenih kostiju. Činilo joj se da joj se kosa diže na glavi. Ruke su joj zujale i unjkale kao što će zujati i unjkati telegrafске žice dvadesetak godina kasnije. Ali izgledalo je da se sva ta uznemirenost konačno usredsredila u njenim rukama; zatim u jednoj ruci, pa u jednom prstu te ruke, a onda kao da se konačno zgrčila tako da je napravila prsten drhtave osetljivosti oko drugog prsta leve ruke. I kad je ona podiže da vidi šta je to izazvalo potres, ništa nije videla — ništa do jedinstveni ogromni smaragd koji joj je

dala kraljica Elizabeta. A zar to nije bilo dovoljno? pitala je. Bio je čist kao gorska voda. Vredeo je bar deset hiljada funti. Izgledalo je da to podrhtavanje, na najčudniji način (ali setite se da imamo posla sa nekim od najtamnijih manifestacija ljudske duše) kaže Ne, to nije dovoljno; i dalje, da je poprimilo istražiteljsku notu, kao da pita, šta to znači, taj procep, taj čudan propust? dok se jedna Orlando oseti nedvosmisleno posramljenom od svog dragog prsta leve ruke ne znajući ni najmanje zašto. U tom trenutku, Bartolomejka uđe da pita koju haljinu treba da joj uredi za večeru, a Orlando, čija su čula bila hitra, smesta pogleda Bartolomejkinu levu ruku i odmah opazi ono što nikada ranije nije primetila — da se jedan dosta žutinjav prsten svio oko trećeg prsta gde je i ona svoj nosila.

»Da ti vidim prsten, Bartolomejka«, reče, pruživši ruku da ga uzme.

Na to, Bartolomejka se načini kao da ju je neka hulja udarila u grudi. Povuče se nekoliko koraka, čvrsto stisnu ruku i izmahnu dalje od nje sa krajnje otmenim gestom. »Ne«, reče sa odlučnim ponosom, njeno gospodstvo ga može videti ako izvoli, ali na skidanje venčanog prstena ni nadbiskup, ni papa, ni kraljica Viktorija sa prestola ne bi je mogli naterati. Njen Tomas ga je stavio njoj na prst pre dvadeset pet godina, šest meseci i tri nedelje: sa njim spava; sa njim radi; sa njim pere; moli se s njim; i traži da je sa njim sahrane. Zapravo, Orlando je ču da kaže, ali glas joj je bio veoma slomljen emocijom, da će kroz svetlucanje svoje burme ona sebi upisati mesto među anđelima i njen će sjaj potamneti zauvek ako ga da od sebe ma i za sekundu.

»Nebo neka nam je u pomoći«, reče Orlando, stojeći na prozoru i gledajući golubove kako se šepure, »u kakvom mi svetu živimo! Kakav svet, pobogu!« Njegova složenost ju je zgranula. Sada je izgledalo da je ceo svet prstenovan zlatom. Uđe na večeru. Burmi je bilo u izobilju. Uđe u crkvu. Burme su bile svuda. Izveze se nekud. Zlatne ili limene, tanke, široke, proste, glatke, svetlele su dosadno na svakoj ruci. Prstenja su bile pune juvelirnice, ne blistavih staklića i dijamanta iz Orlandovog sećanja, već jednostavnih traka bez kamena. U isto vreme počela je da primećuje nove navike među gradskim stanovništvom. U staro doba, dosta često se sretao mladić kako se šali sa devojčicom ispod glogove živice. Orlando je pecnula mnoge parove vrhom svog biča i nasmejala se idući dalje. Sada se to sve promenilo. Parovi su se vukli, klipsali posred ceste nerazdvojno povezani. Ženina desna ruka bila je neizbežno proturena ispod muškarčeve leve a njene prste su čvrsto stezali njegovi. Često se nisu ni makli s mesta sve dok ih nisu dotakle konjske nozdrve, a onda, iako su se pomakli, sve je to bilo u jednom komadu, teško, u kraj puta. Orlando je samo mogla da pretpostavi da je to neko novo otkriće ustanovljeno o rasi; da su oni nekako slepljeni zajedno, par po par, ali ko je to napravio i kada, nije mogla da pogodi. Nije ličilo na Prirodu. Gledala je golubove i zečeve i vipete i nije mogla da vidi da je priroda promenila ili popravila svoje puteve, bar od vremena kraljice Elizabete. Nije bilo neraskidive združenosti među zverima koju je mogla da vidi. Je li to onda od kraljice Viktorije ili lorda Melburna? Je li od njih poteklo veliko otkriće braka? Iako se, razmišljala je, priča da kraljica voli pse, a lord Melburn, čula je, priča se, voli žene. Bilo je to čudno — bilo je odvratno zaista, bilo je nešto u toj nerazdvojenosti tela što je bilo odurno za njeno osećanje pristojnosti i zdravstvenih preporuka. Njene duboke misli su, međutim, bile praćene takvim zujanjem i unjkanjem povređenog prsta da je jedva mogla da sačuva red u idejama. One su čamile i gledale čeznutljivo

kao domaćičke fantazije. Od njih je crvenela. Nije bilo druge nego da kupi jednu od tih ružnih vrpca i da je nosi kao ostali. To je uradila navukavši je na prst, obuzeta sramom, u senci zavese; ali beskorisno. Zujanje se nastavljalo još žešće, odvratnije nego ikad. Nije oka sklopila te noći. Kada je sledećeg jutra uzela pero da piše, ili nije mogla ni o čemu da misli, a pero je pravilo jednu za drugom velike bedne mrlje, ili je polagano ušetalo, još alarmantnije, u medenu blagoglagoljivost o ranoj smrti i iskvarenosti, što je bilo gore nego ne misliti uopšte. Jer to bi pokazalo — njen slučaj je potvrđivao — da mi pišemo, ne prstima, već celom ličnošću. Živac koji kontroliše pero obmotava se oko svakog vlakna našeg bića, vodi nit kroz srce, probija se kroz jetru. Iako je izgledalo da je sedište njene nevolje leva ruka, mogla je da oseti kako otrov struji kroz čitavo telo i bila je konačno primorana da razmisli o očajničkom leku koji bi bio da potpuno i pokorno popusti duhu doba i da uzme muža.

Jasno je koliko je to bilo protiv njenog prirodnog temperamenta. Kada je šum točkova nadvojvodine kočije iščezao, vrisak koji se oteo sa njenih usana bio je »Život! Ljubavnik!« a ne »Život! Muž!« i idući za tim ciljem otišla je u grad i jurila po svetu kao što je pokazano u prethodnom poglavlju. Takva je neukrotiva priroda duha vremena, međutim, da on mnogo snažnije potuče svakoga ko pokuša da mu se suprotstavi nego one koji se poviju. Orlando je lično, po prirodi nagingjala elizabetanskom duhu, duhu reformacije, duhu osamnaestog veka i kao njegova posledica jedva da je bila svesna promene od jednog doba do drugog. Ali nije podnosila duh devetnaestog veka i zato ju je zarobio i slomio, a ona je bila svesna svoga poraza u njegovim rukama kao nikada ranije. Jer verovatno da je ljudski duh imao svoje mesto u pripisanom mu vremenu; neke je rodilo ovo doba, neke ono; a sada kad je Orlando bila odrasla žena, godinu-dve iznad tridesete, crte njenog karaktera bile su fiksirane i bilo je nepodnošljivo savijati ih na pogrešan način.

Tako je ona žalosno stajala kod prozora u salonu (Bartolomejka je tako prekrstila biblioteku) vučena nadole krinolinom koju je pokorno prihvatila. Bila je teža i dosadnija od svih haljina koje je ikada nosila. Nijedna nije toliko sputavala njene pokrete. Više nije mogla dugim koracima da ide kroz baštu sa svojim psima, ili da trči lagano uz visoku humku i da se prući ispod hrasta. Suknje su skupljale hrpe lišća i slamu. Šešir s perom prevrtao se na povetarcu. Tanke cipele bi se brzo nakvasile i ulepile blatom. Mišići su joj izgubili gipkost. Postala je uznemirena, da nema razbojnika iza lamperije i plašila se, prvi put u životu, duhova u hodnicima. Sve te stvari su je navele, korak po korak, da se potčini novom otkriću, koje je napravila kraljica Viktorija ili neko drugi, da svaki muškarac i svaka žena imaju nekog ko im je dodeljen za ceo život, koga podupiru, ko ih podupire, dok ih smrt ne rastavi. Bila bi uteha, osetila je, osloniti se; sestiti; da, leći; nikad, nikad, nikad više ne ustati. Tako je taj duh radio na njoj, za sav njen prošli ponos, i kako se ona spuštala niz lestvice emocija do tog niskog i nenaučenog prebivališta, ona zujanja i unjukanja, koja su bila tako zagrižena i tako ispitivačka, modulirala su se u najslade melodije, sve dok se nije učinilo da anđeli prevlače belim prstima preko žica na harfi i da je celo njeno biće prožeto serafinskom harmonijom.

Ali na koga se mogla nasloniti? Uputila je to pitanje divljim jesenjim vetrovima. Jer sada je bio oktobar i vlažno kao i obično. Ne na nadvojvodu; on se oženio veoma visokom damom i u

Rumuniji lovi zečeve već mnogo godina; niti na g. M., on je postao katolik; niti markiza od C., on pravi džakove u Botani Beju; ni na lorda O., on je već odavno hrana ribama. Ovako ili onako celo njeno staro društvo otišlo je, a na Nele i Kiti iz Druri Lejna, iako im je davala prednost, teško da se moglo nasloniti.

»Na koga«, pitala je, bacivši pogled na oblake koji su se vraćali, sklopivši ruke dok je klekla pred okvir prozora i izgledala kao sama slika privlačne žene kad je to uradila, »mogu da se oslonim?« Reči su joj se oblikovale, ruke sklapale, automatski, baš kao što je njeno pero pisalo od svoje volje. Nije to Orlando govorila, već duh doba. Ali ma šta da je bilo, niko nije odgovarao. Vrane su srljale u neredu među jesenjim ljubičastim oblacima. Kiša je konačno stala i nebo se prelivalo u duginim bojama što je natera da stavi šešir s perom i obuče cipelice s pertlama i otšvrlja pre večere.

»Svi su venčani osim mene«, zadubila se u misli dok se vukla neutešno po polju. Tamo su štenare; čak i Knut i Pipin — iako im je udruživanje tako prolazno, ipak se čini da svako večeras ima partnera. »Dok sam ja, gospodarica svega toga«, mislila je Orlando pogledavši u prolazu na bezbrojne grbom ukrašene prozore dvorane, »sama, neudata, usamljena.«

Takve joj misli nikad ranije nisu padale na pamet. Sada su se neizbežno oborile na nju. Umesto da gurne i otvori vrata, ona rukom u rukavici pokuca portiru da ih otvori. Čovek se mora nasloniti na nekoga, pa makar to bio i portir; i skoro da je želela da ostane tu s njim i da mu pomogne da na kofi užarenog uglja isprži krmenadlu, ali je bila isuviše stidljiva da ga pita. Pa je otumerala sama kroz park, isprva malodušno i zabrinuta da se možda lovokradice ili lugari ili možda neki potrčko ne začudi što tako velika dama šeta sama.

Svakim korakom nervozno je pogledala da neki muški oblik nije skriven iza bodljikavog žbuna ili da neka divlja krava ne saginje rogove da je probode. Ali samo su se vrane šepurile na nebu. Čelično plavo pero jedne od njih pade u živicu. Volela je perje divljih ptica. Skupljala ga je nekad kao dečak. Podiže ga i zataknu za šešir. Vetar podstaknu nešto njen duh i ožive ga. Dok su se vrane vitlale kružeći joj nad glavom i pero za perom padalo svetlucajući kroz ljubičasti vazduh, sledila ih je, preko humke, uz brdo, dugački ogrtač lebdeo je za njom. Godinama nije išla tako daleko. Šest pera je podigla s trave i trljala ih vrhovima prstiju, pritiskala na usne da oseti mekoću svetlućavog perja, kad ugleda na padini brda srebrnu baru, misterioznu kao jezero u koje je ser Bedvier bacio Arturov mač. Jedno pero je podrhtavalo u vazduhu i palo u sredinu. I tada je obuze neka čudna ekstaza. Imala je neku divlju misao da za pticama ide do ruba sveta i da se baci na raskvašeno busenje i tu napije zaborava, dok je oko nje odjekivao promukli kikut vrana. Ubrzala je korak; trčala; žilavi vresov koren baci je na zemlju. Slomila je članak. Nije mogla da ustane. Ali ležala je tu zadovoljna. Miomiris močvarne mirte i kiselice bio joj je u nozdrvama. Promukli kikut vrana u ušima. »Našla sam svog supruga,« mrmljala je. »To je breg. Ja sam nevesta prirode,« šaptala je predajući se ushićeno hladnom zagrljaju trave, ležeći umotana u svoj ogrtač u rupi pored bare. »Ovde ću ležati. (Pero joj pade na čelo.) Našla sam lovor zeleniji od lovorika. Svežina će mi uvek krasiti čelo. To su pera divljih ptica — sovina, legnja mračnjaka. Sanjaću divlje snove. Moje ruke neće nositi nikakvu burmu«, nastavila je, skidajući je sa prsta. »Korenja će se ispreplesti oko njih. O!« uzdahnu, pritiskajući glavu raskošno na svoj

raskvašeni jastuk, »Tražila sam sreću u mnoga doba i ne nađoh je; slavu i propustih je; ljubav i ne upoznah je; život — i gle, smrt je bolja. Upoznala sam mnogo muškaraca i žena«, nastavi; »nijedno nisam razumela. Bolje da ovde ovako ležim mirno i samo nebo nada mnom — kako su mi cigani pre toliko godina kazali. To beše u Turskoj.« I pogleda ravno gore u prekrasnu zlatnu paru u kojoj su se komešali oblaci i sledećeg trenutka vide u njoj prugu, kako kamile u redu po jedna prelaze kamenitu pustinju u oblacima crvene prašine; a onda, kada prodoše kamile, ostale su samo planine, veoma visoke i pune raspuklina i sa kamenim šiljcima i zamišljala je da čuje zvona koza kako prolaze, a uvale su bile pune irisa i lincure. Nebo se tako promenilo i njene su se oči polako sve više spuštale dok nisu stigle do zemlje od kiše potamnele i videle veliku grbu Saut Daunsa, kako u jednom talasu plovi duž obale, a tamo gde se kopno odvajalo, tamo je bilo more, more s brodovima koji prolaze! i zamislila je da je čula top daleko na moru i prvo je pomislila, »To je Armada«, a onda je pomislila »Ne, to je Nelson«, a onda se setila da su ti ratovi završeni a ovi brodovi trgovački brodovi u poslu; i da su na vijugavoj reci jedra čamaca za zabavu. Videla je, takođe, stoku rasutu po tamnim poljima, ovce i krave i videla je kako se ponegde pale svetla u prozorima seoskih kuća i lampe se klate oko stoke koju ovčari i govedari obilaze; a onda se svetla pogasiše i izađoše zvezde čineći gustiš na nebu. Zapravo je zaspala sa mokrim perima na licu sa uvom prislonjenim na zemlju kad začu, duboko iznutra, neki čekić po nakovnju, ili je to kucalo srce? Tik-tak, tiktak, tako je udaralo, tako je tuklo, nakovanj ili srce u središtu zemlje; sve dok nije, slušajući, pomislila kako se to preobrati u topot konjskih kopita; jedan, dva, tri, brojala je; a onda je čula spoticanje a zatim, kako je sve bliže dolazilo, mogla je čuti krckanje grančice i upijanje vlažnog tresetišta u kopita. Konj je skoro bio na njoj. Ona sede. Mračan naspram žuto prorezanog neba u zoru, sa zviždovkama koje se dižu i padaju oko njega, vide muškarca na konju. On viknu. Konj stade.

»Gospođo«, viknu muškarac, skočivši na zemlju, »vi ste ranjeni!«

»Ja sam mrtva, gospodine«, odvrati ona.

Nekoliko minuta zatim postali su verenici.

Sledećeg jutra, dok su sedeli za doručkom, on joj reče svoje ime. Marmadjuk Bontrop Šelmerdin, plemić.

»Znala sam!«, reče ona, jer je bilo nešto romantično, viteško, strašno, melanholično, određeno u vezi s njim, što se slagalo sa imenom divljeg, tamnog pera — imenom koje je u njenoj glavi imalo čelično plavi sjaj vraninog krila, promukli smeh njihovog graktanja, zmijoliko vijuganje sišlo sa njihovih pera i hiljade drugih stvari koje će odmah biti opisane.

»Moje je Orlando!«, ona reče. On je to već pogodio. »Pošto ako vidiš brod pod punim jedrima i na njemu sunce, kako ponosito briše preko Mediterana iz južnih mora, odmah izgovoriš Orlando«, objasni.

Zapravo, iako im je poznanstvo bilo tako kratko, oni su, kao što se među ljubavnicima uvek događa, do krajnosti za nekoliko sekundi pogodili sve ono što se jedno drugog i najmanje tiče i sada je samo ostalo da popune neke nevažne detalje kao što su: ko se kako zove; gde žive; i da li su prosjaci ili od položaja. On ima zamak na Hebridima, ali razrušen, rekao joj je. Blune se provode po svečanoj dvorani. Vojnik je i pomorac i istražuje Istok. Sada ide da se pridruži svom

brigu u Falmutu, ali je vetar pao i tek kad oluja dune sa jugozapada moći će da isplovi. Orlando je žurno pogledala sa trpezarijskog prozora u pozlaćenog leoparda na vetrokazu. Srećom njegov rep je bio uperen ravno na istok i bio je čvrst kao stena. »O, Šel, ne ostavljaj me!« povikala je. »Strašno sam se zaljubila u tebe«, reče. Tek što joj reči siđoše s usana kad se strašna sumnja sjuri u um oboma istovremeno,

»Ti si žena, Šel!«, viknu ona.

»Ti si muškarac, Orlando«, viknu on.

Nije bilo takve scene svečanog uveravanja i dokazivanja od kad je sveta i veka. Kad je to bilo gotovo i kad su opet seli, ona ga upita kakva je to priča o jugozapadnoj oluji? Gde je on privezan?

»Na Rtu«, on reče kratko i pocrvene. (Jer su muškarci morali da crvene kao i žene, samo za dosta drugačije stvari.) Samo zahvaljujući njenom velikom pritisku i uz mnogo intuicije ona poveza da je on proveo život u najbeznadežnijim i najslavnijim avanturama — kao što su oplovljavanje Kejp Horna u čeljusti oluje. Jarboli su se polomili; jedra iscepana u krpe (morala je da mu izvuče to priznanje). Ponekad bi brod potonuo, a on ostao jedini preživeli na splavu sa dvopekcom.

»To je skoro sve što čovek danas može da uradi« reče on smeteno i posluži se velikim zalogajima džema od jagode. Vizija koju je ona iz toga imala o ovome momku (jer on je tek bio malo više od toga) koji sisa pepermint, što je strašno voleo, dok su se lomili jarboli i zvezde se ljuljale a on urlao kratke naredbe da se ovo prepusti valovima, da se ono donese na palubu, obli joj oči suzama, pomisli, najfinijeg ukusa od svih koje je ranije isplakala. »Ja sam žena«, mislila je, »konačno prava žena«. Zahvalila se Bontropu iz dna duše što joj je pružio to retko i neočekivano uživanje. Da nije bila hroma u levu nogu, sela bi mu na kolena.

»Šel, dragi,« poče ona ponovo, »reci mi...« i tako su razgovarali i više od dva sata, možda o Kejp Hornu, možda ne, a bilo bi stvarno malo koristi od zapisivanja onoga što su pričali jer su jedno drugo tako dobro znali da su mogli pričati bilo šta, što je isto kao da nisu ništa ni pričali, ili pričati takve glupe, prozaične stvari kao: kako se pravi omlet, ili gde se kupuju najbolje čizme u Londonu, stvari koje kad se izdvoje iz svog prizora nemaju nikakav sjaj, iako su u njemu strašno lepe. Jer se pokazalo, kroz mudru ekonomiju prirode, da se naš moderni duh skoro može osloboditi jezika; prolaze i najobičniji izrazi pošto i nema nikakvih izraza; otuda je najprostačkiji razgovor najčešće najpoetičniji, a najpoetičniji je upravo onaj koji se ne može zapisati. Iz tog razloga ovde ostavljamo veliku prazninu, koja se mora uzeti kao pokazatelj da je prostor do prezasićenosti pun.

Posle još nekoliko dana takvih razgovora,

»Orlando, najmilija«, počinjao je Šel, dok je napolju bila neka gužva, a sobar Basket ušao da obavesti kako dole čekaju policajci sa upozorenjem od kraljice.

»Pošalji ih gore«, kratko reče Šelmerdin, kao da je na sopstvenoj komandnoj palubi, zauzimajući ispred kamina po instinktu pozu sa rukama na leđima. Dva oficira u sivozelenim uniformama sa palicama na boku uđoše zatim u sobu i stadoše mirno. Pošto su završene formalnosti, oni predadoše Orlando na ruke, zato su i poslani, zakonski dokument veoma

impresivne vrste, sudeći po grudvicama pečatnog voska, trakama, zakletvama i propisima, sve od najveće važnosti.

Orlando ga prelete očima, a onda, koristeći kažiprst desne ruke kao štap, pročita sledeće činjenice kao ono što se najviše odnosi na predmet:

»Parnice su rešene«, pročita ... »neke u moju korist, na primer ... neke ne. Turski brak je poništen (ja sam bila ambasador u Konstantinopolju, Šel«, objasni). »Deca proglašena nezakonitom (rekli su da imam tri sina sa Pepitom, španskom igračicom). Tako su oni lišeni nasledstva, što je sve u korist... Pol? A! Šta sa polom? Moj pol«, pročita nekako svečano, »proglašen je neospornim i bez senke sumnje da je (šta sam ti pričala pre minut, Šel?), ženski. Posedi sa kojih se sada skida plenidba zauvek su nasledni i daju se isključivo i neotuđivo muškim naslednicima moje krvi ili u izostanku braka« — ali ovde postade nestrpljiva sa tom pravničkom praznom slamom i reče, »ali neće biti izostanka braka ni naslednika, tako da se ostalo može smatrati pročitanim«. Našta stavi svoj potpis ispod potpisa lorda Palmerstona i od tog trenutka uđe u nesmetan posed svojih titula, svoje kuće i poseda — koji se sada toliko skupio, jer su troškovi parnica bili tako ogromni da, iako je opet bila beskonačno plemićka, bila je takođe i suviše siromašna.

Kada su objavljeni rezultati parnice (a glasine su se širile brže od telegrafa koji ih je potisnuo), ceo grad je udario na veselje.

/Konji su upregnuti u kočije samo da bi se izvezlo napolje. Prazni landau i fijakeri neprestano su se vozili po Trgovačkoj ulici. Čitali su se govori kod Bika. Odgovori su se sastavljali kod Jelena. Grad je bio iluminiran. Zlatni kovčežići su radi sigurnosti bili zapečaćeni u staklene sanduke. Novac je bio dobro i propisno položen pod kamen. Osnovane su bolnice. Otvoreni su klubovi Pacov i Vrabac. Na tuce lutaka turskih žena bilo je spaljeno na pijaci zajedno sa brojnim seljačićima na kojima je stajao natpis: »Ja sam podli pretendent«, koji im se plazio iz usta. Kraljičin poni krem boje video se ubrzo kako kasa uz drum sa naredbom da Orlando večera i prenoći u dvorcu još isto veče. Njen je sto, kao i u prvom slučaju, bio zasut pozivnicama od grofice od R., ledi K., ledi Palmerston, markize od P., g-đe V. I. Gledston i drugih koje su se klele u zadovoljstvo od njenog društva, podsećajući je na veze svojih porodica i njene itd./ — što je sve valjano zatvoreno u zgrade, kao gore, iz pravog razloga što je to bio umetak bez ikakvog značaja u Orlandovom životu. Ona je to preskočila da bi napredovala u predmetu. Jer dok su lomače lizale na pijaci, ona je bila sama sa Šelmerdinom u tamnoj šumi. Vreme je bilo tako lepo da je drveće nepomično širilo grane nad njima, a ako bi list opao, padao je, sa crvenim i zlatnim tačkama, tako sporo da se mogao gledati po pola sata kako leprša i pada, dok se konačno ne smiri na Orlandovom stopalu.

»Pričaj mi, Mar«, ona bi rekla (i ovde se mora objasniti, da kada ga ona zove prvim slogom samog imena, onda je u sanjivom, zaljubljenom, popustljivom raspoloženju, domaćem, pomalo tromom, kao da gore mirisni panjevi i veče je, a još nije vreme za oblačenje i možda malčice napolju vlažno, kol'ko da zasvetluca lišće, ali slavuj može i tako da peva među azalejama, dva-tri psa laju na dalekim seoskim imanjima, petao kukuriče — sve to čitalac može da zamisli u njenom glasu) — »Pričaj mi, Mar«, rekla bi, »o Kejp Hornu«. Tada bi Šelmerdin na zemlji

napravio mali model rta od grančica i opalog lišća i dve-tri puževe kućice.

»Ovde je sever«, rekao bi. »Tamo je jug. Vetar dolazi otprilike odavde. Jedrenjak sada plovi ravno na zapad; upravo smo spustili glavno krmno jedro; i vidiš tako — ovde gde je taj komad trave, on hvata struju koja je obeležena — gde su moja karta i kompas, Bo'san? — E, hvala, to će biti, gde je puževa kućica. Struja ga zahvata sa desne strane, tako da moramo da podesimo prikosnik ili će nas odneti na levo, a to je tamo kod bukovog lista — jer moraš razumeti draga« — i tako bi nastavio, dok bi ona slušala svaku reč, tumačeći ih ispravno, tako da je videla, treba to reći, a da joj on i ne kaže, fosforescenciju na talasima; ledenice su krckale u čeličnoj užadi; kako se popeo na vrh jarbola u oluji; tamo je razmišljao o čovekovoju sudbini; opet sišao; pio viski sa sodom; izašao na obalu; uhvatila ga crnkinja; pokajao se; odvratio se razlozima; čitao Paskala; čvrsto rešio da piše filozofiju; kupio majmuna; raspravljao o istinskom kraju života; odlučio se u korist Kejp Horna i tako dalje. Sve to i hiljadu drugih stvari koje je rekao ona je razumela, pa tako kad je odgovorila. Da, crnkinje su zavodljive, zar ne? on je govoreći joj da više nema kekisa, bio iznenađen i očaran kako je ona dobro shvatila njegov smisao.

»Jesi li sigurna da nisi muškarac?« pitao bi je zabrinuto, a ona bi odvratila,

»Da ti možda nisi žena?« a onda to moraju da dokažu bez mnogo buke. Jer oboje su bili tako začuđeni brzinom simpatije onog drugog i za oboje je bilo takvo otkriće da žena može da bude tako tolerantna i slobodna u govoru kao muškarac, a muškarac tako neobičan i tanan kao žena, da su to morali odmah da provere.

I tako su nastavili da razgovaraju ili bolje, da razumevaju, što je postalo glavna umetnost govora u doba kad su reči svakodnevno rasle tako oskudno u poređenju sa idejama da je »nema više kekisa« moralo da stoji umesto ljubljenja crnkinje u mraku kad je čovek upravo pročitao filozofiju biskupa Berklija po deseti put. (I otuda sledi da samo najdublji majstori stila mogu reći istinu, a kad čovek sretne jednoslojnog pisca, može da zaključi, bez ikakve sumnje, da taj jadnik laže.)

Tako bi razgovarali, a zatim, kad bi joj noge prilično prekrilo pegavo jesenje lišće, Orlando bi ustala i otšvrljala u srce šume i samoću, ostavivši Bontropa da sedi među puževim kućicama praveći model Kejp Horna. »Bontrop«, rekla bi, »odoh«, i kad ga je zvala po prezimenu, »Bontrop«, to čitaocu treba da naznači koliko je bila usamljeničkog raspoloženja, osetivši ih oboje kao zrnca peska u pustinji, samo je želela da se sama sretne sa smrću, jer ljudi svakodnevno umiru, umiru za ručkom, ili ovako napolju u jesenjoj šumi; a uz plamen logorske vatre i svakodnevne pozive ledi Palmerston i ledi Derbi na večeru, obuzela bi je želja da umre i tako je govoreći »Bontrop«, u stvari rekla »ja sam mrtva« i gurala je svojim putem možda kao duh kroz avetinjski blede bukve i tako je zaveslala duboko u samoću kao da je neki mali treptaj zvuka i pokreta završen i sad je slobodna da ode svojim putem — što čitalac sve može čuti u njenom glasu kad kaže »Bontrop«, i može još da doda, da bi bolje rasvetlio reč, da je, mistično, ista reč i za njega značila razdvajanje i osamljivanje i tela lišeno koračanje po palubi jedrenjaka u neizmernim morima.

Posle nekoliko sati smrti, iznenada šojka vrisnu »Šelmerdin«, a ona, sagnuvši se, ubra jedan od onih jesenjih šafrana koji nekim ljudima označavaju samu žutu boju i stavi ga sa šojkinim

plavim perom koje je lebdeći kroz bukovu šumu palo u njena nedra. Ona onda povika »Šelmerdin« i reč krenu kao pucanj, odbijajući se po šumi i pogodi ga tamo gde je sedeo praveći u travi modele od puževih kućica. Video ju je i čuo kako mu prilazi sa šafranom i šojkinim perom u nedrima i viknuo je »Orlando«, što je značilo (i mora se zapamtiti da kada se svetle boje kao plava i žuta pomešaju u našim očima, nešto se od njih otare o naše misli) prvo povijanje i njihanje paprati kao da se nešto probija kroz nju; što se pokazalo da je brod pod punim jedrima, koji se talasa i ljulja pomalo sneno, nekako kao da je celu godinu letnjih dana bio na putu; i tako brod jedri, tamo i ovamo, otmeno, nehajno i plovi po kresti jednog talasa i uranja u šupljinu drugog i tako, iznenada, stane iznad tebe (koji si u čamcu malom kao kokosova ljuska, i gledaš gore u njega) sa svim njegovim jedrima koja podrhtavaju, a onda, gle, pada ih cela hrpa na palubu — kao što je Orlando sad pala pored njega na travu.

Osam ili devet dana je tako prošlo, ali desetog, to je bio 26. oktobar, Orlando je ležala u paprati, dok je Šelmerdin recitovao Šelija (čija je sva dela znao napamet), kad list koji je dosta sporo počeo da pada sa vrha drveta, oštro ošinu Orlandovu nogu. Za njim drugi, pa onda treći. Orlando zadrhta i preblede. To je bio vetar. Šelmerdin — ali sada bi primerenije bilo zvati ga Bontrop — skoči na noge.

»Vetar«, povika.

Zajedno potrčase kroz šumu, vetar je po njima lepio lišće dok su trčali prema velikom dvorištu i preko njega i kroz mala dvorišta, preplašene sluge su ostavljale metle i šerpe da pođu za njima, dok nisu stigli do kapele, a tamo su popalili raštrkana svetla što se brže moglo, jedan zapinjući preko klupe tamo, drugi tamo pridavivši tanušnu svećicu. Udarili su u zvona. Konačno je stigao g. Diper držeći krajeve svog kolira i pitajući gde je molitvenik. I oni mu poveriše u ruke molitvenik kraljice Meri i on je tražio nepromišljeno brkajući stranice i rekao »Marmadjuk Bontrop Šelmerdin i ledi Orlando, kleknite,« i oni su klekli i bili su čas svetli čas tamni kako su svetlost i senka zbrkano doletale kroz vitraže; i kroz lupu bezbroj vrata i zvuk kao da neko udara u mesingane lonce, odjeknule su orgulje, njihovo režanje je na smenu stizalo glasno i tiho, a g. Diper, koji je veoma ostario, pokušavao je da digne glas iznad te buke i nisu ga mogli čuti, a onda sve za trenutak utihnu i jedna reč — valjda »čeljust smrti« — jasno zazvoni, dok su se sve sluge sa imanja tiskale unutra još sa grabuljama i bičevima u rukama, da slušaju, i neki su glasno pevali a drugi su se molili, i čas je jedna ptica lupala o staklo, a čas udarao grom, tako da niko nije čuo reč pokoravam se da je rečena ili video, osim kao zlatni odsev, kako je prsten prešao sa ruke na ruku. Sve je bilo gužva i zbrka. I oni ustadoše uz gruvanje orgulja i levanje kiše i ledi Orlando, sa prstenom na ruci, izađe u dvorište u tankoj haljini i pridrža stremen koji se ljuljao, jer je konj bio pod uzdom i demom i pena mu je još uvek bila po grivi, da njen muž uzjaše, što on uradi izjedne i konj poskoči napred a Orlando, stojeći tamo, povika Marmaduk Bontrop Šelmerdin! a on joj odgovori Orlando! i reči su se sudarale i kružile kao divlji sokolovi zajedno između zvonika pa sve više, sve dalje, sve brže su kružile, dok se nisu razbile i kao kiša komadića pale na zemlju; te ona uđe unutra.

POGLAVLJE VI

Orlando uđe u kuću. Potpuno je bilo mirno. Veoma tiho. Tu je mastionica; tu je pero, tu je rukopis njene poeme, pocepan na pola kao danak večnosti. Upravo se bila spremala da kaže, kad je Basket i Bartolomejka prekinuše sa čajem, da se ništa nije promenilo. A tada, u roku od tri i po sekunde, sve se promenilo — slomila je članak, zaljubila se, udala za Šelmerdina.

Na prst je stavila burmu da to dokaže. Istina da ju je ona stavila pre nego što je srela Šelmerdina, ali to se pokazalo više nego nekorisno. Sama je okretala prsten sve u krug, sa praznovernim dubokim poštovanjem, pazeći da joj ne sklizne sa zgloba na prstu.

»Burma se stavlja na treći prst leve ruke«, reče, kao dete koje oprezno ponavlja svoju lekciju, »da bi uopšte bila od neke koristi«.

Reče to, glasno i čak nehотиčno pompeznije, kao sa željom da je slučajno ne čuje neko za čijim je dobrim mišljenjem čeznula. I stvarno, imala je na umu, sad kad je bar bila u stanju da pribere misli, dejstvo koje bi njeno ponašanje moglo da proizvede na duh tog doba. Bilo joj je izuzetno stalno do saznanja da li su koraci, koje je ona preduzela veridbom za Šelmerdina i udajući se za njega, naišli na to odobravanje. Ona je sama svakako bila osećajnije. Prst joj nijednom nije zabrideo ili je zabrinuo, od one noći na humci. Ipak, nije mogla da porekne da je imala sumnje. Bila je udata, istina; ali ako ti muž stalno plovi oko Kejп Horna, da li je to brak? Ako ti je drag, da li je to brak? Ako su ti dragi drugi ljudi, da li je to brak? I konačno, ako još uvek želiš, više od svega drugog na svetu, da pišeš poeziju; da li je to brak? Imala je svoje sumnje.

Staviće ga, međutim, na probu. Gledala je prsten. Gledala je mastionicu. Da li se usuđuje? Ne, ne usuđuje se. Ali mora. Ne, ne može. Šta će onda? Da padne u nesvest možda? Ali nikad se u životu nije bolje osećala.

»Sve to o klin!«, viknu, sa primesom svog starog duha, »Evo ga!«

I umoči vrat pera duboko u mastilo. Na njeno ogromno iznenađenje nije bilo eksplozije. Izvuče držalje, bilo je mokro ali nije kapalo. Pisala je. Rečima je trebalo malo duže da nadodu, ali su došle. A! a da li su imale smisla? pitala se, a u njoj je rasla panika da se pero opet samo, samovoljno ne šepuri. Pročita,

A onda dođoh na polje gde su tek niklu travu
Potamnili viseći behari fritilarija,
S izgledom mrka i strana, zmijolika cveta
Zaogrnuti tamnim purpurom, kao egipatske devojke —

Dok je pisala osetila je neku moć (setite se da imamo posla sa najmračnijim manifestacijama

ljudskog duha dok joj čitamo preko ramena) i kada je napisala »egipatske devojke« moć joj dade znak da stane. Trava je, izgledalo je kao da moć kaže, vraćajući se štapićem na početak kao guvernanta, u redu; viseći pehari fritularija — divno; zmijoliki cvet — misao, jaka iz pera jedne dame, možda, i Vodsvort bi je bez sumnje odobrio; ali devojke? da li su devojke potrebne? Kažeš da imaš muža na Kejpu? Pa, dobro, onda napred.

I tako je duh nastavio.

Orlando sada izvede u duhu (jer sve se to događalo u duhu) duboki naklon duhu svoga doba, takav kakav — da uporedimo velike sa malim stvarima — putnik, svestan da ima gomilu cigara u uglu kofera, izvodi pred carinikom koji je predusretljivo stavio znak belom kredom na poklopac. Jer ona je do krajnosti sumnjala da bi duh, ispita li pažljivo sadržaj njenog uma, našao krupnu stvar prokrijumčarenu, za šta bi morala da plati punu globu. Provukla se za dlaku. Uspela je samo tako što je nekim spretnim udovoljavanjem duhu vremena stavila burmu i našla muškarca na bregu, što je volela prirodu i nije bila satirična, cinična ili se bavila psihologijom — jer svako ovo dobro bi istog trena bilo otkriveno — da uspešno prođe njegov ispit. I ona uzdahnu duboko s olakšanjem i to s razlogom, jer je razmena između pisca i doba beskrajno delikatna i celo bogatstvo njegovih dela zavisi od dobrog ugovora među njima. Orlando ga je tako zaključila da je bila u izuzetno srećnom položaju; nije morala ni da se bori sa dobom niti da mu se potčinjava. Ona je bila njegova, a ipak je ostala svoja. Zato je sada mogla da piše i stvarno je pisala. Pisala je. Pisala. Pisala.

Sada je bio novembar. Posle novembra dolazi decembar. A onda januar, februar, mart i april. Posle aprila dolazi maj. Slede jun, jul, avgust. Naredni je septembar. A onda oktobar i tako, gle, opet smo u novembru, a celu godinu smo ispunili.

Ovaj metod pisanja biografije, iako ima svojih vrednosti, malo je prazan, možda bi i čitalac, ako nastavimo tako, mogao da prigovori kako sam sebi može da izrecituje kalendar a da poštedi džep bilo koje sume koju Hogart Pres bude zaračunao kao adekvatnu za ovu knjigu. Ali šta biograf može da radi kada ga njegov predmet stavi u nezgodan položaj u kakav nas je Orlando sada dovela? Život je, slažu se svi čije mišljenje vredi konsultovati, jedini pravi predmet za romanopisca i biografu; život, odlučili su isti autoriteti, nema baš nikakve veze sa mirnim sedenjem u stolici i razmišljanjem. Mišljenje i život su dva razdvojena pola. Zato — pošto je sedenje u stolici i razmišljanje upravo ono što Orlando sada čini — nema druge nego da recitujemo kalendar, molimo krunicu, brišemo nos, džaramo vatru, gledamo kroz prozor, dok ona nešto ne učini. Orlando je sedela tako mirno da se moglo čuti da je pala igla. Da je, zaista pala igla! To bi bio život. Ili kad bi leptir dolepršao kroz prozor i spustio se na njenu stolicu, moglo bi se o tome pisati. Ili zamislite da ona ustane i ubije osu. Tad bismo smesta mogli da izvučemo pera i pišemo. Jer to bi bilo krvoproliće, pa makar i krvi ose. Gde je krv tu je i život. Pa iako je ubijanje ose obična sitnica u poređenju sa ubistvom čoveka, još uvek je za romanopisca i biografu prikladniji predmet nego ovo prazno češljanje vune; ovo razmišljanje; to sedenje u stolici po vasceli dan, sa cigaretom i listom papira i perom i mastionicom. Samo kad bi predmeti, mogli bismo da prigovorimo (jer nam se strpljenje istanjilo) imali više razumevanja za svoje biografu! Šta je iritantnije nego da vidiš svoj predmet na koji si straćio toliko vremena i

truda kako potpuno klizi iz ruku i prepušta se — svedok njenih uzdaha i zapinjanja daha, njenih rumenila i bledila, njenih očiju čas svetlih kao lampa čas ispijenih kao zora — šta više ponižava od prizora gde sve to nemo pokazivanje emocija i uzbuđenje kroz koje se prošlo na naše oči, kad znamo da ono što ih prouzrokuje — misao i mašta — nema nikakvog značaja?

Ali Orlando je žena — lord Palmerston je to upravo potvrdio. A kad pišemo život jedne žene, možemo se, prihvaćeno je, odreći našeg zahteva za akciju i zameniti ga ljubavlju. Ljubav je, rekao je pesnik, čitavo ženino postojanje. A ako za trenutak pogledamo Orlanda za stolom kako piše, moramo priznati da nikada nije bilo žene prikladnije za taj poziv. Svakako, pošto je žena, i lepa žena, i žena u cvetu života, ona će se uskoro odreći te težnje da piše i da misli i počee da misli makar o licu (i doklegod misli o muškarcu, niko ženi ne prigovara što misli). A onda će mu napisati ceduljicu (i sve dok piše ceduljice niko joj ne prigovara zbog pisanja) i zakazaće sastanak za nedelju predveče i nedelja predveče će doći i licu će zazviždati pod prozorom — što je sve, naravno, sama sadržina života i jedini mogući predmet za roman. Sigurno je Orlando nešto od toga uradila? Na žalost, hiljadu puta avaj, Orlando nije uradila ništa od toga. Mora li se onda priznati da je Orlando bila jedno od onih čudovišta izopačenosti koja ne vole? Bila je nežna prema psima, verna prijateljima, sama darežljivost za desetinu izglednelih pesnika, imala je strast za poeziju. Ali ljubav — kako je muški romanopisci definišu, a konačno ko govori sa većim autoritetom? — nema nikakve veze sa nežnošću, vernošću, darežljivošću ili poezijom. Ljubav smakne nekome podsuknju i — ali svi mi znamo šta je ljubav. Je li to Orlando radila? Istina nas prisiljava da kažemo ne, nije. Ako tako predmet biografije neće ni da voli niti da ubije, već samo da razmišlja i zamišlja, možemo zaključiti da on ili ona i nije bolji od leša pa je zato ostavimo na miru.

Jedina uteha koja nam je sada preostala je gledanje kroz prozor. Eno vrabaca, eno su čvorci, ima nekoliko golubova i dve-tri vrane, svi zaokupljeni sobom. Jedan nađe crva, drugi puža. Jedan doleprša na granu, drugi malo proskakuće na panju. Onda dvorištem prođe sluga u zelenoj suknenoj kecelji. Verovatno je u nekom zapletu sa sluškinjom u smočnici, ali kako nemamo očiglednog dokaza u dvorištu, možemo se samo nadati najboljem i pustiti ga. Prolaze oblaci, gusti il retki, remeteći malo boju trave pod sobom. Sunčani brojčanik beleži ovaj sat na svoj uobičajeni kriptičan način. Čovekov um počinje da prevrće nekoliko pitanja, lenjo, uzaludno, o samom tom životu. Živote, peva on, ili bolje pišti, kao čajnik na ognjištu, Živote, životiću, šta si ti? Svetlost ili tama, sukneni kecelja zadnjeg sluge ili senka čvorka na travi?

Hajde onda da istražujemo, u ovo letnje jutro gde se sve divi šljivinom cvetu i pčeli. I zujeći i mucajući hajde da zapitamo čvorka (koji je mnogo druželjubivija ptica od ševe) šta bi on rekao na rubu korpe za otpatke iz koje skuplja žbice od četke za ribanje sudova. Šta je život, pitamo, naslanjajući se na kapiju seoske ograde; Život, Život, Život! Kliče ptica, kao da je čula i da zna tačno šta smo mislili tim našim stalnim dosadnim nametljivim običajem da postavljamo pitanja i u kući i napolju i da se nadvirujemo nad bele rade i cupkamo kao pisci kad ne znaju šta dalje da kažu. Zatim dođu ovamo, kaže ptica i pitaju me šta je život; Život, Život, Život!

Onda se teško odvučemo po tragu noćnog leptira do čela tamno ljubičastog brda, boje crnog vina, bacimo se na tle i sanjamo i vidimo skakavca kako ka svojoj kući u rupi vuče — slamku. I

on kaže (ako se struganju kao što je njegovo može dati tako sveto i nežno ime) životni trud, il' mi tako tumačimo zvrjanje njegovog prašinom zagušenog ždrelo. I slažu se i mravi i pčele ali ako ovde ležimo dovoljno dugo da pitamo noćne leptire kad izađu uveče, kradući se kroz još bleđe zvončiće vresa, oni će nam dahnuti na uvo takve divlje ludosti kakve čovek čuje od telegrafskih žica u snežnoj oluji; hi hi, ho ho. Smeh, smeh! kaže noćni leptir.

Pošto je pitao čoveka i pticu i insekte, jer ribe, pričaju nam ljudi koji su godinama živeli sami u zelenim pećinama pa su mogli da ih čuju kako govore, nikad, nikad ništa ne kažu, pa verovatno znaju šta je život — pošto smo ih sve pitali i nismo postali mudriji već samo stariji i hladniji (ta zar se nismo jednom nekako molili da u knjigu obuhvatimo nešto tako jako, tako retko, čovek bi se zakleo da je to smisao života?) moramo natrag i da ravno u lice kažemo čitaocu koji se na vrhovima prstiju muči da čuje šta je život — na žalost, mi ne znamo.

U tom trenutku, ali baš na vreme da knjigu spase od izumiranja, Orlando odgurnu stolicu, proteže ruke, ispusti pero, dođe do prozora i uzviknu, »Gotovo!«

Umalo se nije srušila pred čudnim prizorom koji joj sad izađe na oči. Bašta i neke ptice. Svet se i dalje kretao kao i obično. Sve vreme dok je pisala svet se nastavljao.

»I kad bih umrla, sve bi bilo isto!« uzviknula je.

Osećanja su joj bila tako intenzivna da je čak mogla da zamisli kako joj duša čili i verovatno ju je zaista napala neka nesvestica. Za trenutak je stala gledajući svetli ravnodušni prizor ukočenim pogledom. Na kraju je u život vraćena na jedinstven način. Rukopis koji je ležao iznad njenog srca počeo je da se meškolji i da udara kao da je živ i, što je bilo još čudnije, pokazivalo se kako je fina naklonost među njima, Orlando je, nagnuvši glavu, mogla da uhvati šta on to kaže. Želeo je da ga čitaju. Mora biti čitan. Umreće joj na grudima ako ga ne čitaju. Prvi put u životu okrenula se žestoko protiv prirode. Oko nje je bilo vipeta i grmova ruža u izobilju. Ali ni vipeti ni grmovi ruža ne čitaju. To je bio žalosni previd od strane Proviđenja, koji je nikada ranije nije pogodio. Samo su ljudska bića time nadarena. Ljudska bića postala su neophodna. Pozvonila je. Naručila kočiju da je smesta poveze u London.

»Taman imate vremena da uhvatite onaj u jedanaest i četrdeset pet, gospođo«, reče Basket. Orlando još nije konstatovala pronalazak parne mašine, ali su je ophrvale patnje bića koje, iako nije ona sama, toliko od nje zavisi, da je prvi put ugledala voz, sela u vagon i zamotali su joj noge u pled a da nije ni pomislila na taj »zapanjujući pronalazak koji je (kažu istoričari) potpuno promenio lice Evrope u poslednjih dvadeset godina« (što se stvarno događa mnogo češće nego što istoričari pretpostavljaju). Jedino je primetila da je krajnje prljavo, užasno zveči i zaglavljaju se prozori. Izgubljena u mislima, odjurena je u London za manje od sat i izašla je na peron Čering Krosa ne znajući kuda da krene.

Stara kuća u Blekfrajarsu, gde je provela mnogo prijatnih dana u osamnaestom veku bila je sada prodata, polovina Armiji spasa, polovina fabrici kišobrana. Kupila je drugu u Mejferu koja je bila zdrava, pogodna i u sred pomodnog sveta, ali da li će u Mejferu njena pesma zadovoljiti svoju želju? Slava bogu, mislila je, setivši se blistavih očiju velikih dama i simetrije nogu velike gospode, ti se nisu poduhvatali čitanja. Jer to bi bila ogromna šteta. Tamo su sad bili svi oni iz salona ledi R. Tamo su se vodili isti razgovori, nije sumnjala. Kostobolja se možda premestila iz

leve generalove noge u desnu. G. L. je možda proveo deset dana sa R. umesto sa T. A onda bi ušao g. Poup. O, ali g. Poup je umro. Ko su sada ljudi od duha, pitala se, ali to nije bilo pitanje koje je mogla da postavi nosaču i tako se ona pokrenu. Uši joj je zaglunulo cilikanje bezbrojnih zvončića na glavama bezbrojnih konja. Flota najčudnijih kutijica na točkovima vozila se uz trotoar. Izašla je na Strand. Tamo je buka bila još gora. Stekla se sila nerazmrsivih vozila svih veličina koja su vukli plemeniti i teretni konji, prebacivali samotnu udovicu ili su bili do vrha puni muškaraca sa bakenbardima u svilenim šeširima. Kočije, čeze i omnibusi su njenim očima koje su toliko bile naviknute na prazne površine tabaka izgledali alarmantno u svađi, a njenim ušima naštimovanim na škripanje pera, buka ulice zvučala je nasilno i odvratno kakofonično. Svaka stopa pločnika bila je pretrpana. Reka naroda je krčila put među svojim telima i kroz vrludav i taljigav saobraćaj neverovatnom živahnošću, neprestano je curila istočno i zapadno. Uz ivicu trotoara stajao je jedan čovek, držeći pred sobom kofer s igračkama i vikao. Na uglovima su sedele žene pored velikih korpi prolešnjeg cveća i vikale. Dečaci su protrčavali pod nos konjima noseći uz telo štampane listove i oni su vikali, Propast! Propast! Orlando je prvo pomislila kako je stigla u nekom trenutku nacionalne krize; ali da li je kriza srećna ili tragična to nije mogla da kaže. Uznemireno je gledala ljudska lica. Ali to ju je još više zbunilo. Naišao bi čovek potonuo u depresiju, mrmrljajući u sebi kao da poznaje neku strašnu tugu. Prestigao ga je laktajući se debeljko vesela lica, gurajući se kao da je to praznik celog sveta. Stvarno, došla je do zaključka da je sve to bez glave i repa. Svaki muškarac i svaka žena išli su svojim poslom. A kamo ona treba da pođe?

Nastavila je bez razmišljanja jednom ulicom pa drugom, pored ogromnih izloga zatrpanih tašnama, ogledalima, ogrtačima, cvećem, štapovima za pecanje i izletničkim korpama, dok je roba svih boja i oblika, debljine i finoće, bila zauzvana, u girlandama, naduvana sve u nakrst. Ponekad je prolazila alejama mirnih velikih kuća trezveno pobrojanih 'jedan', 'dva', 'tri', itd. sve do dvesta ili trista, jedna kopija druge, sa dva stuba i šest stepenika i uredno okačenim parom zavesica i porodičnim ručkom na stolu, a kroz jedan prozor gleda papagaj, kroz drugi sluga, dok joj se nije zavrtilo od monotonije. Onda je stigla na velike otvorene trgove, sa crnim, sjajnim, čvrsto zakopčanim kipovima debelih ljudi u sredini i sa propetim bojnim konjima, gde su se dizali stubovi, padali slapovi i lepršali golubovi. Tako je hodala i hodala između kuća dok nije postala veoma gladna a nešto što joj je lepršalo nad srcem prekorelo ju je što je potpuno zaboravila na njega. To je bio njen rukopis »Hrast«.

Zbunila ju je sopstvena nebriga. Ukopala se u mestu. Nije bilo kočije na vidiku. Široka i lepa ulica bila je naprosto prazna. Približavao se samo jedan postariji gospodin. Bilo je nečeg mutno poznatog u njegovom koraku. Kad je došao bliže, bila je sigurna da ga je nekad negde sreća. Ali gde? Da nije taj gospodin, tako uredan, tako držeći, tako uspešan, sa trščanim štapom u ruci i cvetom u zapučku, sa crvenim, podbulim licem i iščešljanim belim bakenbardima, da nije, Da, bogami, to je! — njen stari, vrlo stari prijatelj, Nik Grin!

U istom trenutku on je pogleda, seti se nje, prepozna je. »Gospođa Orlando!« uzviknu, smaknuvši svoj svileni šešir skoro do zemlje.

»Ser Nikolas!« uzviknu ona. Jer je intuitivno shvatila po nečemu u njegovom držanju da je

nepristojno piskaralo, koji se narugao njoj i mnogim drugima u vreme kraljice Elizabete, sada uzdignut u svetu i verovatno postao vitez i bez sumnje zadobio tuce drugih lepih stvari po ugovoru.

Sa još jednim naklonom obznanio je da joj je zaključak tačan, on je vitez, Litt. D., bio je profesor. Autor čitavog niza tomova. On je bio, ukratko, najuticajniji kritičar viktorijanskog doba.

Žestoka gungula emocija nagnula je na nju kad je srela čoveka koji joj je pre mnogo godina zadao toliko jada. Da li bi to mogao biti napasni, neumorni momak koji joj je progoreo tepihe i pržio sir u italijanskom kaminu i pričao tako vesele priče o Marlou i ostalima zbog kojih su skoro svaki put dočekali zoru? Sada je bio doteran, u sivom prepodnevnom odelu, nosio je ružičast cvet u zapučku i prikladne antilop rukavice. Ali dok se ona čudila, on načini još jedan dubok poklon i zapita je da li bi ga počastvovala da ruča sa njim? Naklon je možda bio nešto malo preteran, ali je oponašanje dobrog vaspitanja bilo uverljivo. Ona krenu za njim, čudeći se, u vrhunski restoran, sav u crvenom plišu, belim stolnjacima i sa srebrnim priborom, sasvim drukčiji od stare krčme ili kafane sa zemljanim patosom, drvenim klupama i kriglama punča ili čokolade, sa plakatima i pljuvaonicama. On uredno stavi rukavice pored sebe na sto. Još uvek je teško mogla da veruje da je to isti čovek. Nokti su mu bili čisti i dva santimetra dugački. Bio je izbrijan, a nekada mu je kljajala crna brada. Nosio je zlatnu dugmad za manžetne, a nekada mu se iscepano rublje umakalo u čorbu. Zaista, sve dok nije naručio vino, što je uradio s velikom pažnjom, i to ju je podsetilo na njegovo kušanje malvazije nekad davno, nije bila sigurna da je to isti čovek. »Ah!«, reče on, sa malim, dosta utešnim uzdahom, »ah! draga moja gospo, prošli su veliki dani književnosti. Marlou, Šekspir, Ben Džonson — to su bili divovi. Drajden, Poup, Edison — to su bili heroji. Ali sada su svi mrtvi. I koga su nam ostavili? Tenisona, Brauninga, Karlajla!« — bilo je ogromne količine prezira u njegovom glasu. »Istina je zapravo«, reče, nalivajući sebi čašu vina, »da su svi naši mladi pesnici na plati kod knjižara. Istresaju svako đubre koje im služi da plate račun kod krojača. Ovo doba je«, reče služeći se predjelom, »obeleženo izveštačenim zamislama i ludim eksperimentima — a ništa od toga elizabetanci ne bi ni za trenutak tolerisali.«

»Ne, draga moja gospođo«, nastavio je, sipajući sa odobravanjem iverak au gratin, što mu ga je kelner prineo da proba, »veliki dani su prošli. Živimo u degenerisano vreme. Moramo negovati prošlost; čast onim piscima — još ih je nekolicina — koji uzimaju antiku kao uzor i pišu, ne za platu, već ———« Ovde Orlando skoro viknu »Glor!« Zaista se mogla zakleti da ga čuje kako govori iste stvari tri stotine godina ranije. Imena su bila različita, naravno, ali duh je bio isti. Nik Grin se nije promenio ni uz sve viteštvo. A ipak — bilo je nekih promena. Neko vreme je brbljao o Edisonu koji treba da bude uzor (ranije je to bio Ciceron, pomislila je) i o izležavanje u krevetu prepodne (što mu je, s ponosom je pomislila, omogućavala penzija koju mu je tromesečno isplaćivala) valjajući najbolja dela najboljih autora preko jezika čitav sat, bar, pre nego što se stavi pero na hartiju, da bi se vulgarnost sadašnjice i bedno stanje našeg maternjeg jezika (verovala je da je on dugo živeo u Americi) mogli iščistiti — dok je brbljao na sasvim isti način na koji je brbljao Grin pre tri stotine godina, imala je vremena da se zapita, kako se to on

onda promenio? Postao je debeljuškast, ali on je bio čovek na rubu sedamdesete. Postao je gladak, književnost je očito bila prosperitetno zanimanje, ali je nekako stara nemirna, uzrujana živahnost nestala. Njegove priče, onako briljantne, nisu više nimalo bile onako slobodne i lake. Pominjao je, istina, »mog dragog prijatelja Poupa« ili »moj sjajni prijatelj Edison« svake dve sekunde, ali mu je izgled bio važan, što je bilo depresivno i izgleda da je više voleo da je prosvetli time šta rade i pričaju oni njene krvi nego da joj kao ranije priča pesničke skandale.

Orlando je bila neizmerno razočarana. Svih ovih godina je razmišljala o književnosti (njena usamljenost, njen položaj, njen pol moraju da budu njeno izvinjenje) kao o nečem divljem poput vetra, vrućem kao vatra, brzom kao munja; nečem lutajućem, neuračunljivom, naglom a gle, književnost je bila postariji gospodin u sivom odelu koji priča o groficama. Žestina njenog gubitka iluzija bila je tolika da je neka kopča ili dugme koje joj je pridržavalo gornji deo haljine naglo prslo i iz nje na sto ispade poema »Hrast«.

»Rukopis!« reče ser Nikolas, stavljajući cviker. »Kako interesantno, krajnje interesantno! Dozvolite da pogledam.« I još jednom, posle razmaka od nekih trista godina, Nikolas Grin uze Orlandovu pesmu i polazući je među šoljice kafe i čašice likera, počeo čitati. Ali sada je njegov sud bio veoma različit od ondašnjeg. Podseća ga, reče, dok je prevrtao stranice, na Edisonovog »Katona«. Pogodna je za poređenje sa Tomsonovim »Godišnjim dobima«. U njoj nema traga, zahvalan je kad to kaže, modernog duha. Sastavljena je s poštovanjem prema istini, prirodni, nalozima ljudskog srca, što je zaista retkost u ovo doba beskrupulozne ekscentričnosti. Naravno, mora se odmah štampati.

Orlando zapravo nije znala šta on misli. Uvek je nosila rukopis sa sobom u nedrima haljine. Ta ideja znatno je zagolicala ser Nikolasa.

»A šta će biti sa vašim pravima?«, pitao je.

Orlandov duh polete ka Bakingemskoj palati i nekim sumornim vladarima koji tamo obitavaju.

Ser Nikolasa to jako razonodi. Objasni joj da je aludirao na činjenicu da bi gospođa—— (ovde pomenu čuvenu izdavačku kuću) oduševljeno, ako im napiše dve reči, stavila knjigu na spisak. Možda bi uredio njena prava od deset posto na sve primerke do dve hiljade, iznad toga biće petnaest. Što se tiče kritičara, lično će napisati par reči g. M.—— koji je najuticajniiji; a onda posveta — da kažemo mala reklama njenim sopstvenim pesmama — ženi izdavača nikad nije naodmet. On će pozvati——. I tako ode. Orlando ništa od toga nije razumela i iz starog iskustva uopšte nije verovala njegovoj dobroćudnosti, ali nije bilo druge nego da se pokori tome što je očito bila njegova želja a žarka čežnja same pesme. Tako je ser Nikolas od krvlju pokapanog smotuljka napravio uredan paket, poravnao ga u unutrašnjem džepu, da ne bi pokvario pad kaputa, i oni se rastadoše uz mnogo komplimentata sa obe strane.

Orlando ode uz ulicu. Sada kada više nije bilo pesme — a osećala je prazno mesto na grudima gde ju je nosila — nije bilo šta da se radi već je razmišljala o čemu god je htela — o čudnim prilikama koje može da ima ljudska sudbina. Evo je u ulici St. Džejms; udata žena; s prstenom na ruci; gde je nekada bila kafana, sada se nalazio restoran; bilo je oko pola tri popodne, sijalo je sunce, tamo tri goluba, mešanac terijera, dva lepa fijakera i jedan landau. Šta

je onda, bio život? Ta je misao odjeknula žestoko i nepovezano (osim ako stari Grin nije bio nekako uzrok tome). I može se uzeti kao komentar, negativan ili povoljan, o njenom odnosu sa mužem, na čitaocu je kako će o tome da misli (muž je bio na Hornu) to da što god joj grune u glavi, ona ide pravo u najbližu poštu i telegrafije mu. Slučajno je pošta bila pri ruci. »Zaboga, Šel«, telegrafisala je, »život književnost Grin ulizica« — ovde upade u šifrovani jezik koji su njih dvoje izmislili tako da se celo krajnje složeno duhovno stanje može izraziti u nekoliko reči a da poštanski službenik ništa ne shvati i dodala je reči »Retigen Glamphobu«, čime je sve bilo precizno sumirano. Jer ne samo da su jutarnji događaji načinili dubok utisak na nju, već čitaočevoj pažnji ne može da promakne da je Orlando odrastala — što ne znači nužno i da je izrastala bolja — a »Retigen Glamphobu« je opisivao veoma komplikovano duhovno stanje koje, ako nam čitalac stavi svu svoju inteligenciju na raspolaganje, može i sam da otkrije.

Neće biti odgovora na njen telegram nekoliko sati; zaista, moguće je, mislila je, gledajući u nebo, gde su visoki oblaci prolazili u hitnji, da je na Kejp Hornu grad, i verovatnije je da će joj muž biti na glavnom jarbolu ili da trenutno seče neke dronjke sa grede, ili užina sam dvopek u čamcu. I tako, izašavši iz pošte, ona krenu da se rasonodi u prvoj radnji, koja je za naše vreme tako obična da je ne treba ni opisivati, ali koja je za njene oči ipak bila krajnje čudna; radnja u kojoj se prodaju knjige. Celog svog života Orlando je poznavala rukopise, držala je u rukama grube smeđe listove po kojima je Spenser pisao svojim sitnim čangrizavim rukopisom; videla je Šekspirov original i Miltonov. Posedovala je, zaista, priličan broj kvarta i folia, uvek sa sonetom u njenu čast i ponekad s uvojkom kose. Ali ove bezbrojne sveščice, podjednake, sjajne, koje su izgledale tako efemerne, povezane u karton i štampane na svilenom papiru, beskrajno su je iznenadile. Celokupna Šekspirova dela koštala su pola krune i mogla su da stanu u džep. Jedva su mogla da se čitaju, slog je stvarno bio veoma sitan, ali to je bila divota, ništa manje. 'Dela' — dela svih pisaca koje je znala ili za koje je čula i još mnogih drugih protezala su se s kraja na kraj. Na stolovima i stolicama bilo je natrpano i razbacano još 'dela', a to su, vide prevrćući nekoliko strana, dela ser Nikolasa i nekolicine drugih o drugim delima, a ti su, pošto su štampani i ukoričeni, morali isto tako biti veliki pisci. Pa ona izdade zapanjujuću naredbu knjižaru da joj pošalje iz radnje sve što je iole važno i ode.

Krenu u Hajd park koji je znala od starine (ispod raspuklog drveta, sećala se, vojvodu od Hamiltona probo je lord Mohun) i njene usne, koje često treba kriviti zbog toga, počеше da spevavaju reči njenog telegrama u besmisleni pesmicu; život književnost Grin ulizica Retigen Glamphobu, tako da ju je nekoliko čuvara u parku gledalo sumnjičavo, a počeli su blagonaklono da misle o njenom duševnom zdravlju tek kad su joj videli bisernu ogrlicu. Ponela je puno novina i kritičarskih časopisa iz knjižare i na kraju se bacila pod jedno drvo, nalaktila, rasprostrla te stranice i dala sve od sebe da dokuči plemenitu umetnost prozne kompozicije kako su je upražnjavali ti majstori. Jer u njoj je još uvek bila stara lakovernost, čak je i razmazani slog dnevnih novina imao neke svetosti u njenim očima. Tako je čitala, ležeći nalakćena, ser Nikolasov članak o sabranim delima jednog čoveka koga je ranije znala — Džona Dona. Ali smestila se, ne znajući to, nedaleko od Serpentine. Lavež hiljade pasa zvonio joj je u ušima. Točkovi kočija su neprestano jurili u krug. Lišće joj je uzdisalo nad glavom. Tu i tamo bi

nabrana suknja i nekoliko tesnih skerletnih pantalona prošlo kroz travu na nekoliko koraka od nje. Jednom joj je džinovska gumena lopta tresnula u novine. Ljubičaste, narandžaste, crvene i plave probijale su kroz lišće i iskrile u smaragdu na njenom prstu. Čitala je rečenicu i gledala u nebo; gledala je u nebo i dole u novine. Život? Književnost? Da jedno bude pretvoreno u drugo? Ali kako je to strašno teško! Jer — tu prođe jedan par tesnih skerletnih pantalona — kako bi to rekao Edison? Naidoše dva psa igrajući na zadnjim nogama. Kako bi to Lem opisao? Jer je čitajući ser Nikolasa i njegove prijatelje (što je radila u pauzama osvrtnja oko sebe) stekla utisak — tu ustade da prošetala — oni te teraju da osećaš — i to je bilo krajnje neprijatno osećanje — da nikad, nikad nećeš smeti da kažeš ono što misliš. (Stajala je na obali Serpentine. Ona je bila bronzane boje, čamčići malecni kao pauci klizili su s jedne strane na drugu.) Oni te teraju, nastavila je, da stalno, stalno osećaš da moraš da pišeš kao neko drugi. (Suze joj se nakupiše u očima.) Jer zaista, mislila je, odgurujući nogom jedan čamčić, mislim da ne bih mogla (tu joj iziđe pred oči ceo ser Nikolasov članak, kao što to biva sa člancima deset minuta posle čitanja, a unutra je strpala njegovu sobu, njegovu glavu, mačku, pisaći sto i doba dana), mislim da ne bih mogla, nastavila je, razmatrajući članak s te tačke gledišta, da sedim u radnoj sobi, ne, to nije radna soba, to je starinska vrsta sobe za primanje i da ceo dan pričam sa lepim mladićima, da im pripovedam male anegdote koje ne smeju da ponove, o tome šta je Taper rekao za Smajlsa, nastavila je lijući gorke suze, i još su oni svi tako muževni, a onda, meni je grofica zaista odvratna i ja ne volim tortu i, iako sam dosta zlobna ne bih nikad mogla postati tako zlobna, pa kako onda mogu da budem kritičar i da pišem najbolju englesku prozu svog vremena? Nek sve to ide dođavola! uzviknu, porinuvši jedan londonski parobrod tako žestoko da je jadni čamčić skoro potonuo u bronzanim talasima.

Sad, istina je kada si u stanju duhu (kako to kažu bolničarke) — a suze su još uvek bile Orlandu u očima — gledaš u nešto što postaje ne ono samo već nešto drugo, veće i mnogo značajnije, a ostaje još uvek ta ista stvar. Ako neko gleda u Serpentinu u tom stanju duha, talasi ubrzo postaju tako veliki kao na Atlantiku; dečji čamčići se više ne razlikuju od preookeanskih brodova. Tako je Orlando od čamčića igračke videla jedrenjak svoga muža, a od talasa koji je napravila vrhom noge brdo vode Kejp Horna; i dok je gledala kako se čamac igračka uspinje po namreškanoj vodi, mislila je da vidi Bontropov čamac kako se sve više penje uz staklasti zid, išao je sve više i bela kresta sa hiljadu smrti nadnela se nad njega; i prošao je kroz hiljadu smrti i nestao — 'Potonuo!' vrisnu u agoniji — a onda, gle, on opet plovi bezbedan i čvrst među patkama, s druge strane Atlantika.

»Ekstaza!«, vikala je. »Ekstaza! Gde je pošta?« pitala se, »Jer odmah moram da telegrafišem Šelu i da mu kažem...« I ponavljajući »Dečji čamčić na Serpentine« i »Ekstaza«, naizmenično, jer su te misli mogle međusobno da se zamene i značile su sasvim istu stvar, požuri prema Park Lejnu.

»Dečji čamčić, dečji čamčić, dečji čamčić«, ponavljala je, primenjujući na sebe činjenicu da nisu važni članci Nika Grina o Džonu Donu, ni zakoni o osmočasovnom, ni ugovori, niti fabrička akta; nešto beskorisno, iznenadno, nešto što košta života; crveno, plavo, ljubičasto; duh; zapljuskivanje; kao ovi zumbuli (prolazila je pored lepe leje); neokaljami, nezavisni, mrlja

ljudskosti i brige za nečiju vrstu; nešto prenaglano, smešno, kao moj zumbul, mislim suprug, Bontrop: to je to — dečji čamčić na Serpentine, ekstaza — ekstaza je važna. Tako je glasno govorila, čekajući da prođu kočije u Stenhoupe Gejtu, jer posledica toga što ne živiš sa mužem sem kad padne vetar je da naglas pričaš u Park Lejnu. Bez sumnje bi bilo drugačije kad bi ona živela s njim preko cele godine kao što preporučuje kraljica Viktorija. Ovako ju je je pomisao na njega stizala kao blesak. Mislila je da je apsolutno neophodno da trenutno s njim govori. Uopšte je nije bilo briga kakvu bi to besmislica mogla da bude ili kakvu bi zbrku mogla da izazove u čitaocu. Članak Nika Grina bacio ju je u duboki očaj; dečji čamčić podigao ju je na visove radosti. Pa je ponavljala: »Ekstaza, ekstaza«, dok je čekala da pređe.

Ali je saobraćaj bio gust ovog prolećnog popodneva i držao ju tamo, ona je stajala ponavljajući ekstaza, ekstaza i dečji čamčić na Serpentine, dok su bogatstvo i moć Engleske sedeli, kao kipovi, u šeširu, u četvoropregu, dvosedu i fijakeru. Kao da se zlatna reka zgrušala i nagomilala u zlatnim polugama preko Park Lejna. Dame su držale torbice za posetnice u prstima, gospoda su balansirala pozlaćenim štapovima među kolenima. Stajala je tamo piljeći, diveći se, puna strahopoštovanja. Samo ju je jedna misao uznemiravala, misao poznata svima koji su videli velike slonove ili kitove ogromne veličine, a to je kako zaista ti levijatani kojima su uznemirenost, promena i aktivnost odvratni, šire svoju vrstu? Možda je, mislila je Orlando, gledajući dostojanstvena, mirna lica, svršeno vreme njihovog razmnožavanja; ovo je plod; ovo je dovršenje. Ono što je sad gledala, bio je trijumf doba. Sedeli su dostojanstveno i veličanstveno. Ali je sad policajac pustio da mu ruka padne; reka je postala tečna; masivna mešavina veličanstvenih objekata kretala se, širila i nestala na Pikadiliju.

Tako je ona prošla Park Lejn i otišla kući u ulicu Kerzon gde je, kad je cvetalo livadsko cveće mogla da se seti jednog veoma starog čoveka s puškom.

Mogla je da se seti, mislila je, prekoračujući prag svoje kuće, kako je lord Česterfild rekao — ali joj je sećanje zapelo. Njen diskretni hol iz osamnaestog veka, gde je mogla da vidi kako lord Česterfild spušta, tamo šešir ovamo kaput, sa elegancijom u ponašanju koju je bilo milina gledati, sada je bio potpuno zakrčen paketima. Dok je ona sedela u Hajd Parku, knjižar je poslao njenu porudžbinu i kuća je bila zatrpana — paketi su klizili niz stepenice sa celokupnom viktorijanskom književnošću umotanom u sivi papir i pažljivo povezanom kanapom. Ponela je koliko god je mogla paketa u svoju sobu, naložila lakeju da donese ostale i brzo presecajući mnoštvo kanapa, uskoro je bila okružena bezbrojnim tomovima.

Naviknuta na male književnosti šesnaestog, sedamnaestog i osamnaestog veka, Orlando je bila zapanjena posledicama svoje porudžbine. Jer, naravno, viktorijancima lično viktorijanska književnost nije značila samo četiri velika imena odvojena i istaknuta, već četiri velika imena utopljena i uglavljena u masi Aleksandra Smitova, Diksona, Blekova, Milmana, Baklova, Tejnova, Pejnova, Tapera, Džejmsona — sve zvučnih, bučnih, važnih, koji su zahtevali pažnju kao i svako drugi. Orlandoovo duboko poštovanje prema štampi imalo je pred sobom žilav posao, ali privukavši stolicu prema prozoru, da iskoristi ono malo svetla koje je moglo da se provuče između visokih kuća Mejfera, pokušala je da sa njim izađe na kraj.

I sada je jasno da ima samo dva načina kako se izlazi na kraj sa viktorijanskom književnošću

— jedan je da je ispišeš u šezdeset tomova velike osmine, drugi je da je stisneš u šest redova ove knjige. Od ta dva toka, ekonomija nas navodi jer vreme brzo leti, da izaberemo drugi; pa tako i postupamo. Orlando je tad došla do zaključka (otvorivši pola tuceta knjiga) da je veoma čudno da nema nijedne posvete plemiću; zatim (prevrćući ogromnu gomilu memoara), da više tih pisaca ima porodično stablo upola kraće od njenog; zatim, da bi bilo krajnje nepolitično da zavije banknotu od deset funti oko mašica za šećer kad gđica Kristina Roseti dođe na čaj; zatim (bilo je pola tuceta pozivnica za slavljeničku večeru stogodišnjica), da književnost, pošto toliko večerava, mora da je postala veoma korpulentna; zatim (bila je pozvana na jedan broj predavanja o Uticaju ovoga na ono; klasičko oživljavanje; romantično preživljavanje, i drugi naslovi slične privlačne vrste), da književnost, pošto je slušala sve te učenjake, mora da je postala veoma suva; zatim (ovde je prisustvovala prijemu koji je davala jedna perovica), da književnost pošto nosi sve te krznene stole mora da je postala jako uvažena; zatim (ovde je posetila Karlajlovu gluvu sobu u Čelziju), da genije, pošto su mu bile potrebne sve te razmaženosti, mora da je postao veoma delikatan; i tako je najzad došla do konačnog zaključka, koji je jako važan ali koji, pošto smo već prešli granicu od šest redova, moramo da izostavimo.

Orlando, pošto je došla do tog zaključka, stajala je gledajući kroz prozor dosta dugo. Jer kada neko donese zaključak, to je kao da je prebacio loptu preko mreže i mora da čeka da mu je vrati protivnik koga ne vidi. Šta će joj sledeće biti poslano sa bezbojnog neba iznad Česterfild Hausa, pitala se? I sa sklopljenim rukama dosta dugo je stajala pitajući se. Iznenada poče — i ovde samo možemo poželeti da kao i u ranijoj prilici Čistota, Čednost i Skromnost širom otvore vrata i unesu bar prostora za disanje gde bismo mogli uspešno da završimo ono što bi sad trebalo delikatno, kao biograf, ispričati. Ali ne! Pošto su nabacile svoju belu odeću na nagu Orlando i videle da joj je za pedalj prekratka, te su dame digle ruke od svakog razgovora sa njom za sve ove mnoge godine; a sada su bile zauzete na drugi način. Zar se onda ništa neće desiti ovog bledog martovskog jutra da ublaži, obavije velom, pokrije, sakrije, zastre, ovaj neporecivi događaj, ma šta on bio? Jer, pošto se iznenada žestoko trgla, Orlando — ali hvala nebesima, u samom tom trenutku zasniva napolju jedan od onih slabunjavih, piskavih, zviždavih, isprekidanih, staromodnih verglova, koje ponekad još okreću italijanski ulični svirači po dvorištima. Da prihvatimo tu, iako skromnu intervenciju, kao da je bila muzika sfera i dozvolimo joj, uz sva njena zapinjanja i jecanja da ispuni ovu stranicu zvukom dok ne dođe trenutak čiji se dolazak ne može poreći i koji su lakej i sobarica videli kako dolazi; a čitalac će takođe morati da vidi; jer sama Orlando očito je nesposobna da ga više ignoriše — pustimo vergl da svira i da nas prenese u misao, koja nije više od čamčića, kad muzika svira, koji se ljuđa na valovima; u misao, koja je, od svih vozara, najtrapavija, najnepouzdanija, preko vrhova krovova i zadnjih bašta gde visi rublje u — koje je to mesto? Prepoznajete li Grin, i u sredini šiljati toranj, i kapiju s ležećim lavovima na obe strane? O da, to je Botanička bašta. Dobro, bašta odgovara. Tako smo sada u bašti i ja ću vam pokazati danas (drugog marta) pod šljivom, zreli zumbul i šafran pa i pupoljak na bademovom drvetu; tako da šetajući tuda čovek misli o lukovicama, crvenim i dlakavim, zabodenim u zemlju u oktobru, kako sada cvetaju i sanjari više nego što se može tačno reći i vadi iz kutije cigaretu ili čak cigaru i baca plašt (kao što rima zahteva) pod hrast i čeka, sedi tamo

čekajući vodomara koji je, kažu, viđen jedanput da preleće sa obale na obalu.

Čekaj! Čekaj! Dolazi vodomar; ne dolazi vodomar.

U međuvremenu gle fabričke dimnjake i njihov dim; gle gradske činovnike kako proleću u svojim prikolicama. Gle staru damu kako izvodi psa u šetnju i služavku koja je prvi put stavila nov šešir, nakrivo. Gledaj ih sve redom! Iako je nebo milostivo odredilo da su tajne svih srca skrivene tako da smo zauvek zavedeni ovom verom u nešto što možda i ne postoji; još uvek kroz dim svoje cigarete vidimo plamsaj i pozdravljamo divno ispunjenje prirodnih želja — šešir, čamac, pacova u jarku; kao što si jednom video plamsaj — tako blesavo skakuće um kad se ovako preliva svuda preko tanjirića i kad svira vergl — video plamsaj vatre na polju preko puta minareta u Konstantinopolju.

Zdravo! prirodna željo! Zdravo! srećo! božanska srećo! i zadovoljstvo svih vrsta, cveće i vino, iako jedno omamljuje a drugo truje; i nedeljne karte od pola krune za izlet izvan Londona, i u tamnim kapelama pevanje himni o smrti i sve, sve što remeti i osujećuje kucanje pisaće mašine i zavođenje pisama i kovanje veza i lanaca koji drže na okupu Imperiju. Živeli čak i serovi, crveni lukovi na usnama prodavačica (kao da je Kupidon, veoma trapavo, umočio palac u crveno mastilo i našvrljao spomen u prolazu). Zdravo, srećo! kad vodomar sevne s obale na obalu i sve ispunjenje prirodne želje, bilo je da je to ono što muškarac romanopisac kaže; ili molitva; ili poricanje; zdravo! ma u kom obliku da dolazi, a može da bude i više oblika i čudnijih. Jer tamno teče potok — kad bi to bilo istina kao što rima sugeriše »kao podtok« — ali tuplje i gore nego što je naš uobičajeni čovek; bez snova, ali živ, samozadovoljan, protočan, sviknut, ispod drveća čije maslinastozelene senke potapaju plaventilo krila ptice gubilice kad naglo sune s obale na obalu.

Zdravo, onda, srećo, i posle sreće, ne, zdravo, oni snovi što izobliče oštru senku kao lice umrljano ogledalo u trpezariji seoske krčme; snovi koji rastaču celinu i kidaju nas, ranjavaju nas, cepaju nadvoje u noći kad bismo zaspali: zaspali, zaspali, duboko pali da se svi oblici rasprše u prah beskrajne mekoće, vodu maglovite nedokučivosti, a tamo da umotani, obavijeni kao mumija, kao noćni leptir legnemo ničice na pesak na dno sna.

Ali čekaj! ali čekaj! ovaj put ne idemo da posetimo slepu zemlju. Plav, kao šibica zapaljena zapravo u kugli unutrašnjeg oka, leti, spaljuje, raskida pečat sna; vodomar; tako da reke čas teku unazad kao plima i oseka, čas kao crvena, široka bujica života; peneći se, kapajući; i kad se skoči a naše oči (jer kako su zgodne rime da nas bezbedno prevedu preko užasnog prelaza od smrti do života) padnu na — (ovde vergl naglo prestaje da svira).

»Ovo je jedan jako fin momak, gospoja«, reče gđa Benting, primalja, stavlajući na ruke Orlando njeno prvorodeno dete. Drugim rečima, Orlando je bezbedno rodila sina u utorak, 20. marta, u tri sata ujutru.

Ponovo je Orlando stajala kraj prozora, ali neka se čitalac ne plaši; ništa tako važno neće se dogoditi danas, kad ni u kom slučajju nije isti dan. Ne — jer ako pogledamo kroz prozor, kao Orlando što čini u ovom trenutku, videćemo da se sam Park Lejn znatno promenio. Tamo zaista možeš stajati deset minuta i duže, kao što je Orlando sada stajala, a da ne vidiš ni jedan jedini fijaker. »Vidi ono!« uzviknula je kada je jedna besmisleno kratka kočija bez ijednog konja stala da klizi sama od sebe. Stvarno kočija bez ijednog konja! Baš su je pozvali kad je to rekla, ali

posle izvesnog vremena ona se vrati i opet pogleda kroz prozor. Današnjica je imala neku čudnu vrstu vremena. I samo nebo se, nije mogla a da ne pomisli, promenilo. Nije više bilo tako gusto, tako vodeno, tako šareno sad kad je kralj Edvard — vidi, eno ga kako izlazi iz svog urednog jednoprega idući u posetu izvesnoj dami prekoputa — nasledio kraljicu Viktoriju. Oblaci su se skupili kao tanka gaza; izgledalo je da je nebo stvoreno od metala, koji po vrućini potamni kao zelena patina, bakarno ili narandžasto kao što se dešava sa metalom. Unosilo je nemir pomalo — to skupljanje. Kao da se sve skupilo. Kad se provezla sinoć pored Bakingemske palate, nije bilo ni traga od onog ogromnog uskopista za koji je mislila da je večan; cilindri, udovičke haljine, trube, teleskopi, venci, sve je nestalo i ni mrlja nije ostala, čak ni bara na pločniku. Ali je sada — posle novog intervala ona se opet vratila svom omiljenom mestu pored prozora — sada, uveče, promena bila najuočljivija. Vidi svetla u kućama! Na jedan dodir osvetli se cela soba; osvetljene su stotine soba; a jedna je bila identična drugoj. Sve može da se vidi u malim pravougaonim kutijama; nema privatnosti; nema onih čežnijih senki i čudnih ćoškova kakvih je nekad bilo; nema onih žena u keceljama koje nose klimave lampe da ih redom pažljivo spuste na stolove. Na jedan dodir cela je soba bila osvetljena. I nebo je bilo svetlo po celu noć; i pločnici su bili svetli; sve je bilo svetlo. Došla je opet u podne. Kako su uske žene u zadnje vreme! Izgledaju kao stabljike kukuruza, prave, blistave, identične. A lica muškaraca su glatka kao dlan. Suvoća atmosfere izvukla je boju svemu i kao da je ukočila mišiće na obrazima. Sada je bilo teže plakati. Voda se zagrevala za dve sekunde. Bršljani su uvenuli ili su ih zgulili sa fasada. Povrće je bilo manje obilato, porodice su bile mnogo manje. Zaveses i prekrivači sitno su se nabirali i zidovi su bili goli pa su nove slike bleštavih boja, realnih stvari kao što su ulice, kišobrani, jabuke, visile u ramovima ili su slikane na drvetu. Bilo je nešto jasno i određeno u ovom dobu, koje ju je podsećalo na osamnaesti vek, samo što je ovde bilo smušenosti, očajanja — po njenom mišljenju kao da se proširio ogroman dugački tunel u kojem je izgledalo da putuje stotinama godina; u njega je potekla svetlost, njene misli su bile misteriozno učvršćene i napete kao da joj je klavirštimer stavio ključ u leđa i dobro joj nategao nerve; istovremeno je njeno čulo sluha oživelo; mogla je da čuje svaki šapat i svako puckanje u sobi pa je sat na kaminu udarao kao čekić. I tako je nekoliko sekundi dolazila svetlost, postajući sve jača i ona je sve videla sve jasnije a sat je sve glasnije kucao dok nije došlo do strašne eksplozije pravo u njenom uvetu. Orlando skoči kao da je dobila žestok udarac po glavi. Dobila je deset udaraca. Zapravo bilo je deset sati ujutru. To je bio jedanaesti oktobar. Bila je 1928. Bio je to sadašnji trenutak.

Niko ne treba da se čudi što se Orlando trgla, stavila ruku na srce i prebledela. Jer koje je moglo biti strašnije otkriće nego da je ovo sadašnji trenutak? Možemo uopšte da preživimo taj šok samo zato što nas s jedne strane zaklanja prošlost a sa druge budućnost. Ali nemamo sad vremena za umovanje; Orlando već strašno kasni. Strčala je, uskočila u auto, dala gas i krenula. Ogromni plavi blokovi zgrada dizali su se u vazduhu; crvene kape dimnjaka neuredno su istačkale nebo; put je sijao kao srebrno lakirani nokti, omnibusi su se obarali na nju sa kipovima vozača belih lica; primetila je sundere, ptičije kaveze, kutije od cirade. Ali nije dozvolila da ti prizori utonu u njen um, čak ni santimetar dok je prelazila preko uske daske sadašnjosti, da ne bi pala dole u besnu bujicu. »Što ne gledate kuda idete? ... Isturite ruku, šta vam je?« — to je sve

što je oštro rekla, kao da su reči iščupane iz nje. Jer su ulice bile strašno zakrčene; ljudi su prelazili ne gledajući kuda idu. Ljudi su zujali i brujali oko debelog prozorskog stakla iza kojeg su se videli plamsaji crvenog, žuti žar, kao pčele, pomislila je Orlando — ali je njena misao da su to pčele bila žestoko presečena i ona vide, vraćajući perspektivu jednim treptajem oka, da su to tela. »Što ne gledate kuda idete?« ispalila je.

Najzad se, međutim, dovezla do Maršal & Snelgrouva i ušla u radnju. Hladovina i miomiris su je omamili. Sadašnjost je spala sa nje kao kapi vrele vode. Svetlost se njihala gore-dole kao tanana materija na letnjem povetarcu. Izvadila je spisak iz torbe i počela da čita čudnim ukočenim glasom isprva kao da zadržava reči — čizme za momka, so za kupanje, sardine — pod česmom raznobojne vode. Gledala je kako se boje prelivaju i kako svetlost pada na njih. Kupanje i čizmice postadoše tupe i glupe; sardine su se nazubile kao testera. Tako je stajala u prizemlju muškog odeljenja Maršal & Snelgruova; gledala unaokolo; njušila redom mirise i tako provela nekoliko sekundi. Onda je ušla u lift prosto zato što su vrata stajala otvorena; i lagano je odapeta na gore. Sam lift kao sprava je, razmišljala je dok se uspinjala, čaroban. U osamnaestom veku znali smo sve kako je napravljeno; a ovde se penjem u vazduh; slušam glasove u Americi, vidim ljude kako lete — ali kako se to radi, ne mogu da počnem čak ni da se čudim. Tako se vraća moja vera u čudo. Tu se lift malo trznuo kada je stao na prvom spratu i njoj se privide bezbrojna šarena roba koja leprša na povetarcu, iz koje dolaze posebni, čudni mirisi i kad god je lift stao i naglo otvorio vrata tu je bio izložen još jedan isečak sveta i prilepljeni svi mirisi toga sveta. Setila se reke preko puta Vopinga u vreme Elizabete gde su se nekad kotvili brodovi sa blagom i trgovački brodovi. Kako su bogato i čudnovato mirisali! Kako se dobro sećala osećaja kad sirovi rubini trče kroz prste dok je petljala s njima po vreći s blagom! A onda kako leži sa Saki ili koje god joj beše ime — Kamberlendova lampa blešti u njih! Kamberlendovi su sad imali kuću u Portland Plejsu i ručala je neki dan sa njima, pa se upustila da starom ispriča vic o ubožnicama u ulici Šin. On je namignuo. Ali ovde, pošto lift ne može dalje, ona mora napolje — bogzna na koje odeljenje, kako to zovu. Još uvek je stajala gledajući spisak za kupovinu, ali bi bila blažena kad bi bilo gde mogla da vidi, kako joj je spisak zapovedao, so za kupanje ili čizme za momka. I već je stvarno bila spremna da opet siđe ne kupivši ništa, ali ju je te sramote spaslo što je automatski izgovorila poslednju stvar na svojoj listi; što je slučajno bilo »prekrivač za bračni krevet«.

»Prekrivač za bračni krevet«, reče muškarac za tezgom i po volji providenja upravo je čaršave prodavao baš čovek na toj tezgi. Za Grimsdič, ali Grimsdič je bila mrtva; Bartolomejku, ne, i Bartolomejka je bila mrtva; Luiz onda — Luiz joj je juče došla jako uzrujana, jer je pronašla rupu udno čaršava na kraljevskom krevetu. Mnogo kraljeva i kraljica je tu spavalo — Elizabeta, Džejms, Čarls, Džordž, Viktorija, Edvard, nije čudo što se na čaršavu otvorila rupa. Ali je Luiz bila sigurna da zna ko je to napravio. Kraljičin muž.

»Prodaja margarina!« rekla je (jer bio je još jedan rat; ovaj put protiv Nemaca).

»Čaršavi za bračni krevet«, pospano je ponovila Orlando, za bračni krevet sa srebrnom koperdekom u sobi nameštenoj po ukusu, koji je ona sad smatrala malo vulgarnim — sve u srebru, ali ona ju je namestila onda kad je gajila strast prema tom metalu. Dok je čovek otišao da

donese čaršave za bračni krevet, ona izvadi ogledalce i pudrijeru. Žene više ni blizu ne okoliše toliko u svom ponašanju, mislila je, pudrajući najnehajnije nos, kao kada se ona prvi put pretvorila u ženu i ležala na palubi »Zaljubljene ledi«. Onda je na nos polako nanela pravu boju. Nije ni dotakla obraze. Iskreno, iako je sada imala trideset šest godina, jedva da je izgledala i dan starija. Izgledala je isto onoliko namrgođena, isto toliko neprijazna, isto toliko lepa, ružičasta (kao božićna jelka okićena milionima sveća, rekla je Saša) kao onog dana na snegu, kada se smrzla Temza i oni otišli na klizanje.

»Najbolji irski lan, gospođo«, rekao je prodavac, šireći čaršav na tezgji — i sreli staricu koja skuplja granje. Ovde, dok je zaokupljena mislima pipala lanenu tkaninu, jedna od vrata koja se ljuljaju između odeljenja otvoriše se i propustiše unutra, možda sa modnog odeljenja, dašak mirisa, mekog kao vosak, boje kao da je od roze sveća, a miris je kao školjka vijugao oko figure — je li mladička ili devojačka? — mlada, vitka, zavodljiva — devojka, zaboga! u krznu, biserima, ruskim pantalonama, ali neverna, neverna!

»Neverna!« viknula je Orlando (muškarac je bio otišao) i izgledalo je da se po celoj radnji baca tamo-amo žuta voda a u daljini je videla jarbole ruskog broda, koji je isplovio, a onda, čudom (možda su se vrata ponovo otvorila) spiralna školjka sa mirisom postala je platforma, podijum, sa koga je sišla debela žena, u krznu, savršeno dobro očuvana, zavodljiva, sa dijademom, ljubavnica velikog vojvode; ona koja je, naginjući se preko obale Volge, jedući sendviče, gledala ljude kako se dave; i kroz radnju pošla u susret njoj.

»O Saša«, uzviknu Orlando. Zaista, bila je šokirana dokle je doterala, tako se udebljala, beše tako letargična; i nagnula je glavu nad posteljinu tako da je ova prikaza sede žene u krznu i devojke u ruskim čakširama, sa svim tim mirisima voštanica, belim cvećem i starim brodovima koje je donela sobom, mogla da prođe iza nje neprimećene.

»Hoćemo danas jastučnice, peškire, gospođo?« insistirao je prodavac. I najviše zahvaljujući autoritetu spiska za kupovinu koji je Orlando sad konsultovala, mogla je da odgovori, naizgled sasvim pribrano, da na svetu postoji samo jedna stvar koju želi a to je so za kupanje; koja se nalazila u drugom odeljenju.

Ali silazeći ponovo liftom — tako je podmuklo ponavljanje svake scene — duboko je potonula ispod sadašnjeg trenutka; i mislila, kada je lift udario o tle, da je čula kako se lonac razbio o rečnu obalu. Da bi našla pravo odeljenje, koje god da je, zaustavila se, sasvim zaokupljena, među tašnama, gluva na predloge svih ljubaznih, crnih, začesljanih, živahnih trgovačkih pomoćnika, koji su isto tako silazeći, a neki od njih možda isto tako ponosno, čak iz ovakve dubine prošlosti kao i ona, rešili da spuste neprobojni paravan sadašnjosti tako da su se na današnji dan pojavili prosto kao trgovački pomoćnici u Maršal & Snelgrouv. Orlando je stajala kolebajući se. Kroz velika staklena vrata mogla je da vidi saobraćaj u ulici Oksford. Izgledalo je kao da se gomila omnibus na ombinus, a onda da se s trzajem razdvajaju. Tako su se ledeni blokovi bacali amo-tamo onog dana na Temzi. Jedan stari plemić u krznenim papučama zajahao je jednu. Tako je otišao dole — sad može da ga vidi — kunući irske pobunjenike. Potonuo je tamo gde je stajao njen auto.

»Vreme me je pregazilo«, mislila je, pokušavajući da se pribere; »ovo je nadolazak srednjeg

veka. Kako je čudno! Više ništa nije jedna stvar. Podignem tašnu i pomislim na staru čamdžijku zamrznutu u ledu. Neko upali ružičastu sveću i ja vidim devojkicu u ruskim pantalonama. Kad kročim napolje — kao sada«, tu je stupila na trotoar ulice Oksford, »šta osećam? Travke. Čujem kozja zvana. Vidim planine, Turska? Indija? Persija?« Oči joj se napuniše suzama.

Što se Orlando otisnula predaleko od sadašnjeg trenutka, pogodiće možda čitaoca koji je vidi kako se sad sprema da uđe u automobil sa očima punim suza i vizijama persijskih planina. I zaista, ne može se poreći da najuspešniji preduzetnici umetnosti života, uzgred, često nepoznati ljudi, nekako uspeavaju da sinhronizuju šezdeset ili sedamdeset različitih vremena koja simultano otkucavaju u svakom normalnom ljudskom sistemu tako da kad otkuca jedanaest, sve ostalo skladno odzvoni u slozi i sadašnjost nije ni žestoko prekinuta niti potpuno zaboravljena u prošlosti. O njima s pravom možemo reći da žive upravo šezdeset osam ili sedamdeset dve godine dosuđene im na nadgrobnom spomeniku. Od ostalih znamo da su neki mrtvi iako hodaju među nama; neki se još nisu rodili iako prolaze kroz životne oblike; drugi su stari na stotine godina iako sami kažu trideset šest. Prava dužina nečijeg života, ma šta možda kaže Rečnik nacionalne biografije, uvek je predmet rasprave. Jer težak je to posao — to čuvanje vremena; ništa ga brže ne dovede u nered kao dodir sa bilo kojom umetnošću; i mora da je krivica do njene ljubavi prema poeziji što je Orlando izgubila spisak za kupovinu i krenula kući bez sardina, soli za kupanje ili čizama. Kako je sad stajala s rukom na vratima automobila, sadašnjost ju je opet udarila po glavi. Jedanaest puta bila je žestoko uvređena.

»Dodavola sve!«, uzvikne, jer je to veliki šok za nervni sistem, da čuje kako sat odbija — toliko da se neko vreme o njoj nema šta reći osim da se lagano namrštila, zadivljujuće promenila brzinu i viknula, kao pre, »Gledaj kud ideš!« »Gde ti je pamet?« »Što onda nisi tako rekao?« dok je automobil sunuo, u punoj brzini, ugurao se, prohujao, jer ona je bila stručnjakinja u vožnji, niz ulicu Ridžent, niz Hejmarket niz Nortamberlend aveniju, preko Vestminsterskog mosta, na levo, pravo, desno, pa opet pravo ...

Old Kent Road bila je jako zakrčena u utorak, jedanaestog oktobra 1928. Ljudi su se preivali sa pločnika. Žene sa torbama za pijacu. Vrtela su se deca. U tekstilnoj radnji rasprodaja. Ulice su se širile i sužavale. Dugačke perspektive su se stabilno sužavale jedna prema drugoj. Ovde je pijaca. Tamo pogreb. Ovde procesija sa zastavama na kojima je pisalo »Ra — Un« ali šta još? Meso je bilo veoma crveno. Kasapi su stajali na vratima. Žene su nedavno potkresale potpetice. Amor Vin — iznad trema. Žena je gledala kroz prozor spavaće sobe, duboko zamišljena i veoma mirna. Epldžon i Eplbed, Andert. Ništa se nije moglo celo videti ili pročitati od početka do kraja. Ono što se videlo kako počinje — kao dva prijatelja koji su započeli susret preko ulice — nije se nikada videlo kako se završava. Posle dvadeset minuta telo i duh bili su kao otpaci pocepanih papira koji ispadaju iz torbe i, zaista, proces brzog odlaženja autom iz Londona je toliko ličio na sitno seckanje identiteta koje prethodi besvesnosti i možda samoj smrti, da je otvoreno pitanje u kojem smislu možemo reći da je Orlando postojala u sadašnjem trenutku. Trebalo bi zaista da odustanemo od nje, kao od nesabrane ličnosti, da se najzad, tu zdesna, nije pružao jedan zeleni ekran naspram kojeg su komadići papira sporije padali; a zatim i drugi na levoj strani tako da su se mogle videti odvojene trice kako se prevrću same u vazdubu; a onda su zeleni ekrani bili

neprestano ispruženi na obe strane, tako da je njen um povratio iluziju da stvari drži u sebi i ona vide kolibu, dvorište i četiri krave, sve tačno u prirodnoj veličini.

Kad se to desilo, Orlando je duboko s olakšanjem uzdahnula, upalila cigaretu i nekoliko minuta odbijala dimove u tišini. Onda je oklevajući pozvala, kao da ličnost koju je tražila možda nije tu, »Orlando?« Jer ako postoji (na sreću) sedamdeset šest različitih vremena koja istovremeno otkucavaju u duhu, koliko sve različitih ljudi ima — nebo neka nam je u pomoći — i svi se u neko doba nastanjuju u ljudskom duhu? Neki kažu dve hiljade pedeset dva. Tako je najobičnija stvar na svetu da jedna ličnost, čim se nađe sama, pozove, Orlando? (ako joj je to ime) misleći time Dođi, dođi! Smrtno mi je dosadilo ovo biće. Hoću drugo. Otuda vidimo zapanjujuće promene na našim prijateljima. Ali nije sve išlo glatko, ili, jer iako čovek može da kaže, kao što je Orlando rekla (kako je bila u prirodi i bilo joj je po svoj prilici potrebno drugo biće) Orlando? još uvek taj Orlando koji joj je potreban možda neće doći; ta bića od kojih smo sagrađeni, jedno povrh drugog, kao tanjiri naslagani na konobarevoj ruci, imala su veze negde drugde, simpatije, male zakonike i sopstvena prava, zovite ih kako hoćete (jer za mnoge od tih stvari nema imena) tako da će jedno doći samo ako pada kiša, drugo u sobu sa zelenim zavesama, jedno kad g. Džons nije tu, drugo ako mu obećаш čašu vina — i tako dalje; jer svako može iz ličnog iskustva umnožiti različite ugovore koje su sa njim sklopila njegova različita bića — a neka su tako blesavo smešna da bi se u štampanom obliku uopšte pominjala.

Tako Orlando, na zaokretu kod ambara pozva »Orlando?« sa upitnom notom u glasu i počeka. Orlando nije došla.

»E pa dobro«, reče Orlando u dobrom raspoloženju koje ljudi upražnjavaju u tim slučajevima; i pokuša drugo. Jer imala je veliki izbor bića koja je mogla da pozove, mnogo više njih nego što bismo mi mogli da smestimo, pošto se biografija smatra potpunom ako računa prosto sa šest ili sedam bića, dok ih jedna ličnost može imati na hiljade. Izabirajući onda samo ona bića za koja možemo naći mesta, Orlando sada može da pozove onog dečaka koji je obarao glavu crnca, dečaka koji ju je ponovo kačio, onog dečaka koji je sedeo na brdu; dečaka koji je video pesnika; dečaka koji je kraljici prineo lavor ružine vode; ili može da pozove mladića koji se zaljubio u Sašu; ili dvorjanina; ili ambasadora; ili vojnika, ili putnika; ili može da poželi da mu dođe žena; ciganka; fina dama; ili pustinjaka; devojku zaljubljen u život; pokroviteljicu književnosti, ženu koja je pozivala Mara (što je značilo toplo kupatilo i večernja vatra) ili Šelmerdina (što je značilo šafran i šuma u jesen) ili Bontropa (znači smrt kojom svakodnevno umiremo) ili sve troje zajedno — što znači više stvari nego što imamo mesta da napišemo — sva su bila drugačija i ona može pozvati bilo koje od njih.

Možda; ali ono što izgleda izvesno je (jer sad smo u oblasti 'možda' i 'izgleda') da se ono koje joj je najviše bilo potrebno držalo uzdržano, pošto je ona, kad joj čujemo govor, menjala svoja bića onom brzinom kojom je vozila — na svakom čošku je bilo novo — kao što se dešava kad, iz nekog neobjašnjivog razloga, svesno biće, koje je na najvišem mestu, i ima moć da žudi, ne želi da bude išta drugo do jedno biće. To neki ljudi zovu pravo biće i ono je, kažu, naboj svih bića koja su nam u nama potrebna; kojim komanduje biće kapetan, biće ključ, koje ih sve amalgamira i kontroliše. Orlando je svakako tražila to biće kao što to može čitalac da prosudi iz

onoga što je čuo kako je govorila dok je vozila (i ako je to nesuvisli govor, nepovezan, trivijalan, glup i ponekad nerazumljiv, čitaočeva je greška što sluša damu koja govori sama sa sobom; mi samo prepisujemo reči kako ih ona govori, dodajući u zagradama ono što po našem mišljenju govori biće, ali u tome možda prilično grešimo).

»Šta onda? Ko onda?« reče ona. »Trideset šest; u automobilu; žena. Da, ali i milion drugih stvari. Da li sam snob? Podvezica u dvorani? Leopardi? Moji preci? Ponosna na njih? Da! Pohlepna, odana raskoši, puna mana? Jesam li (ovde je ušlo novo biće). Ne dam ni pet para na to. Iskrena. Mislim da jesam. Velikodušna? A, to ne računaj (ovde je ušlo novo biće). Izležavajući se u krevetu na finoj posteljini slušajući golubove; srebrno posuđe; vino; služavke; sobar. Razmažena? Možda. Mnogo toga ni za šta. Otuda moje knjige (ovde je pomenula pedeset klasičnih naslova; što je predstavljalo, tako mislimo, romantične rane radove koje je pocepala). Lagana, okretna na jeziku, romantična. Ali (ovde je ušlo novo biće) šeprtlja, nespretnjaković. Trapavija ne može biti. I — i — (ovde se kolebala oko reči i ako sugerišemo 'Ljubav' možda ćemo pogrešiti, ali se sigurno nasmejala i pocrvenela, a onda uzviknula —) Žaba od smaragda! Nadvojvoda Heri! Zunzare na plafonu! (ovde je ušlo još jedno biće). Ali Nel, Kiti, Saša? (utonula je u potištenost: zapravo su joj nadolazile suze i prepustila se dugo plaču). Drveće, rekla je. (Ovde je ušlo još jedno biće.) Volim drveće (prolazila je pored šumarka) koje tu raste hiljadu godina. I ambari (prošla je pored trošnog ambara ukraj puta). I ovčarski psi (sad je baš dolazio jedan kaskajući preko puta. Pažljivo ga je izbegla). I moć. Ali ljudi (ovde je ušlo još jedno biće). Ljudi? (Ponovila je to kao pitanje.) Ne znam. Brbljivi, zlobni, stalno lažu. (Ovde je skrenula u Trgovačku ulicu svog rodnog grada, koju su zakrčili, jer je bio pazarni dan, ratari, pastiri i starice sa kokoškama u korpama.) Volim seljake. Razumem se u useve. Ali (ovde još jedno biće dođe preskočivši preko vrha njenog uma kao zrak sa svetionika). Slava! (Nasmejala se.) Sedam izdanja. Nagrada. Fotografije u večernjim novinama (ovde je aludirala na 'Hrast' i memorijalnu nagradu 'Bardet Kouts' koju je dobila; i moramo ugrabiti prostor da primetimo koliko njenog biografa dovodi u nepriliku ta kulminacija ka kojoj se cela knjiga kreće, taj svečani govor kojim knjiga treba da se završi, koji treba da jurne od nas kroz ovakav prigodni smeh; ali istina je da je sve izvanredno kad pišemo o ženi — kulminacije i svečane završnice; akcenat nikada ne pada kao sa muškarcem). Slava! ponovila je. Pesnik — šarlatan; oba redovno svako jutro kao što dolazi pošta. Ručak, susret; susret, ručak; slava — slava! (Ovde je morala da uspori da bi prošla kroz gomilu pijačnog sveta. Ali je niko nije primetio. Pliskavica u ribarnici privukla je mnogo veću pažnju nego dama koja je dobila nagradu i da je htela mogla je da nosi tri krune jednu preko druge na čelu.) Vozeći veoma sporo, pevušila je ne otvarajući usta kao da je to bio deo jedne stare pesme »Od ovih para kupiću šumu cvetnu, šumu cvetnu i kroz šumu cvetnu šetaću i o slavi sinovima pričaću.« Tako je pevušila i sad su sve njene reči počele da se izvijaju tamo-amo kao varvarska ogrlica od teških bobica. »I kroz cvetnu šumu šetaću«, pevala je, snažno naglašavajući reči »i videću kako se polako uspinje mesec i prolaze vagoni...« Ovde kratko zastade i pažljivo se zagleda u haubu automobila u dubokoj meditaciji.

»Sedeo je za stolom kod Tvičetove« sanjarila je, »sa prljavim okovratnikom ... Je li to stari g. Bejker došao da premeri gredu? Ili je to bio Šk — p — r?« (jer kad u sebi izgovaramo imena

onih koje duboko poštujemo, nikada ih ne govorimo cela). Zurila je pred sebe deset minuta, puštajući da auto skoro stane.

»Opsednuta«, povika, iznenada pritiskajući gas. »Opsednuta! još otkad sam bila dete. Eno leti divlja guska. Pored prozora leti ka moru. Ja sam skočila (čvrsto je zgrabila volan) i ispružila ruke za njom. Ali guska leti prebrzo. Vidim je ovde-tamo-tamo-Engleska, Persija, Italija. Uvek brzo izleti na more i ja uvek za njom bacim reči kao mreže (izbaci ruku) koje se smežuraju, kao smežurane mreže koje sam videla na palubi u kojima je samo morska trava; a ponekad je jedan prst srebra — šest reči — na dnu mreže. Ali nikada velika riba koja živi u koralnim pećinama.« Tu sagnu glavu, duboko zamišljena.

I u tom trenutku, kad je prestala da zove »Orlando« i bila duboko u mislima o nečem drugom, Orlando kog je zvala došao je od svoje volje; što se dokazalo po promeni koja joj se sad dogodila (dok je prolazila kroz kapiju i ulazila u park).

Sva je potamnela i staložila se, kao kad se doda neka folija koja zaokruži i učvrsti površinu, pa plićak postane dubok i blizina daleka; i sve je obuhvaćeno kao vodu što obuhvataju zidovi bunara. Tako je sad bila potamnela, staložena, i postala je, sa dodatkom ovoga Orlanda, ono što se zove, ispravno ili pogrešno, jedno jedino biće, pravo biće. I ćutala je. Jer kad ljudi naglas govore, bića (kojih može biti više od dve hiljade) verovatno su svesna razdvojenosti i pokušavaju da komuniciraju ali, kada se komunikacija uspostavi, učute.

Majstorski, kratko, provezla se kroz krivine između brestova i hrastova, kroz travu u parku čiji je pad bio tako nežan da kad bi to bila voda, natopila bi plažu glatkom zelenom plimom. Ovde su u usamljenim grupama bile posađene breze i hrastovi. Jeleni su hodali među njima, jedan beo kao sneg, drugi nakrivljene glave, jer mu se neka žičana mreža uplela u rogove. Sve to, drveće, jelene i travnjak, gledala je sa najvećim zadovoljstvom kao da joj je duh postao fluid koji teče oko stvari i potpuno ih obuhvata. Sledećeg minuta doveze se do dvorišta, u koje je dolazila toliko stotina godina, na konju ili u šestopregu, sa muškarcima koji su jahali ispred ili išli za njom; gde su se komešala pera, sevale baklje i isto napupelo drveće koje je sada odbacivalo lišće treslo svoje behare. Sad je bila sama. Čuvar je otvorio veliku kapiju. »'Jutro Džejms«, ona reče »ima nekih stvari u autu. Hoćeš da ih uneseš?« reči bez lepote, interesa ili značaja same po sebi, priznaće se, ali sad tako naduvene značenjem da su pale kao zreli orasi sa drveta i dokazale da kad se smežurana koža uobičajenog napuni značenjem, to zapanjujuće zadovoljava smisao. To je stvarno bila istina sada za svaki, iako uobičajen pokret i čin; tako je pogled na Orlanda kako se presvlači iz suknje u suknene pumperice i kožnu jaknu, što je uradila pre manje od tri minuta, ushićivao lepotom pokreta kao kad madam Lopokova primenjivala svoju najvišu umetnost. Onda krupnim koracima ode u trpezariju gde su je njeni stari prijatelji Drajdin, Poup, Swift, Edison isprva rezervisano gledali kako će reći Evo dobitnika nagrade! ali kada su promislili da je u pitanju dve stotine gvineja, klimnuli su glavama s odobravanjem. Dve stotine gvineja, izgledalo je da kažu; dve stotine gvineja nisu za preziranje. Odsekla je sebi komad hleba i šunke, preklopila ih i počela da jede, krupno koračajući po sobi gore-dole, odbacivši tako društvene navike u trenu, bez razmišljanja. Posle pet ili šest krugova, iskapi čašu španskog vina i napunivši drugu u ruci, krupnim koracima ode niz dugački hodnik i kroz tuce soba za primanje i tako poče

obilaznje kuće, sa svim vipetima i španijelima u svojoj pratnji.

I to je bio deo dnevne rutine. Kao kad odmah po povratku ne bi poljubila svoju baku, tako bi bilo kad kuću ne bi obišla. Fantazirala je kako sobe postanu svetlije kad ona uđe; uskomešaju se, otvore oči kao da su dremale u njenom odsustvu. Takođe joj se činilo da stotinu i hiljadu puta što ih je videla nikad nisu izgledale isto, kao da je tako dug život poput njihovog uskladištio u njima milijarde raspoloženja koja su se menjala sa zimom i letom, svetlim vremenom i tamnim, sa samom njenom srećom i sa karakterom ljudi koji su ih posećivali. Ljubazne su uvek bile prema strancima, ali pomalo iznurene, sa njom su bile potpuno otvorene i opuštene. Zaista zašto ne? Sad su se blisko poznavale već četiri veka. Nisu imale šta da kriju. Znala im je tuge i radosti. Znala je koliko je star svaki njihov deo i njihove male tajne — tajnu fioku, orman-skrovište ili možda neki nedostatak kao što je neki deo koji je kasniji napravljen ili nadodat. I one su nju znale u svim raspoloženjima i menama. Ona od njih nije ništa krila; dolazila im je kao dečak i kao žena, plačući i pevajući, mrzovoljna i vesela. U tom prozorskom udubljenju napisala je prve stihove; u toj kapeli se venčala. I biće tu sahranjena, razmišljala je, klečeći na prozorskom okviru u dugačkoj galeriji i srčući svoje špansko vino. Iako je to teško mogla da zamisli, telo heraldičkog leoparda praviće žute bare na podu onog dana kad je budu polagali među njene pretke. Ona, koja nije verovala ni u kakvu besmrtnost mogla je osetiti da će njena duša večno dolaziti i odlaziti sa crvenim bojama na pločama i zelenim na sofi. Jer se soba — švrljala je po ambadorskoj spavaćoj sobi — sjajila kao školjka koja je ležala na dnu mora vekovima i obrasla i obojila se milionima boja vode; bila je ružičasta i žuta, zelena i boje peska. Bila je krhka kao školjka, tako se prelivala i bila tako prazna. Ali ambasador bi ponovo uvek tu spavao. O, ali ona je znala gde još uvek kuca srce kuće. Lagano otvorivši vrata, stajala je na pragu tako da (činilo joj se) soba ne može da je vidi i posmatrala je kako se tapiserija uzdiže i pada na večnoj laganoj promaji koja nikada ne prestaje da je pokreće. Još je lovac jahao; još je Dafne letela. Srce još uvek udara, mislila je, ma kako slabašno, ma kako duboko povučeno; krhko nesalomivo srce ogromnog zdanja.

Sad, prizvavši svoje čete pasa, prošla je kroz galeriju čiji je pod bio od hrastovih stabala koja su samo pretesterisana napola. Redovi stolica sa svojim izbledelim somotima stajali su postrojeni uza zid isturivši svoje ručke za Elizabetu, Džejmsa, možda Šekspira, za Sesila koji nikada nije došao. Taj prizor ju je tištao. Otkočila je konopac koji ih je ograđivao. Sela je na Kraljičinu stolicu; otvorila je rukopis koji je ležao na stolu leđi Beti; umešala je prste u ostarele ružine latice; isčešljala je kosu srebrnim četkama kralja Džejmsa; bacala se po njegovom krevetu (ali tamo više neće spavati nijedan kralj i pored svih Luizinih novih čaršava) i pritisla je obraz na istrošeni srebrni prekrivač koji je ležao preko njega. Ali svuda su bile kesice lavande protiv moljaca i štampane cedulje, »Molim ne dirajte«, koje su, iako ih je ona sama stavila, delovale kao da je prekorevaju. Kuća više nije bila potpuno njena, uzdahnula je. Sada je pripadala vremenu; istoriji; prošla je kroz dodire i nadzor živih. Nikad se ovde više neće prosipati pivo (bila je u spavaćoj sobi Nika Grina), ili progoreti tepih. Nikad više dve stotine slugu neće doći trčeći i galameći niz hodnike sa loncima za grejanje i ogromnim granama za velike kamine. Nikad se neće variti svetlo pivo ni praviti sveće i šiti sedla i tesati kamen u radionicama izvan

kuće. Čekići i maljevi su začutali. Stolice i kreveti su bili prazni; srebrni i zlatni vrčevi su sad bili zaključani u staklenim sanducima. Velika krila tišine lupala su gore-dole praznom kućom. Tako je sedela na kraju galerije, a njeni psi su čučali oko nje u tvrdoj stolici kraljice Elizabete. Galerija se prostirala nadaleko do tačke gde se svetlost skoro gubila. Bila je kao tunel prokopan duboko u prošlost. Dok su joj oči zurile niz njega, mogla je da vidi ljude kako se smeju i razgovaraju; veliki ljudi koje je poznavala; Drajden, Swift i Poup; i državnici u razgovoru; i ljubavnici koji se ljubakaju na prozorskim sedištima; i ljudi koji jedu i piju za dugačkim stolovima; i drvo koje dimi kovitlajući se nad njihovim glavama terajući ih da kijaju i kašlju. Još niže videla je grupe sjajnih igrača koji su se postavili za kadril. Flautasta, krhka, ali ipak čvrsta muzika počela je da svira. Orgulje su brujale. Kovčeg su snosili u kapelu. Iz nje je izlazila svadbena povorka. Naoružani ljudi sa štitovima kretali su u rat. Vratili su se sa zastavama sa Flodena i Poatjea i okačili ih na zid. Dugačka galerija se tako punila i ona je i dalje zureći mislila da može da izvede na samom kraju, dalje od elizabetanaca i tjudora, jednu stariju, dalju, tamniju kukuljičastu figuru, redovničku, strogu, jednog kaluđera koji hoda sklopljenih ruku, držeći knjigu, mrmljajući.

Kao grom, veliki sat otkucao je četiri. Nikada nijedan zemljotres nije tako razrušio neki grad. Galerija i svi njeni žitelji rasuli su se u prah. Njeno je lice, koje je bilo tamno i mračno dok je zurila, osvetljeno kao barutnim praskom. U toj istoj svetlosti je sve blizu nje postalo potpuno izrazito. Videla je dve muve koje tuda kruže i opazila plavi sjaj na njihovim telima; videla je čvor u drvetu tamo gde joj se nalazila noga i kako se trza uvo njenog psa. Istovremeno je čula kako u bašti krcka grana, a ovce bleje u parku, kratak vrisak minuo je kraj prozora. Njeno telo podrhtavalo je i ježilo se kao da je iznenada stajala gola na jakom mrazu. Ipak ostala je potpuno pribrana, a ne kao onda, kada je sat otkucao devet, u Londonu (jer ona je sad bila jedno i potpuno i predstavljala je, može biti, veću površinu pred šokom vremena). Ustala je, ali ne pre nagljeno, pozvala pse i odlučno, ali sa velikom uzdržanošću pokreta sišla niz stepenice u vrt. Ovde su senke bile čudno izrazite. Primetila je odvojene grudvice zemlje u rasadnicima kao da ima mikroskop zakačen ispod oka. Videla je splet grančica na svakom drvetu. Svaka vlat trave se isticala kao i znakovi vena i peteljki. Videla je Stabsa, vrtlara, kako dolazi stazom i bilo je uočljivo svako dugme na njegovim gamašnjama; videla je Beti i Princa, zaprežne konje i nikad nije jasnije uočila belu zvezdu na Betinom čelu i tri duge dlake koje su visile ispod drugih u Prinčevom repu. Izvan četvorougaoog dvorišta stari sivi zidovi kuće izgledali su kao izgrebana nova fotografija; čula je zvučnik kako na terasi skuplja u žižu muziku za igru koju su ljudi slušali u crvenim plišanim operskim kućama u Beču. Napeta i sjedinjena sa sadašnjim trenutkom bila je takođe na čudan način uplašena, kao da bi, kad god se u struji vremena otvori procep kroz koji prođe jedan sekund, sa njim mogla da uđe neka nepoznata opasnost. Napon je bio isuviše nepopustljiv i isuviše određen da bi se dugo mogao izdržati bez neprijatnosti. Hodala je mnogo odsečnije nego što je volela, kao da su je noge same nosile kroz vrt i napolje u park. Tu se naterala, s velikim naporom da stane kraj drvodeljske radnje i da nepomično stoji gledajući Džoa Stabza kako oblikuje točak dvokolica. Stajala je pogleda prikovanog za njegovu ruku kada je otkucalo četvrt sata. To je sunulo kroz nju kao meteor, tako vrelo da ga nikakvi prsti ne mogu držati. Videla je sa odvratnom jasnoćom da Džo nema nokat na palcu desne ruke, a tanjirić

ružičastog mesa uzdizao se namesto nokta. Prizor je bio tako odvratan da je za trenutak osetila nesvesticu, ali u toj trenutnoj tami, kad su joj zatreptali kapci, oslobodila se pritiska sadašnjosti. Bilo je nešto čudno u senci koju je bacio treptaj njenog oka, nešto što je (kao što svako može sam da proveri ako sad pogleda u nebo) uvek odsutno iz sadašnjosti — otuda je ova strašna, neopisivog karaktera — nešto što čovek drhti da imenom probode kroz telo i nazove lepotom, jer ono nema tela, kao senka je, bez supstance ili sopstvenog svojstva, a ipak ima moć da promeni sve čemu sebe dodaje. Ta senka se sada, dok je ona treptala okom u nesvestici u drvodeljskoj radnji, iskrala, i zakačinjući se na bezbrojne prizore koje je primala, složila ih u nešto podnošljivo, razumljivo. Duh joj se uzburkao kao more. Ipak, mislila je, duboko odahnuvši, kad se od drvodeljske radnje uputila ka brdu, mogu opet da počnem da živim. Ja sam pored Serpentine, mislila je, brodić se uspinje kroz beli luk hiljade smrti. Spremna sam da razumem ...

To su bile njene reči, izgovorene dosta jasno, ali ne možemo sakriti činjenicu da je ona sad bila veoma ravnodušna svedokinja istine o onom što je bilo pred njom i lako je mogla mesto ovce da vidi kravu ili starca po imenu Smit umesto jednog po imenu Džouns koji nije imao nikakve veze s njim. Jer se senka nesvestice koju je bacio palac bez nokta sada produbila, u zadnjem delu njenog mozga (koji je najudaljeniji od vida), u bazen u kome se stvari nastanjuju u tami tako duboko da mi jedva znamo šta su one. Ona je sad gledala dole u taj bazen ili more u kome se sve reflektuje — i stvarno neki kažu da su sve naše najčešće strasti i umetnost i religija refleksi koje mi vidimo u mračnoj šupljini u zadnjem delu glave kada se vidljivi svet neko vreme zatamni. Ona je sad tamo gledala, dugo, duboko, dubinski i odmah u paprat zarasla staza uzbrdo kojom je išla, nije više ličila na stazu, već je delimično bila Serpentina; glogovi žbunovi bili su delimično dame i gospoda koja sede sa tašnicama za posetnice i pozlaćenim štapovima; ovce su bile delom visoke kao kuće Mejfera; sve je delom bilo nešto drugo, kao da je njen duh postao šuma sa proplancima koji su se granali tu i tamo; stvari su postale bliže i dalje i pomešane i razdvojene i činile su najčudnije saveze i kombinacije u neprestanom ukrštanju svetlosti i senke. Osim kad je vipet Knut pojurio zeca i tako je podsetio na doba dana: mora da je oko pola pet — bilo je zapravo dvadeset tri minuta do šest — ona je zaboravila na vreme.

U paprat zarasla staza je vodila, sa mnogo zaokreta i krivudanja sve više ka hrastu koji je stajao na vrhu. Drvo je izraslo, okrupnjalo, postalo čvornovato, otkada ga je prvi put videla, negde oko 1588. godine, ali je još uvek bilo u cvetu života. Mali, oštro zasečeni listovi, čvrsto su lepršali na njegovim granama. Bacivši se na zemlju, osetila je kostur drveta kako probija kao rebra na sve strane ispod nje. Volela je da misli kako jaše na leđima sveta. Volela je da se uhvati za nešto čvrsto. Kako se bacila na zemlju tako je mala kvadratna knjiga povezana u crveno platno ispala iz nedara njene kožne jakne — njena pesma »Hrast«. »Trebalo je da ponesem mistriju«, razmišljala je. Zemlja je bila tako plitko prostrta preko korenja da nije bila sigurna u uspeh svoga nauma: da sahrani knjigu ovde. Osim toga, psi bi je iskopali. Ove simbolične svetkovine nikad sreća ne prati, pomislila je. Onda je možda dobro i bez njih. Na vrh jezika joj je bio kratak govor koji je mislila da izgovori nad knjigom kad je sahrani. (To je bio primerak prvog izdanja koje je potpisao autor i umetnik.) »Sahranjujem ovo kao danak«, trebalo je da kaže, »vraćam zemlji ovo što mi je dala«, ali Gospode! kako glupo zvuče reči kad počneš naglas

da ih izgovaraš! Setila se starog Grina kako se penje na podijum i upoređuje je sa Miltonom (sve osim slepila) i uručuje joj ček na dve stotine gvineja. Pomislila je tada na ovaj hrast na bregu i kakve to ima veze jedno s drugim, pitala se? Kakve veze imaju nagrada i slava sa poezijom? Kakve veze ima sedam izdanja (knjiga je upravo toliko prodana) sa njenom vrednošću? Zar nije pisanje poezije tajna transakcija, glas koji odgovara glasu? Tako da sve to brbljanje i slava i kuđenje i sretanje s ljudima koji ti se dive i s drugima kojima ti se ne dive, nije uopšte pristajalo ovoj samoj stvari — glasu koji odgovara glasu. Šta bi moglo biti tajanstvenije, sporije i više nalik na razgovor među ljubavnicima od mucavog odgovora koji je sve ove godine sastavljala na drevno pevušenje šuma, farmu smeđih konja koji stoje na kapiji glava uz glavu i kovačnicu i kuhinju i polja, tako marljivo rađanje žita, repe i bašte sa irisima i ljiljanima u cvetu?

Tako je ostavila svoju knjigu da leži nesahranjena i raskupusana na zemlji i posmatrala je ogromni vidik promenljiv večeras kao dno okeana koje sunce obasjava a senke zatamnjuju. Selo sa crkvenim tornjem nalazilo se među brestovima; velika vlastelinska kuća nadstvođena kupolom u parku; iskra svetla koja se zapalila na nekom stakleniku; seosko dvorište sa žutim stogovima kukuruzovine. Polja su bila žigosana crnim šumarcima, a izvan polja prostirale su se dugačke pošumljene površine i svetlucala je reka, a onda opet brda. U daljini su se probijale bele litice Snoudona među oblacima; videla je daleka škotska brda i besne plime koje su se vrtložile oko Hebrida. Slušala je pucnje topova na moru. Ne — samo vetar duva. Danas nema rata. Drejk je otišao; Nelson je otišao, »A tamo je«, mislila je, spuštajući pogled koji je osmatrao te daljine još jednom na zemlju pod sobom, »jednom bila moja zemlja: taj Zamak među dunama bio je moj; i sve te humke koje idu skoro do mora bili su moji.« Ovde se pejzaž (to mora da je bio neki trik izbledele svetla) potresao, pustio da sve to breme kuća, dvoraca i šuma sklizne sa njegovih razapetih strana. Gole planine Turske bile su pred njom. Bilo je žarko podne. Ona je gledala pravo u spržene bokove brda. Koze su čupkale peskovite čuperke kod njenih nogu. Orao je lebdeo visoko iznad nje. Hrapavi glas starog Rustema, ciganina, parao joj je uši. »Šta su tvoja starina i tvoja rasa i tvoje imanje u poređenju sa ovim? Šta će ti četiri stotine spavaćih soba i srebrni poklopci na svakoj posudi i domaćice da brišu prašinu?«

U tom trenutku je neki crkveni sat zazvonio u dolini. Razapeti pejzaž onemoćao je i pao. Sadašnjost joj je još jednom obujmila glavu, ali sada je svetlost bleдела, nežnije nego ranije, ne prizivajući na oči ništa detaljno, ništa malo, već samo maglena polja, kolibe s lampama, dremovnu masu šume i lepezasto svetlo koje pred sobom gura mrak po nekom puteljku. Da li je to otkucalo devet, deset ili jedanaest, nije mogla reći. Pala je noć — noć koju je volela u svim vremenima, noć u kojoj refleksi u tamnom bazenu uma sijaju mnogo jače nego po danu. Sada nije bilo neophodno padati u nesvest da bi se pogledalo duboko u mrak gde se stvari same oblikuju i u bazenu uma sad videti Šekspira, sad devojkicu u ruskim pantalonama, sad dečji čamčić na Serpentine, a onda sam Atlantik, gde se diže oluja sa velikim talasima kraj Kejpa Horna. Gledala je u tamu. Gde se jedrenjak njenog muža uspinjao na vrh talasa! Išao je uvis, sve više i više. Beli luk hiljade smrti dizao se pred njim. O lakoumni, smešni čoveče, stalno ploviš, tako uzaludno oko Kejpa Horna u zubima oluje! Ali jedrenjak je prošao kroz luk i izašao na drugu stranu; konačno je bio bezbedan!

»Ekstaza«! vikala je, »ekstaza!« A onda je vetar jenjao, voda se smirila; i ona vide talase kako se miroljubivo mreškaju na mesečini.

»Marmadjuk Bontrop Šelmerdin!« viknula je stojeći pored hrasta.

Lepo, svetlucavo ime palo je s neba kao čeličnoplavo pero. Gledala ga je kako pada, vrti i prevrće se kao usporena strela koja prekrasno seče vazduh. On je dolazio, kao što uvek dolazi, u trenucima samrtnog mira; kad su se mreškali talasi i tačkasti listovi polako padali na njene noge u jesenjoj šumi; kada se leopard primirio; mesec na vodi i ništa se ne miče između neba i mora. Tada je došao.

Sad je sve bilo mirno. Bilo je blizu ponoći. Mesec se lagano dizao iznad visoravni. Njegova svetlost odizala je sablasni zamak od zemlje. Sa svim svojim prozorima stajala je velika kuća odevena u srebro. Nije bilo nikakvih zidova i materije. Sve je bilo sablasno. Sve je bilo spokojno. Sve je bilo osvetljeno kao za dolazak mrtve Kraljice. Zureći ispod sebe, Orlando vide tamna pera kako se komešaju u dvorištu i kako bljeskaju baklje i kleče senke. Kraljica je još jednom iskoračila iz svoje kočije.

»Kuća vam je na raspolaganju, gospo,« povikala je, uz dubok poklon. »Ništa se nije promenilo. Mrtvi lord, moj otac, uvešće vas.«

Dok je govorila, odjeknuo je prvi otkucaj ponoći. Hladni povetarac sadašnjosti opajao joj je lice svojim malim dahom straha. Uznemireno je pogledala u nebo. Sada je bilo tamno, oblačno. Vetar joj je rezao u ušima. Ali u reskom šumu vetra čula je još reskiji zvuk aviona koji se sve više približavao.

»Ovde! Šel, ovde!«, vikala je, otkrivši grudi prema mesecu (koji je sada izišao ozaren) tako da su joj se biseri sjajili kao jaja na nekom ogromnom pauku mesečaru. Avion je izjurio iz oblaka i stao nad njenom glavom. U mraku su njeni biseri goreli kao fosforescentnim plamenom.

I kako je Šelmerdin, sada fini pomorski kapetan, čio, svež i okretan, skočio na zemlju, prhnu iznad njegove glave divlja ptica. »To je guska!«, viknu Orlando. »Divlja guska...«

I začuo se dvanaesti otkucaj ponoći; dvanaesti otkucaj ponoći, utorak, jedanaestog oktobra, hiljadu devetsto dvadeset osme.

INDEKS

A., lord,
Aleksandra, kraljica,
Ana, kraljiica,
Arlington Haus,

Bartoliomejka, udovica,
Bartolus, kapetan Nikolas Benedikt,
Basket, batler,
Bozvel, Džejms,
Braun, ser Tomas,
Brauning, Robert,
Brig, Džon Fener, C. markiz od,

Ciceron,

Čarls Drugi, kralj,
Česterfild, ledi,
Česterfild, lord,
Čab, Euzebijus,

Defand, madam di
Don, Džon,
Drejk,
Drajden, Džon,
Diper, g.
Džejms Prvi, kralj,
Džonson, Semjuel,

Edison, Džozef,
Elizabeta, kraljica,
Eufrosina,
Favila,
Fild, gda,

Gledston, gđa,
Grin, Nikolas (kasnije ser)
Grinič

Gramsdič, gđa,
Guliverova putovanja
Gven, Nel,

Hartop, gđica Peneilopa,
Hetrkulova smrt, Orlandova tragedija,
Hol, sokolar,
Hrast,

Išam, g.,

Kamberlend, erl od,
Karpenter, dadilja,
Karlajl, Tomas,
Kejnz, gđa J. M. (vidi Lopokova, madam)
Kju Gardens,
Knut, vipet,
Klorinda,
Kosa, otmica,

Lester skver,
Lopokova, madam,
Luiz,

M., g.,
Marlou,
Maršal & Snelgrouv,
Melburn, lord,
Meri, kraljica Škotske,
Morej, erl od,
Mraz, Vefliilki,

Nadvojvotkinja Herijeta od Finster Arhorna (vidi nadvojvoda Heri),
Nadvojvoda Heri,
Nel,
Nelson,

Orlando, pojava kao dečak; posećuje kraljicu u Vajtholu; postaje Blagajnik i Upravitelj; njegove ljubavi; piše svoj prvi komad; i ruska princeza; njegov prvi trans; povlači se u samoću; ljubav prema čitanju; njegove romantične drame, književne ambicije; i Grin; njegova baba Mol;

kupuje vipete; i njegova pesma Hrast; i njegova kuća; i nadvojvotkinja Herijeta; postao je ambasador u Konstantinopolju; brak sa Rozinom Pepitom, cigankom; postaje žena, vojvoda; drugi trans; sa ciganima; vraća se u Englesku; parnice; i nadvojvoda Heri; u londonskom društvu; zabavlja ljude od duha; i g. Poup; i Nel; zamenjena sa svojim rođakom; vraća se u svoju seosku kuću; lomi članak; izjašnjava se kao žena; veridba; venčanje, rođenje prvog sina.

Otelo,

Palmerston, lord,
Pipin, španijel,
Poup, Aleksandar,
Posmatrač,
Princeza, ruska,

R., grofica,
R., ledi,
Rustem el Sadi,
Ren, Kristofer,
Robinson, Grejs,
Roseti, gđica Kristina,

Sen Pol,
Skroup, ser Edrijen,
Smajlz,
Solzberi, ledi,
Spenser,
Stjukli, gđa,
Stabs, Džo,
Safolk, ledi,
Swift, Džonatan,

Šekspir, Viljem,
Šelmerdin, Marmadjuk Bontrop,

Tevistok, ledi,
Tenison, pokojni lord,
Taper,
Tirkonel, ledi Margaret,

Vesminsterska opatija,

Vir, lord Frensis,
Viktorija, kraljica,
Vilijams, gda,